

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

OLTU BEŞERİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences

ISSN: 2757-6841

Yıl/Year: 2021, Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 1

Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, eleştirel bakış açısıyla kaleme alınmış, uygun araştırma yöntemleriyle incelenmiş, tarafsız bir şekilde yorumlanmış ve sonuçları itibarıyla gelecek çalışmalara ve uygulamacılara teorik ve pratik sonuçlar sunan çalışmalara yer vermeyi amaç edinmiştir.

Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, sosyal bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmalar yayımlayan uluslararası ve hakemli bir bilimsel dergidir. Dergide, beşeri ve sosyal bilimler alanlarına yönelik makaleler, araştırma, derleme makale ve kitap incelemelerine yer verilmektedir.

Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, Temmuz ve Ocak ayları olmak üzere yılda iki kez, elektronik ortamda yayımlanmaktadır. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Dergimiz Cite Factor, Asos İndeks ve Academic Resource İndex indekslerinde taranmakta olup, diğer indekslere başvuru süreci devam etmektedir.

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.

Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors.

The contents in the articles cannot be used without citation.

Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi © 2020

EDİTÖRLER / EDITORS IN CHIEF

Doç. Dr. Adem POLAT

Atatürk Üniversitesi

adem.polatt@atauni.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILMAZ

Atatürk Üniversitesi

huseyin.yilmaz@atauni.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Adem Polat

Doç. Dr. Bahtiyar Arslan

Doç. Dr. Hikmet Koçyiğit

Doç. Dr. Mithat Durmuş

Doç. Dr. Ufuk Erdem

Dr. Öğr. Üyesi Coşkun Koç

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Yılmaz

WEB SİTESİ / WEBSITE

www.dergipark.org.tr/tr/pub/oltu

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC BOARD

Prof. Dr. Aslan GÜLCÜ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Ali UTKU	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Ahmet UZUN	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Ahmet Zeki ÜNAL	BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Ahmet AYIK	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Cavit YEŞİLYURT	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Durmuş KILIÇ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Güven DELİCE	SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Güven MURAT	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. H. Abdullah ŞENGÜL	NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Hasan TUTAR	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. İhsan YILDIZTEKİN	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Köksal ALVER	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Muammer DEMİREL	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Muammer ŞİMŞEK	SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Muhsin HALİS	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. M. Fedai ÇAVUŞ	OSMANIYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Naci İSPİR	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. N. Hikmet POLAT	ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Nevzat CAN	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Soner TASLAK	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Tuncay CEYLAN	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Yasin SOYLU	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Yahya FİDAN	İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Zekerya AKKUŞ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Adem POLAT	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Ahmet YAYLA	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Durdağı AKIN	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Hamza Yaşar OCAK	KÜTAHYA DURLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. İbrahim SARITAŞ	ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Ömer KARAOĞLU	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Seher UÇKUN	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Sema POLATCI	TOKAT GAZİ OSMAN PAŞA ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Tevfik İŞLEYEN	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Tuncer GÖVDELİ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Esra KARAKUŞ UMAR	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah ÖZDEMİR BAKI	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILMAZ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Lokman CERRAH	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Mert ÖZGÜNER	ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Murat DİLMAÇ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Ömer BİLEN	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Rafet BEYAZ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Tuba ÖZKAN	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BAŞERER BERBER	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

CİLT 2 SAYI 1 HAKEMLERİ

REFEREES OF VOLUME 2 ISSUE 1

Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Selim Adem HATIRLI	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ	AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Aras BOZKURT	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Ertuğ CAN	KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Metin EREN	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Selçuk KORUCUK	GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Yasin ÖZARSLAN	YAŞAR ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Yılmaz DAŞLI	CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞAR	ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Berat ÇİÇEK	MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Enver Emre ÖCAL	İSTANBUL AYVANSARAY ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Erkan PERKTAŞ	ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Esra KARAKUŞ UMAR	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Kazım SARIÇOBAN	MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Metehan KÜÇÜKER	MALATYA TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Murat DİLMAÇ	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Samet ALTINBİLEK	ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Osman YALAP	ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğr. Üyesi Ömer BİLEN	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Dr. Cumali BOZPINAR	ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI
Dr. Emin Efecan AKTAŞ	HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
Dr. Erkan ASLAN	ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
Dr. Hikmet ÇİÇEK	DİCLE ÜNİVERSİTESİ
Dr. Yusuf İslam BOLAT	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

<i>Makale Başlığı / Article Name</i>	<i>Sayfa / Page</i>
Araştırma Makaleleri / Research Article	
1 <i>Malazgirt Esnaf Dayanışma Organizasyonunun Modern Ahilik Değerleri ile İlişkisi</i> <i>The Relationship Between Malazgirt Tradesmen Solidarity Organization and Modern Akhi Values</i> İnan KAYNAK	1-19
2 <i>Davranışsal İktisat Perspektifinden İktisadi Karar Alma Sürecinde Gizli Tuzaklar ve Dürtmeler</i> <i>Hidden Traps and Nudges in the Economic Decision-Making Process in Terms of Behavioral Economics</i> Hilal MOLA	20-35
3 <i>Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Amasya İlinin Demografik Yapısı</i> <i>Demographic Structure of the Republic of Turkey Amasya by the First Census</i> Yusuf YILMAZ & Vedat KARADENİZ	36-51
4 <i>Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İzmir ve Aydın'da Yunan İşgali ve Mezalimi Üzerine İtilaf Devletleri Nezdinde Yapılan Siyasi Teşebbüsler</i> <i>Political Attempts to the Allied Powers for Greek Occupation And Persecutions in İzmir and Aydın According to Ottoman Archive Documents</i> Emir BOSTANCI	52-81
5 <i>Çevik Üretimin İşletme Performansına Etkisinde İnovasyonun Aracı Rolü</i> <i>The Maderator Role of Innovation in the Effect of Critical Production on Business Performance</i> Mert ÖZGÜNER	82-100
6 <i>Balıkesir'in Yerleşim Tarihinden Bir Kesit: Akhyaous</i> <i>A section of the settlement history of Balıkesir: Akhyaous</i> Mustafa TÜRK	101-108
7 <i>Türk Kültür Coğrafyasında Artvin Halk İnançları</i> <i>Artvin Folk Beliefs in Turkish Cultural Geography</i> Onur GÜVEN	109-128

-
- 8 **10. Sınıf Matematik Derslerinde DMÖN Kullanılmasıyla İlgili Öğretmen Görüşleri (Türkiye ve İran Örneği)** 129-143
Teachers' Views on Using DMLO in 10th Grade Mathematics Lessons (Turkey and Iran Example)
Ali BABAPOUR GOLEZANİ & Aslan GÜLCÜ

Derleme Makaleler / Review Article

- 9 **Sürdürülebilir Muhasebede Denetim Komitesinin Rolü** 144-152
Role of the Audit Committee in Sustainable Accounting
Fırat ALTINKAYNAK & Mehmet GÖZEL
- 10 **Yoksullukla Mücadele Politikalarında Bir Çözüm Olarak Sosyal Yardımlar: Sosyal Hizmet Odaklı Bir Değerlendirme** 153-172
Social Assistance as a Solution for Anti-poverty Policies: An Assesment Focused On Social Work
Çağla SALDUZ & Sinem ARSLANKOÇ
-

Başvuru Tarihi: 09.07.2020
Kabul Tarihi: 29.11.2020

Araştırma Makalesi / Research Article

Malazgirt Esnaf Dayanışma Organizasyonunun Modern Ahilik Değerleri ile İlişkisi

İnan KAYNAK¹

Öz

Yardımlaşma ve dayanışma duygusu toplumsal hayat içerisinde önemli bir görev üstlenmiştir. Anadolu'nun fethinden sonra ahilik teşkilatının önemli katkılarından biri de esnaflar arasında yardımlaşma ve dayanışmayı tesis etmiş olmasıdır. Bu çalışmada Malazgirt esnaflarının oluşturdukları yardımlaşma ve dayanışma organizasyonunun ahilik değerleri ile olan ilişkisi incelenmiştir. Bu bağlamda Malazgirt'te faaliyet yürüten ve bu organizasyon içinde olan esnaflardan 63 kişi ile anket çalışması yapılmıştır. Elde edilen verilerle Malazgirt esnafının yardımlaşma duygusu ile ahilik değerleri arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde yardımlaşma duygusu ile ahilik değerleri arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur. Ahilikle ilgili birçok araştırma vardır. Fakat bir bölgedeki esnafların yardımlaşma duygusu ile ahilik değerleri arasında ki ilişkiye yönelik çalışmaya rastlanılamamış olması bu çalışmanın özgün yönüdür.

Anahtar Kelimeler: *Malazgirt, Organizasyon, Yardımlaşma ve Dayanışma, Ahilik*

The Relationship Between Malazgirt Tradesmen Solidarity Organization and Modern Akhi Values

Abstract

Sense of solidarity and cooperation have a significant role in social life. One of the important contributions of the Akhi community that became institutionalized after the conquest of Anatolia was that it established solidarity and cooperation among tradesmen. In this study, the relationship between the solidarity and cooperation organization created by the tradesmen in Malazgirt and values of Akhism was investigated. In this context, a survey was carried out with 63 tradesmen working in Malazgirt and are involved in this organization. With the data obtained, a correlation analysis was conducted to measure the relationship between the solidarity and cooperation sense of the tradesmen in Malazgirt and the Akhi values. As a result of the analysis, a strong relationship was found between the sense of cooperation and the Akhi values. There are many studies about Akhism. However, the original aspect of this study is that no study was encountered on the relationship of the solidarity sense of tradesmen in a region and the Akhi values.

Keywords: *Malazgirt, Organization, Solidarity and Cooperation, Akhism/ The Akhi Organization*

¹ Öğr. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Malazgirt MYO Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, i.kaynak@alparslan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9944-1540>

Giriş

Toplumsal hayat insana birtakım görev ve sorumluluklar yükler. Bu sorumlulukların en mühimlerinden biri yardımlaşma ve dayanışmadır. İslam dini yardımlaşmayı hayatın merkezine koyarak bu faaliyeti dini ve ahlaki bir zaruret saymıştır (Kıyak, 2017:2500). Ortaçağın esnaf birlikleri, devletin öncülüğünde kurulmamış, esnafların karşılıklı dayanışmaları ilkesinden doğmuş (İleri, 2019:206), devlet kurumları ile vatandaşlar arasındaki sorunların giderilmesi için çözümler geliştirmiştir (Doğan, 2015:29). Gelişmek isteyen toplumlar kendi bünyelerindeki yetenek ve kabiliyetlerinin farkına vararak bunları kurumlaştırmalıdır (Tekin, 2006:220).

Kentlerdeki geleneksel toplum yapılarının 1950 li yıllardan itibaren değişmesi, toplumun sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan birtakım sorunlarla baş başa kalmasına neden olmuştur. Bu sorunlar yeni dayanışma sistemlerine daha fazla ihtiyaç duyulması sonucunu doğurmuştur. Bu sorunlarla başa çıkmak için yerel yönetimler, dernek ve vakıflar ile sivil toplum kuruluşları bazı çalışmalar yapmaktadırlar (Topçuoğlu ve Aksan, 2013:251-252). Bu çalışmalar genelde bireysel bazda veya hane bazında kalmaktadır. Esnaf ve sanatkârları destekleyici çalışmalar genellikle kamu bankalarınca veya Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifinin sunduğu düşük faizli ve geri ödemeli kredilerle sağlanmaktadır. Nüfusu 20 bin civarında olan Malazgirt ilçe merkezindeki esnafların iş hacimleri nüfusla doğru orantılı olarak çok fazla olamamaktadır.

Malazgirt zaferinden sonra Anadolu topraklarını kalıcı olarak yurt edinen Türklerin İslam inanç sistemiyle oluşturduğu bazı kurumların Malazgirt'in mevcut sorunlarına nispeten çözüm üretecek etkilerinin olduğu gözlemlenmektedir. Anadolu da kalıcı olmak için oluşturulan Ahilik müessesesi o tarihlerde esnafların yardımlaşması ve dayanışmasına öncülük etmiştir. Ahilik benzeri güncel uygulamalar esnafları olumsuz durumlara karşı koruma niyetiyle oluşturulmuştur. Modern dünya da kapitalizmle ortaya çıkan iktisadi ve sosyal sorunlara bu ve benzeri kurumlar vasıtasıyla çözümler bulunabilir (Masca ve Karagül, 2017:3).

Bu çalışma ile Malazgirt esnaflarının kendi aralarında oluşturduğu bir yardımlaşma modelinin modern ahilik değerleri ile ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda ilçede faaliyet yürüten ve bilgilerine Muş Ticaret ve Sanayi Odası ve Esnaf Sanatkarlar odasına kayıtlı esnaflardan bu yardımlaşma ve dayanışma organizasyonuna girenlerle

anket yapılmıştır. Anket sonuçlarıyla elde edilen istatistiki bulgular spss programı yardımıyla analiz edilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Malazgirt

Malazgirt, Doğu Anadolu Bölgesi, “Yukarı Murat-Van Bölümü” orta kesiminde yer alır (Kıranşan ve Şengün, 2017:150). Muş iline bağlı bir ilçe olan Malazgirt’in yüzölçümü yaklaşık 1.534 km²’dir. Murat nehrinin suladığı Malazgirt ovası güneyde Süphan Dağı ile Van Gölünden ayrılmaktadır. Ovada sulu ve susuz tarım yapılmakla birlikte başlıca geçim kaynağını hayvancılık oluşturmaktadır (Atlıhan ve Burhanlı, 2018:45). Tarım makinaları üreten işletmeler ilçenin sanayi kuruluşlarıdır. Ayrıca çeşitli sektörlerde faaliyet yürüten birçok hizmet işletmesi bulunmaktadır.

Anadolu, tarih boyunca birçok dini inancı, devleti ve milleti barındırmış ve farklı kültürlerle sahiplik etmiş bir coğrafyadır (Bezer, 2014:21). Malazgirt’in tarihi önemi bin yıla yaklaşan Anadolu hâkimiyetiyle Türkiye Cumhuriyeti’nin başlangıcını oluşturmasıdır (Arık, 2016:249). Malazgirt zaferi ile sadece bir zafer elde edilmiş değildir. Halife Hz. Ömer’le birlikte bölgede Müslümanların hâkimiyetleri olmuştur. Bu süreç beraberinde bölgenin yapısının tedrici olarak değişimini getirmiştir (Eser, 2013:45). Anadolu’nun nihai fethinden önce müteaddit akınlar Türkmen beyleri ve komutanları tarafından gerçekleştirilmiştir (Tülücü, 1999:269). Sultan Alparslan ile bu akınların sayısı artmış, Malazgirt zaferine kadar Anadolu da Türklerin varlığı hissedilir hale gelmiştir (Demir, 2017:243). Türk tarihinin en mühim hadiselerinden biri şüphesiz Malazgirt Muharebesidir. Bu muharebe hicri 463, miladi 1071 yılında Selçuklu Hükümdarı Muhammed Alparslan ile Bizans imparatoru olan IV. Romanos Diogenes arasında olmuştur (Muhammedî, 2013:1). Bizans’ın Konstantinopolis’i patriklik konumuna getirmesi, Latin-Grek çatışmasına yol açmış ve Roma ile dini açıdan sorunlar yaşamasına sebep olmuştur. Bu soruna ilaveten giriştikleri savaşlar ile ekonomik ve askeri açıdan çıkmaza girmiş olan Bizans, çıkışı Türkler karşısında bir zafer de görmektedir (Demir, 2017:243). İstihbarat teşkilatını lağvetmiş Sultan Alparslan Halep önlerindeyken Romanos Diogenes 200 bine yakın kişiden müteşekkil ordusuyla Doğu Anadolu’ya varmak üzeredir (Bilindir, 2019:5). Gelişmelerden geçte olsa haber alan Sultan Alparslan Türk, Kürt ve Araplardan oluşan ordusu ile Romanos Diogenes karşısında yerini almaya çalışmıştır (Demir, 2017:250). Muharebe günü beyaz elbise giyinip askerlerine Cuma namazını kıldırarak Sultan “ölürsem

kefenim üzerimdeki beyaz elbisem olsun”, “gitmek isteyen gidebilir, burada emir veren ya da yasaklayan bir hükümdar yok” diyerek dindar ve civanmert bir hükümdar olduğunu göstermiştir (Kıran, 2020: 406). Sultan Muhammed Alparslan savaşa çok öncesinden hazırlıklar yapıp, stratejiler belirleyip ordusunu toplayarak gelmemiştir. Buna rağmen muharebe alanında kendi ordusunun dört katı büyüklüğündeki Bizans ordusunu hezimete uğratarak Anadolu'nun kapılarını Türklere ve Müslümanlara açmıştır (Bilindir, 2019:5). Türkler tarih boyunca birçok devlet kurmuştur. Bu devletlerin en mühim olanlarından birisi hiç şüphesiz Anadolu'nun yurt edinilmesini sağladığından dolayı Anadolu Selçuklu Devleti'dir (Batır, 2018:265). Türkler Anadolu da sadece siyasi olarak değil, sosyal, kültürel ve dini bakımdan da hâkimiyet kurmuşlardır. Müspet ve dini ilimlerle alakalı çalışmalar yapmış gözlemevi, medrese ve şifahaneler kurmuşlardır. Ayrıca kervansaray, han ve hamamlar yaptırarak bölgede ticari faaliyetlerin yürütülmesini kolaylaştırmaya çalışmışlardır (Arık, 2016:248).

Çağlar boyunca birlik olamamış toplumların birliklerini sağlamış toplumlarca sömürüldüğü tarihi bir gerçektir (Akgöz ve Ercan, 2017:55). İslam inancı, Türk ve Anadolu toplumlarından aldığı değerleri sentezleyerek (Kavi, 2015:116), uzun yıllar birlik, beraberlik ve yardımlaşmanın iyi bir örneği olan ahilik, Anadolu topraklarında bazı uygulamalarla varlığını halen sürdürmektedir (Yıldız Altın, 2018:156)

1.2. Ahilik

Ahilik, sosyal hayat içinde birçok yönü olan bir sistemdir. Bu sistemi anlamak ahilikle ilgili yapılan tanımlamalara göz atmakla mümkün olabilir (Kılınç, 2012:64). Ahiliğin etimolojik incelemesinde kelimenin Arapça “ehi” yani kardeş kelimesinden (Kabakçılı, 2011:300), diğer bir iddia ise Divânı Lügati't-Türk'te yiğit, cömert, eli açık anlamlarına gelen “akı” kelimesinden türediğidir (Masca ve Karagül, 2017:3).

11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yerleşen Türklerin kurmuş olduğu bu sistem kimi yazarlarca İslami bir örgütlenme modeli olan “fütüvvet” sisteminin devamı (İleri, 2019:218), kimi yazarlarca Türklere özgü bir yapı (Arı, 2008:40), kimilerine göre de Bizans ve batı toplumlarında görülen lonca teşkilatlarının devamı olduğu ileri sürülmüştür (Aydemir, 2019:4). Kaynağını batı olarak gören görüşe göre Ahilik, Yunanca “işinin eri”, usta işçi” veya “zanaatkar” anlamlarına gelen “demiourgoların” Türklerde değişme uğramış şeklidir (Kılıçkaya, 2010:74) Spekülatif davranış ve serbest rekabeti esas alan bu teşkilatlardan farklı olarak ahilik, yardımlaşma ve dayanışmayı esas alarak bu kurumlardan

farklılaşmaktadır (Öztürk, 2002:7). Diğer yaklaşıma göre; Anadolu da, Balkanlarda ve Kafkaslarda yaşayan Türklerin saygılı, yardımsever, işini seven, ahlaki ilkelere bağlı ve çalışmayı ibadet kabul eden esnafların kurduğu Türk teşkilatının Ahilik teşkilatı olduğu ifade edilmektedir (Erdem ve Yiğit, 2010). Ahiliğin İslami fütüvvet anlayışından doğduğunu ileri süren görüşe göre ise ahiliğin teşkilat haline gelmesinden önce Anadolu dışında “ahi” unvanına sahip mutasavvıflara rastlanılmıştır (Hacıgökmen, 2012:270). Bilindiği üzere Türkler Müslümanlığı daha çok İran aracılığıyla tanımışlardır. Anadolu da ahilik teşkilatının kurulmasından önce İran da ahi ismini kullananların olması bu savı güçlendirmektedir (Ceylan, 2018). Diğer toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da İslam inancı, birçok özgün kurumun kurulmasını sağlamıştır (Ustakara, 2019:1171).

İslam ülkelerinde manevi esaslara bağlı genç, yiğit ve cömert fütüvvet erleri esnaf birlikleri oluşturmuşlardır. Bu birlikler Anadolu’da da teşkilatlanmış ve ahiliğe zemin hazırlamıştır. Fütüvvet nameler ise ahilikle ilgili temel bilgi kaynakları olmuştur (Karaca, 2015:91). Ahiliği tanımlayan ve yol gösterici olarak kullanılmış olan Fütüvvet nameler (Karatop ve Kubat, 2018:357), İslam dininin temel bilgi kaynaklarından istifade edilerek kişilerin (ahilerin) dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmalarını sağlayacak şekilde (Kıyak, 2017), Türklerin toplumsal değerlerine, örf, adet ve geleneklerine uygun olacak şekilde hazırlanmıştır (Yüksel, 2016:490).

Abbasi Halifesi olan Nasır Lidinillah, 1182 yılında fetaların şeyhi Şeyh Abdülcebbar’ın eliyle fütüvvet giysisini giymiş ve fütüvvet şerbetini içmiştir. Ayrıca Fütüvvet name hazırlatarak diğer Müslüman ülkelere bu teşkilata girmelerini tavsiye etmiştir (Andaç, 1994:2). Bu çağrıya cevap veren Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Gıyâseddin Keyhüsrev, hocası olan Mecdüddin İshak’ı halifenin yanına göndermiştir. Halifenin izni ile Muhyiddin-i Arabî, Evhadüddin-i Kirmânî ve Şeyh Nasîrüddin Mahmud Anadolu’ya gönderilmiştir. Alâeddin Keykubad döneminde ise Şehâbeddin Sühreverdi’nin fetaların faaliyetlerine katılımıyla Ahilik teşkilatının kuruluşu için önemli sayılacak adımlar atılmıştır (Akgündüz, 2014:11).

Ahilik teşkilatının kurucusu, fikir babası ve esnaf ve sanatkarların önderi olarak kabul edilen ve asıl ismi Şeyh Nasıruddin Ebul-Hakayık Mahmud bin Ahmed el-Hoyi olan Ahi Evran (Düşükcan ve Başdaş, 2019:867), Orta Asya dan göçmüş Türkmen bir ailenin çocuğu olarak İran’ın Hoy kentinde doğmuştur (Erdem, 2019:213). Horasan da Yesevi Tarikatında, Fahreddin-i Razi’nin tedris halkasında dersler alan (Karatop ve Kubat,

2018:357) Ahi Evran, Abbasi Halifesi Nasır Lidinillah'ın Anadolu'ya gönderdiği Evhadüddin-i Kirmânî ile tanışmış fikirlerinden etkilenmiş ve hatta daha sonra Evhadüddin-i Kirmânî'nin kızı ile evlenmiştir (Aydın, 2016:43). Kayseri ye yerleşerek debbağlık yapan Ahi Evran, esnaf ve sanatkarları bir birlik altında toplayarak ahilik teşkilatının kurulmasını sağlamıştır (Özköse, 2011:8). Ahilik teşkilatını özgün bir kurum olarak ortaya çıkması (Dem ve Akça, 2004:356), fütüvvetle çok eski geçmişinden ve etkileşimden dolayıdır (Öger, 2019:9) ve ahilik fütüvvetçiliğin değişmiş ve gelişmiş bir şeklidir (Andaç, 1994:2).

13. yüzyılda kurulan ahi teşkilatı Anadolu'nun hemen her yerinde hatta köylere kadar kısa bir süre içinde yayılma imkanı bulmuştur (Gündüz, 2012:40). Ahilik teşkilatının tüm Anadolu'ya yayılmasının iki temel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki dini sebepler ikincisi ise iktisadi sebeplerdir (Şengül, 2017:15). İslami ticaret anlayışına sahip olan ahiler gündüz çalışıp akşamları hep beraber tekkede yemek yer, haksızlıklara karşı mücadele eder, kendi içlerinde de kurallara aykırı davrananları yargılayarak cezalandırırlardı (Özköse, 2011:13). İslam inancının el emeğiyle geçinmeyi kutsal sayması aslında herkese açık olan bu teşkilatın daha çok esnaflardan oluşmasını sağlamıştır (Cora, 2017:5). Orta Çağ süresince Anadolu'nun sosyal hayatında önemli fonksiyonları yerine getirmiş olan Ahilik teşkilatı (Koçak ve Gürün, 2015:132), özünde güçlü ahlak kurallarını barındırmaktaydı (Karaman, 2014:101). Üyelerin, tutum ve davranışları mesleki ahlâka uygunluk açısından değerlendirilir, idareciler tarafından sıkıca denetlenir, kurallara aykırı davrananlara ders olması için ve diğer kişilere de ibret olacak biçimde cezalandırılırdı (Bayram, 2012:92). Mesleğinde çok mahir olmasına rağmen ahlaki prensiplere önem vermeyen biri meslekten çıkarılırdı (Sancaklı, 2010:7). Ahilik ahlakı ile ilgili fütüvvet namelerinde altı maddeden bahsedilmiştir. Bu maddelere göre ahinin üç şeyi bağlı, üç şeyi de açıktır. Ahinin ağzı günaha, eli zulme ve gözü harama kapalıdır. Misafire evi, aç olana sofrası ve ihtiyacı olana kesesi açıktır (Aydın, 2016:45). Tüm bu maddelerin İslam inanç sisteminden esinlendiği anlaşılmaktadır.

Anadolu ya ilk göçenler yeni toprakları savunmak ve kırsalda hayatlarını sürdürmek için çalışırken daha sonra gelenler yeni medeniyetin inşası için gerekli olan iktisadi bilgi ve sermayeye sahip kişilerdi (Erdem, 2019:212). Eski yörelerinden elde ettikleri iktisadi yeteneklerini Anadolu da elde ettikleriyle birleştiren ahiler, büyük bir medeniyet inşasına girişmişlerdir. Bu teşkilat ahilerin geçimlerini temin etmelerini sağlayan düzenlemelerle birlikte yeni yerlerinde kalıcı olmalarını da sağlayacaktı (Erdem,

2019:210). Ahiler Anadolu'ya sonradan gelenleri ağırlamış, sanatı olanlara dükkanlar açmış zaviye ve müştemilatındaki evlerle yeni şehirlerin oluşmasını sağlamışlardır (Öztürk, 2002:3).

Düzenli bir idare ve yönetim anlayışına sahip Ahi teşkilatlarında (Karaman, 2014:98), hiyerarşik bir yapı vardı (Öger, 2019:147). Kırşehir de bulunan Ahi Evran tekkesi şeyhi, teşkilatın tepesinde yer almaktaydı. İllerde Kırşehir de ki şeyhe bağlı ahi piri "Ahi Babalar" vardı. Zanaat gruplarının başı olanlarda Ahi babalara bağlıydılar. Zanaatkarla irtibatı sağlayan ahi babanın yardımcısına da Yiğit başı veya Server denilmekteydi (Masca ve Karagül, 2017:3). Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük öneme sahip Ahiliğin sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan önemli katkılar olmuştur (Yücel vd., 2019:195). Ahiler "nizam-alem" gayesiyle teşkilatlanmış olmakla beraber (Sancaklı, 2010:24), pazarda hammaddenin temini, işlenmesi ve satımı gibi tüm süreçleri bir takım kurallara bağlamıştı (Gündüz, 2012:38). Ahi teşkilatı ekonomik düzen sağlamakla birlikte sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı da temin etmiştir (Durak, 2016:111). Ahi birliklerinde esnaf sandığı, esnaf kesesi veya orta sandığı gibi isimleri olan dayanışma sistemi bu birliklerin en önemli özelliklerinden biridir (Bayram, 2012:88). Bu dayanışma modeli üyeleri tefecilerden korunmuş, ihtiyacı olana sermaye sağlanmış ve çalışamayacak durumda olanların maişeti giderilmiştir (Yüksel, 2016:496).

Bir halk, toplum olarak dünya sahnesine çıktığı coğrafyayı bilse, orayı yücelterek dünyaya tanıtır. Herkesin görebilmesi adına bir ziyaretgâha çevirir. Son zamanlarda bir takım çalışmalar yapılmış olsa da Malazgirt'in kaderine terk edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Arık, 2016:249).

1.3. Malazgirt Esnaf Dayanışma Organizasyonu

Malazgirt esnaflarından bazıları yaklaşık on yıl önce Ahilik benzeri bir oluşum başlatmışlardır. Ahiliğin birçok yönü varken Malazgirt Esnaf Dayanışma Organizasyonu katılımcılarını finansal açıdan desteklemektedir. Ahilikten farklı olarak sadece esnafların katılabildiği bir organizasyondur. Ahilerin teşkilatlanması esnafların zanaatlarına göre oluşturduğu gruplar şeklinde olmuştur. Malazgirt Esnaf Dayanışma Organizasyonu da Ahilik teşkilatındaki esnaf gruplaşmasına benzer şekilde on farklı grup oluşturmuşlardır. Bu gruplarda ki üyeler belirlenen miktarda ve günlük olarak ödeme yapmaktadırlar. Gruplardaki üyelerin ödemelerinin tahsili için ücret mukabilinde bir kişi çalıştırılmakta hatta bu kişi tüm süreçleri organize etmektedir. Bu dayanışma modelinde herkes ödemiş

olduğu miktar kadar destek alabilmektedir. Destek alabilmek için düzenli ödeme yapma şartıyla birlikte belirlenmiş takvim gününü beklemek gerekmektedir. Çek, Senet ödemesi, düğün, nişan, taziye, vb. bazı özel durumu olan esnafın takvim gününden önce destek alması mümkün olabilmektedir. Erken desteklemeden yararlanabilme yine düzenli ödeme yapmış olmakla birlikte diğer üye esnafın rızası şartına bağlanmıştır. Bu dayanışma modelinde özellikle işleri zora girmiş tefeci tehdidi altındaki esnafa daha fazla kolaylık sağlanarak esnafın tefecilerin eline düşmesi önlenmektedir. Bu yönüyle de Malazgirt esnaf dayanışma organizasyonu ahiliğin sosyal yönü olan ahilerin tefecilerden korunmasına yönelik faaliyetine benzerlik göstermektedir. On yıla yakın bir süredir başarılı bir şekilde yürütülen bu organizasyona her geçen gün yeni esnaf katılmakta ve katılımcılarının memnuniyet düzeyinin yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Bu sebeplerden dolayı Malazgirt Esnaf Dayanışma Organizasyonunun uzun yıllar devam edeceği öngörülmektedir.

2. Yöntem

Araştırmanın temel amacı yüzyıllarca Anadolu topraklarında varlığının başarılı bir şekilde sürdürmüş olan Ahilik teşkilatının, Malazgirt esnafı tarafından oluşturulan Malazgirt esnaf dayanışma organizasyonu ile olan ilişkisinin incelenmesidir. Araştırmayı yapmak için anket yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın ana kütlesini Malazgirt ilçesinde faaliyet gösteren Muş Ticaret ve Sanayi Odası ile Esnaf ve Sanatkarlar Odasından bilgisi alınan ve Malazgirt esnaf dayanışma organizasyonuna katılan 140 esnaf oluşturmaktadır. Bilgi toplamak için iki ölçekten uyarlanmış ve demografik sorular dahil toplam 33 sorudan oluşturulmuş anket kullanılmıştır. Anketin uygulanması için T.C. Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 24/06/2020 tarihli ve 7 sayılı toplantısında alınan 16 nolu karar ile araştırma izni alınmıştır. Verilerin elde edilmesi için yüz yüze anket yöntemi uygulanmıştır. Anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 5 adet demografik soru içermektedir. İkinci bölüm esnafın dayanışma durumlarını ölçmeye yönelik hemşirelerde meslektaş dayanışma ölçeğinden uyarlanmış 7 soru, son bölüm ise esnafın ahilik değerleri ile ilişkisini ölçmeye yönelik Modern ahilik ölçeğinden uyarlanmış 21 sorudan oluşmaktadır. Demografik sorular açık uçlu sorular şeklinde hazırlanmışken, “Malazgirt esnaf dayanışma organizasyonu devam etsin mi?” sorusu Evet/Hayır/Kararsızım olacak şekilde düzenlenmiştir. İkinci ve üçüncü bölümdeki sorular 5’li Likert şeklinde düzenlenmiştir. Bayram (2004)’a göre $\alpha= 0,05$ için 0,10 örneklem hatası ile evren büyüklüğünün 500 olduğu durumlarda örneklemin en az 55 kişi olması

gerekmektedir (Bayram, 2004:123). Araştırmaya katılım gönüllülük esasına dayandığından 65 esnafla anket yapılabilmiş, 2 anket eksik ve hatalı olmasından dolayı araştırmadan çıkarılmıştır.

Ankete katılanlardan elde edilen veriler SPSS 25.0 istatistik programında analize tabi tutulmuştur. Araştırma ile ilgili verilere geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Sonraki adımda korelasyon analizi yapılmıştır.

2.1. Ölçüm Araçları

Hemşirelerde Meslektaş Dayanışması Ölçeği: Hemşirelerde Meslektaş Dayanışması Ölçeği Alpar (2010) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 3 boyuttan oluşmaktadır. Esnaflara uygulanabilirliğinden dolayı “duygusal dayanışma”, alt boyuttan 6 ifade uyarlanarak kullanılmıştır. Ölçekte meslektaş ifadeleri esnaflar olarak düzenlenmiştir. Esnaf arkadaşlarıma saygı duyarım, dürüst davranırım, güvenirim, hoş görülme davranırım ve çatışmalarda uzlaştırıcı olurum ölçekte kullanılan bazı ifadeleri oluşturmuştur. Çalışmada kullanılan bütün maddelerin güvenilirlik katsayısı $\alpha = ,609$ ’dur.

Modern Ahilik Ölçeği: Modern Ahilik ölçeği Battal ve Durmuş (2017) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 6 boyuttan oluşmaktadır. Araştırmamız için uygun olan “İyi Ahlaklı Olma”, “Yardımsever ve Hoşgörülü Olma”, “Selim Olma”, “Oportünist (Fırsatçı) Olma” ve “Makyevelist Olma” alt boyutlarından toplam 21 ifade uyarlanarak kullanılmıştır. Bir Esnaf iyi huylu ve güzel ahlaklı olmalıdır, bir esnaf cömert, ikram eden ve kerem sahibi olmalıdır, bir esnaf dedikodu yapmamalıdır, bir esnaf bütün ürünlerini satmalı ve sadece karını düşünmelidir ve bir esnaf iyi bir insan olmasa da öyleymiş gibi gözükabilir araştırmada kullanılan ifadelerden bazılarıdır. Çalışmada kullanılan bütün maddelerin güvenilirlik katsayısı $\alpha = ,833$ ’dur.

2.1.1. Kavramların İlişkisi ve Hipotezler

Anadolu’nun Selçukluların hakimiyetine girmesinden sonra 13. yüzyılda kurulan ahiliğin (Gündüz, 2012:40), içtimai ve ticari hayata birçok katkısı olmuştur (Şengül, 2017:15). Ahilik, ticari hayatta üyelerini tefecilerden korunmuş, ihtiyacı olana sermaye sağlanmış ve çalışmayacak durumda olanların maişetini gidermiştir (Yüksel, 2016:496). Ticari hayatta ki bu katkılarına ilaveten içtimai hayatta da sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı temin etmiştir (Durak, 2016:111). Cumhuriyetin ilanından yarım yüzyıl sonra

köyden kente başlayan göç beraberinde birçok sorun getirmiştir. Bu sorunlar yeni dayanışma sistemlerine daha fazla ihtiyaç duyulması sonucunu doğurmuştur. Bu sorunlarla başa çıkmak için yerel yönetimler, dernek ve vakıflar ile sivil toplum kuruluşları bir takım çalışmalar yapmaktadır (Topçuoğlu ve Aksan, 2013:251-252). Birçok yönden ahilik teşkilatının esaslarına benzeyen bu çalışmalar ahi teşkilatının başarısından uzaktır. Ahilik ve dayanışma ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda Yücel (2019), birçok faydası görülmüş ahilik teşkilatı günümüzde topluma hizmet için rol model oluşturabilecek bir yapısının olduğu sonucuna varmıştır. Yüksel (2016)' e göre Ahilik sistemi esasları günümüz şartlarına uygulanması durumunda sosyal politika sorunlarının çözümünde bir yöntem olabileceğini tespit edilmiştir. Akgöz ve Ercan (2017)' a göre ahiliğin modern yansıması olan kooperatifçilik ülkemizin önemli ticari sorunlarının çözümü için etkili olacağını savunmuşlardır. Koçak ve Gürün (2015) ahiliğin geçmişteki misyon ve değerlerle günümüzde yaşatılmasının günümüz kurumsal yapılarına faydalı olacağı sonucuna varmışlardır. Okumuş vd., (2018)'ne göre araştırmaya katılan esnafların ahilik teşkilatıyla ilgili çok fazla bilgilerinin olmamasına rağmen iş ve işlemlerinde ahiliğin ilke ve esasların göre hareket ettiklerini tespit etmişlerdir. Düşükcan ve Başdaş (2019) Ahiliğin ilke ve esaslarını uygulayan kobilerin başarılı olduklarını tespit etmiştir. Soysal ve Tan (2013)'ın yaptığı çalışmada esnafların ahilikle ilgili çokta bilgi sahibi olmasa da ahilik değerlerini yaşatmaya çalıştıkları sonucuna varmıştır. Uğurlu vd., (2015)'nin çalışmasında, turizm işletmelerinin uyguladığı toplam kalite yönetimi anlayışındaki müşteri ve çalışan memnuniyeti, hizmet ve üretim standartları, iş ahlakı ve etiği gibi konuların Ahilik anlayışına paralellik gösterdiğini tespit etmişlerdir. Yeşil ve Aslanderen (2017)'in yaptığı çalışmada katılımcıların ahilik değerlerine kısmen sahip olduğu ve bu değerleri yaşatmaya çalıştıkları sonucuna varmışlardır. Durmuş (2019)' un yöneticilerin karar verme stilleri ile ahilik değerleri çalışmasında yöneticilerin ahilik değerlerinden iyi ahlaklı ve vicdanlı davrandıkları sonucuna varmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda Malazgirt esnaf dayanışma organizasyonunun modern ahilik değerleri ile olan ilişkisini ortaya koymaya yönelik olarak yaptığımız araştırmanın hipotezleri modern ahilik değerleri ışığında aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H₁: Malazgirt esnaf dayanışması ile iyi ahlaklı olma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Malazgirt esnaf dayanışması ile yardımsever ve hoşgörülü olma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Malazgirt esnaf dayanışması ile selim olma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: *Malazgirt esnaf dayanışması ile oportünist (fırsatçı) olma arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

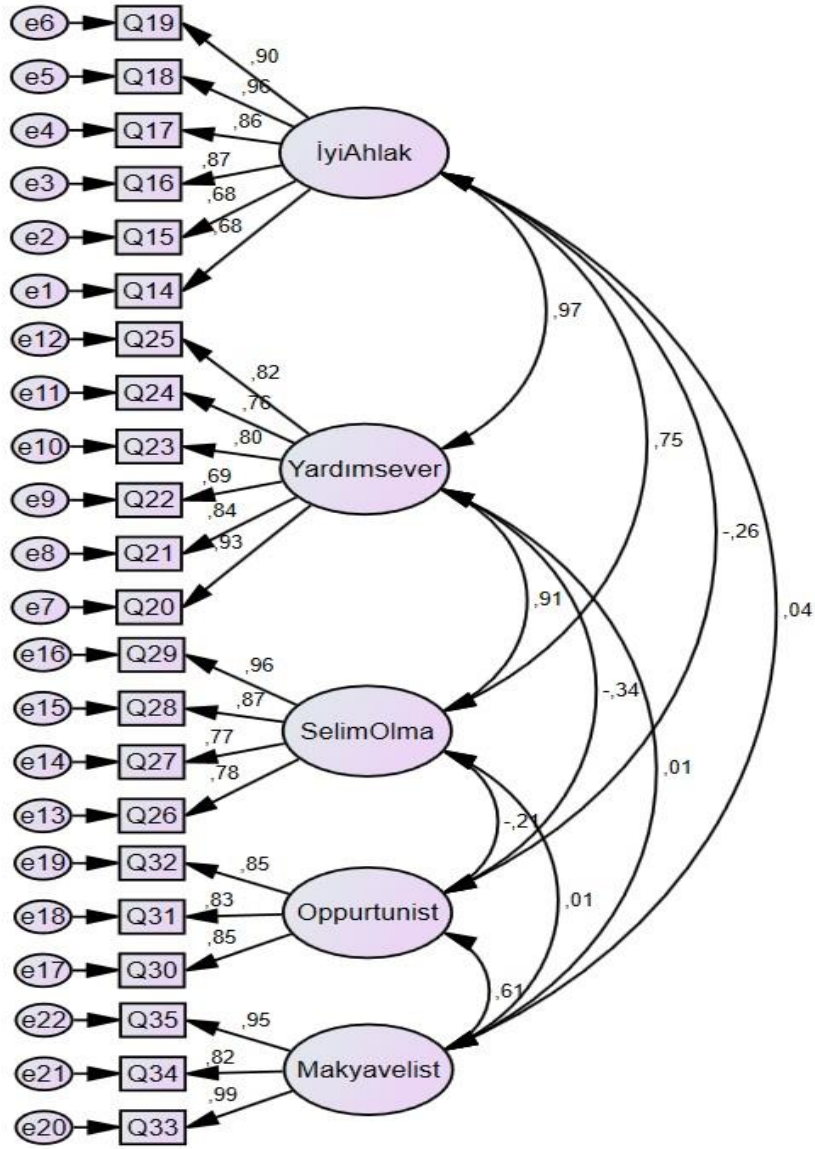
H₅: *Malazgirt esnaf dayanışması ile makyevelist (amaca giden her yol mubahtır) olma arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

2.2. Bulgular

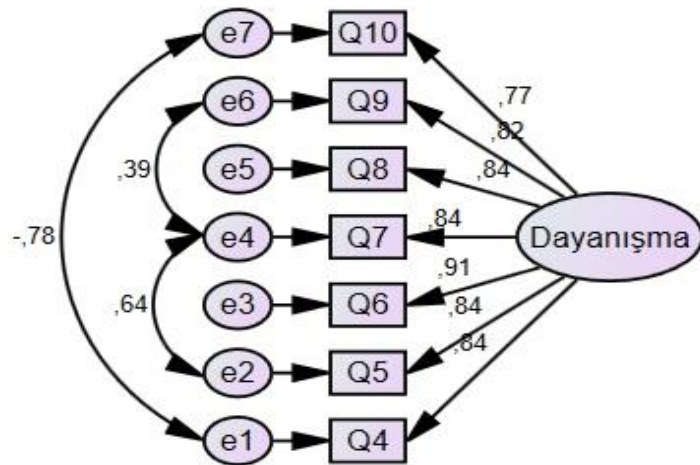
2.3.1. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Ölçeklerin yapı geçerlilik ve güvenilirliğini test için faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizinde kullanılan açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi iki ana yaklaşımlardır (Kahn, 2006). Açımlayıcı faktör analizi (AFA) belirleme işlevini hipotez kurmaya dönük bilgi edinilmesini temine çalışırken, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ise belirlenen bu faktörler arasında yeterli düzeyde ilişkinin var olup olmadığını, değişkenlerin hangi faktörlerle ilişkisinin olduğunu, faktörlerin birbirlerinden bağımsızlık durumunu, modeli açıklamada faktörlerin yeterli olup olmadığını test için kullanılmaktadır (Erkorkmaz vd., 2013).

Araştırmada kullanılan ölçeklere öncelikle AFA yapılmıştır. AFA sonuçlarına göre ölçek maddelerinin kendi orijinallerine uygun olduğu görülmüştür. Daha sonra yapı geçerliliğini test etmek için DFA analizi yapılmıştır. Ölçeklerin DFA yol analiz diyagramları aşağıdaki şekil 1 ve 2'deki gibidir.

Şekil 1. Ahilik Yol Analizi

Şekil 2. Dayanışma Ölçeği Yol Analizi

Yapılan DFA sonucunda dayanışma ölçeğinin uyum iyiliğini değerlerini artırmak için program tarafından önerilen modifikasyonlar yapılmıştır. Ahilik ölçeği için herhangi bir modifikasyona gerek kalmamıştır. Ölçeklere ilişkin elde edilen uyum indeksleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Ölçeklere İlişkin Uyum İndeksleri

	χ^2 / df <5	AGFI >.85	GFI >.80	CFI >.90	NFI >.90	TLI >.90	RMSEA <.08
Ahilik	3,447	,944	,962	,988	,941	,987	0,078
Dayanışma	3,189	,912	,907	,947	,926	,898	0,058

Uyum iyiliği değerlerinin belirlenmesinde literatürde yaygın kullanılan “kabul edilebilir uyum iyiliği değerleri” esas alınmıştır. Buna göre ölçeklerin kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğu belirlenmiştir (Hu & Bentler, 1999; Sivo vd., 2006).

Fornell ve Larcker (1981) ölçeklerin geçerliliği ve güvenilirliği sağlaması için tüm faktör yüklerinin 0,50 eşliğinden fazla olması, maddelerde kendi yapılarıyla çıkarılan ortalama varyansın (AVE) açıklanamayan varyanstan (AVE>0.50) büyük olması ve faktör kompozit güvenilirliğinin (CR) 0,60'a eşit veya daha büyük olması gerektiğini belirtmiştir.

Tablo 2: Güvenilirlik Analizleri

	CR	AVE	Cronbach's α
1. İyi ahlaklı olma	0,930	0,691	0,909
2. Yardımsever ve hoşgörü	0,918	0,654	0,880
3. Selim olma	0,911	0,720	0,747
4. Oportünist	0,881	0,712	0,687
5. Makyavelist	0,943	0,847	0,709
6. Dayanışma	0,943	0,704	0,609

Ölçeklere ilişkin AVE, CR ve Cronbach's α değerleri incelendiğinde tüm değerlerin kritik eşiklerin oldukça üzerinde olduğu görülmektedir. Buna göre ölçeklerin geçerliliği ve güvenilirliği sağladığı savunulmaktadır.

2.3.2. Demografik Bulgular

Tablo3: Demografik Veriler

	Yaş	Esnaflık Süresi	Medo Katılım Süresi
N	63	63	63
Ortalama	40,67	14,43	5,310

Medo: Malazgirt Esnaf Dayanışma Organizasyonu

Tablo 3 incelendiğinde araştırmaya katılanların yaş ortalaması 40,67 yaş, esnaflık süresi ortalaması 14,43 yıl ve Malazgirt Esnaf Dayanışma Organizasyonuna katılım

süresinin ortalaması ise 5,31 yıl olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan esnaflara yöneltilen “Malazgirt Esnaf Dayanışma Organizasyonu devam ettirilsin mi?” sorusuna tüm katılımcılar “Evet” cevabı vermişlerdir.

2.3.3. Korelasyon Analizi

Araştırmaya katılan esnafın dayanışma duygusu ile modern ahilik değerleri arasındaki ilişkinin tespitine yönelik olarak Korelasyon analizi yapılmıştır. Analize ilişkin sonuçlar tablo 2’te verilmiştir.

Tablo 4: Korelasyon Analizi Tablosu

		DUD	İAO	YHGO	SO	OO	MO
DUD	Korelasyon Katsayısı	1,000	,952**	,944**	,844**	-,781**	-,559**
	Anlamlılık	.	,000	,000	,000	,000	,000
	N	63	63	63	63	63	63

DUD =Duygusal Dayanışma; İAO = İyi ahlaklı olma; YHGO = Yardımsever ve hoşgörülü olma; SO = Selim olma; OO = Oportünist olma; MO = Makyavelist olma

Tablo 4 incelendiğinde duygusal dayanışma ile iyi ahlaklı olma, yardımlaşma ve hoşgörülü olma ve selim olma arasında $r > 0,8$ olduğundan yüksek bir korelasyon olduğu görülmektedir. Duygusal dayanışma ile iyi ahlaklı olma arasında ($r=,952$) pozitif yönlü ve $p<0,01$ olduğundan anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuçtan dolayı **H₁** hipotezi doğrulanmıştır. Duygusal dayanışma ile iyi ahlaklı olma arasında ($r=,944$) pozitif yönlü ve $p<0,01$ olduğundan anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuçtan dolayı **H₂** hipotezi doğrulanmıştır. Duygusal dayanışma ile selim olma arasında ($r=,844$) pozitif yönlü ve $p<0,01$ olduğundan anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuçtan dolayı **H₃** hipotezi doğrulanmıştır. Duygusal dayanışma ile oportünist(fırsatçı) olma ($r=,-781$) negatif yönlü ve $p<0,01$ olduğundan anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuçtan dolayı **H₄** hipotezi doğrulanmıştır. Duygusal dayanışma ile makyavelist (amaca giden her yol mubahtır) olma ($r=,-781$) negatif yönlü ve $p<0,01$ olduğundan anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuçtan dolayı **H₅** hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 5: Hipotez Tablosu

Hipotezler	Kabul/Red
H1: Malazgirt esnaf dayanışması ile iyi ahlaklı olma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul Edilmiştir
H2: Malazgirt esnaf dayanışması ile yardımsever ve hoşgörülü olma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul Edilmiştir
H3: Malazgirt esnaf dayanışması ile selim olma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul Edilmiştir
H4: Malazgirt esnaf dayanışması ile oportünist (fırsatçı) olma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul Edilmiştir
H5: Malazgirt esnaf dayanışması ile makyavelist olma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul Edilmiştir

Sonuç

Ahilik, geçmişi 13. yy'la dayanan esnaf birliğidir (Düşükcan ve Başdaş, 2019:869) ve teşkilatlanması geçmiş tecrübelerle dayanarak oluşmuştur (Ayış, 2019:103). Ahiliğin kurucusu olan Ahi Evran'ın (Balcı, 2019:367) en büyük eseri şüphesiz devletin dirlik, birlik ve düzenini gaye edinerek, müntesiplerinin ahlaki değerler üzere eğitimini ve bu değerler ile ticaret yapmalarını sağladığı Ahilik Teşkilatı'dır (Düşükcan ve Başdaş, 2019:868). Ahilik yürütmüş olduğu faaliyetler ve teşkilatın işleyiş prensibiyle kültürel, ekonomik, sosyal ve siyasal yönleriyle toplumun tüm kesimlerinde etkisi hissedilmiş bir sivil toplum kuruluşu olmuştur (Soysal ve Tan, 2013:189). Ahi Evran, teşkilatı o kadar saygın bir konuma getirmiş ki hükümdarlar bile bu teşkilata üyeliği onur vesilesi saymışlardır (Karasoy, 2003:18).

Bu çalışmada Anadolu topraklarında kurulmuş ve ekonomik olmakla birlikte birçok sosyal görev üstlenmiş olan Ahilik teşkilatının günümüzdeki yansımaları Malazgirt esnaflarının dayanışması çerçevesinde incelenmeye çalışmıştır. Araştırma neticesinde bir dayanışma organizasyonu kurmuş olan esnafların ahilik değerleri olan iyi ahlaklı olma, yardımsever ve hoşgörülü olma ve selim (dürüst) olma arasında anlamlı ve oldukça yüksek bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar Malazgirt esnafının modern ahilik değerlerini taşıdığını göstermektedir. Ayrıca dayanışma içerisinde olan esnafların ahilikle bağdaşmayan oportunist olma ve makyavelist olma arasında da ters yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Yani Malazgirt esnafı tıpkı ahilerde olduğu gibi fırsatçı ve her yolu mubah gören bir anlayışı benimsememektedirler. Araştırmamız benzer araştırmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Yeşil ve Aslanderin'in (2017) Kırşehir ili için yaptığı çalışmada esnafların ahilik değerlerine kısmen bağlı olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca Soysal ve Tan (2013)'ın Kilis ili için yaptığı benzer çalışmada da yöneticilerin ve işletme sahiplerinin ahilik değerlerine bağlı olduğu sonucuna varılmıştır. İnsanın unsurunun örgütler için önemi Hawthorn araştırmalarıyla ortaya konmuştur (Cora, 2017:14). Günümüzde ki modern işletmecilik anlayışı insan odaklı olmakla beraber sürdürülebilir sosyal işletmeciliği de önemli görmektedir (Uğurlu vd., 2015:321). Bu araştırmalardan çok önce ahilik teşkilatı insan unsurunu ve yardımlaşmanın önemini yüzyıllar önce yaptığı düzenlemelerle ortaya koymuştur. Günümüzde yapılan araştırmaların sonuçlarından dolayı yardımlaşmayı önceleyen ahilik değerlerinin günümüzde kısmen de olsa devam ettirildiği söylenebilir (Ceylan, 2011: 82).

Toplumların, varlıklarını güçlü bir şekilde devam ettirebilmesi, bünyelerinde barındırdıkları kurum ve kuruluşların gücüyle orantılıdır. Bir milleti güçlü kılan onun emperyalist yeteneği değil özünde barındırdığı girişimcilik değeridir. Sadece kazanmayı değil bölüşmeyi, yardımlaşmayı ve helalinden kazanmayı öğütleyen öz değerlere sahip olmak bir ülkenin en büyük gücü olacaktır. Tüm bu değerleri özünde barındıran Ahilik 13. yy'dan başlayarak 18. yy'a varıncaya kadar Anadolu'da etkinliğini kaybetmemiştir. Selçukluların ve Osmanlıların Orta Doğudan balkanlara kadar hüküm sürmesinde bu teşkilatın iktisadi, sosyal ve askeri desteğinin etkisi olmuştur. Ahilik geliştirdiği örgütlenme sistemiyle halen günümüz sorunlarının bazılarında çözüm olabilecek yetenektedir (Masca ve Karagül, 2017:84). Bu çalışma sadece bir bölgede ve az sayıda katılımcı ile yapıldığından sonuçların genelleştirilmesi uygun gözükmemektedir. Ahilik ve sonrasında lonca teşkilatı yüzyıllar boyu bu topraklarda başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Bu sayede içtimai ve iktisadi hayatta birçok katkı sunmuştur. Günümüzde toplumsal sorunların çözümünde modern ahilik benzeri kurumların oluşturulması veya ilkelerin yaşatılması etkili olabilecektir. Ahilikle ilgili yapılacak çalışmaların farklı sektörler ve geniş bir alanda değerlendirilmesi teşkilatın daha iyi anlaşılmasında etkili olacaktır.

Kaynaklar

- Akgöz, S. S., ve Ercan, E. (2017). Ahilik Felsefesi Ve Örgüt Modelinin Dünyadaki Kalkınma Modeli Olan Kooperatife Yansımaları, *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 51-58.
- Akgündüz, M. (2014). Ticarî Hayatta Kardeşliği Esas Alan Ahilik Teşkilatı, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31(31), 9-18.
- Andaç, F. (1994). Osmanlı Döneminde Ahilik Teşkilatı, *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (11), 1-14.
- Arık, R. (2016). Malazgirt Ve Çevresi Yüzeysel Araştırması, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (1), 249-275.
- Arı, M. (2008). Ahiliğin Siyasal Boyutları Ve Günümüzde Yeniden Yorumlanması, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 38-55.
- Atlıhan, Ş., & Burhanlı, Ş. (2018). Malazgirt Yöresi Halı-Kilimlerinde Saçaklar, *Sanat Tasarım Dergisi*, (9), 45-50.
- Aydemir, M. (2019). Osmanlı Küçük İşletme Grupları Olarak Ahilik: Tarihsel Bir Değerlendirme, *S.C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 1-18.
- Aydın, S. (2016). Küreselleşme Ve Neo-Liberal Uygulama Sürecinde Sosyal Politika Alanında Ortaya Çıkan Problemlere Çözüm Önerisi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Ahilik Sistemi, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 1-10.
- Ayış, M.Ş. (2019). Anadolu'nun İslamlaşmasında Ahi Evren Ve Ahiliğin Rol Modelliği, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (13), 91-116.
- Balcı, D. (2019). Bir Kurum Ve Eğitimi Örneği Olarak Ahilik Teşkilatında Eğitim, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33(46), 363-384.

-
- Batır, İ. B. (2018). Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Tarihine İlişkin Bir Değerlendirme, *Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (9), 263-281.
- Bayram, N. Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2004
- Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı Ve Esnaf Loncaları. 34.*İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(21), 81-115.
- Bilindir, S.(2019). Malazgirt Savaşının Kaderine Etki Eden Gelişme Kapsamında İstihbarat Teşkilatının Değerlendirilmesi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(44), 1-13.
- Bezer, G.Ö. (2014). Anadolu'nun Fethi Ve Drakon Çayı Anlaşması'nın Bu Süreçteki Yeri, *Tyb Akademi Dil Edebiyat Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(12), 5-12.
- Ceylan, K. (2018). Ahiliğin Ortaya Çıkışı Meselesine Dair, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 131-144.
- Ceylan, K. (2012), Ahilik - Türk İslam Medeniyetinde Dünyevi Ve Uhrevi Sistem, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Cora, İ. (2017). Örgütlerin Yönetimi Açısından Ahilik Örgütüne Genel Bir Bakış; Tarihi Bir Araştırma, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 251-279.
- Dem, A., ve Akça, G. (2004). Ahilik Ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları. 22.*Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 355-376.
- Demir, M. Ş. (2017). Xı. Asırda Değişen Anadolu'da Türkler: Malazgirt Savaşı (26 Ağustos 1071), *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(11), 240-258.
- Doğan, K. C. (2015). Ahilik Teşkilatı, Ombudsman Ve Etik İlişkisi. 4(7), 9.*Global Journal of Economics and Business Studies*, 4(7), 28-36.
- Durak, İ. (2016). Sosyal Girişimcilik Ve Ahilik Teşkilatı: Teorik Çerçeve, *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(47), 101-119.
- Durmuş, İ. (2019). Yöneticilerin İşlerine Yönelik Tutumları, Karar Verme Tarzları Ve Modern Ahilik Davranışları. *Küresel İktisat Ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 8(16), 17.
- Düşükcan, M., ve Başdaş, O. (2019). Ahilik İlke Ve Uygulamalarının Günümüz Kobi'lerine Yansıması: Elazığ İli Örneği, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(70), 866-881.
- Eser, M.(2013). İlk Dönem İslam Tarihinde Muş Ve Çevresi, *İstem*, (22), 43-67.
- Erdem, E. (2019). Ahilik Teşkilatı Ve Anadolu Türk Şehirlerinin İktisadi Yapısı: Kayseri Üzerine Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (54), 208-230.
- Erdem, Y.T., ve Yiğit, H. (2010). *Bacıyân-I Rum'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri*, İstanbul Ticaret Odası Yayını No: 2010-69, İstanbul.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 39-50.
- Gündüz, A.Y., Kaya, M., Aydemir, C. (2012). Ahilik Teşkilatında Ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(2), 37-54.
- Hacıgökmen, M. A. (2012). Anadolu'da Ahiliğin Esnaf Teşkilatı Hâline Dönüşmesi Ve Tımar Sistemine Yansımaları (Ankara Örneği), *TC. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 263-291.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55
-

- İleri, Ü. (2019). Anadolu Selçuklu'dan Osmanlı'ya Esnaf Örgütlenmeleri. *Hak İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi*, 8(21), 201-220.
- Kabakçılı, D. O. (2011). The Concept Of Futuwa In Kor'an, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 299-307.
- Kahn, J. H. (2006). Factor Analysis in Counseling Psychology Research, Training, and Practice: Principles, Advances, and Applications. *The Counseling Psychologist*, 34(5), 684-718.
- Karaca, H. (T.Y.). "Ana Kaynaklarıyla Türk Ahiliği" Üzerine, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 91-92.
- Karaman, R. (2014). Türk Ahi Teşkilatının İşleyişi Ve Çorum Tarihinde Ahilik, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 93-109.
- Karasoy, Y. (2003). Ahi Kelimesi Ve Türk Kültüründe Ahilik, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 1-23.
- Karatop, B., ve Kubat, C. (2018). Ahiliğin Türk Kalite Yönetim Sistemine Etkisi, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(1), 351-368.
- Kılıçkaya, D. (2010). Halikarnas Balıkcısı Ve Ahilik, *Folklor/Edebiyat*, (63), 71-90.
- Kılınç, M. (2012). Türkiye'de Mesleki Teknik Eğitimi Şekillendiren Eğitim Kurumlarından Ahilik, *Gedik, Lonca, Enderun Mektebi'nin Tarihi Gelişimleri, E-Journal Of New World Sciences Academy*, 7(4), 63-73.
- Kıranşan, K., ve Şengün, M. T. (2017). Bulanık-Malazgirt Havzası (Muş)'nın Hidrografik Özellikleri, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 149-182.
- Kıran, A. (2020). Malazgirt Savaşı, Sultan Alparslan Ve Diyojen, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 405-418.
- Kıyak, A. (2017). İslam'ın Yardımlaşma Ve Dayanışma Prensiplerinin Sosyal Hayata Aksettirilmesinde Ahiliğin Rolü: Fütüvvetnâmeler Ekseninde, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 2494-2511.
- Koçak, O., ve Gürün, F. (2015). Ahilik Geleneğinin Günümüzde Sosyal İçerme Politikalarına Olabilecek Katkıları, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(8), 126-143.
- Masca, M., & Karagül, M. (2017). Barış Ve Refahın Tesisinde Ahilik Kültürü Ve Sosyal Sermayenin Rolü, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 1-18.
- Muhammedî, Z. (2014). Dini İnanç Ve Unsurların Malazgirt Zaferi'ndeki Rolü, *Tarih Dergisi*, 0(58), 1-23.
- Okumuş, E., Sarıtaş, K., Yorulmaz, A., Hazar, F., & Altay, Ş. (2018). Ahilik Kültürü Ve Günümüze Yansımaları (Eskişehir Ölçeği). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 7-38.
- Öger, A. (2019). Uygur Türklerinde Fütüvvet Kültürü, Fütüvvet-Nâmeler Ve Ahilik Teşkilatına Etkileri, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (13), 1-11.
- Özköse, K. (2011). Ahilikte Ahlak Ve Meslek Eğitimi, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 5-19.
- Öztürk, N. (2002). Ahilik Teşkilatı Ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı Ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 1-12.
- Sancaklı, S. (2010). Ahilik Ahlâkının Oluşumunda Hadislerin Etkisi, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-28.
- Şengül, F.N. (2017). Osmanlı Devleti'nde Çalışma Ahlakı Ve İktisadi Uygulamalar, *Aydın Toplum Ve İnsan Dergisi*, 3(2), 9-28.

-
- Sivo, S. A., Fan, X., Witta, E. L., & Willse, J. T. (2006). The Search for "Optimal" Cutoff Properties: Fit Index Criteria in Structural Equation Modeling. *The Journal of Experimental Education*, 74(3), 267-288.
- Soysal, A., & Tan, M. (2013). Ahilik İlkelerinin Günümüz İşletmelerine Yansımaları: Kilis Küçük Sanayi Sitesi İşletmeleri Örneği. *Niğde Üniversitesi İibf Dergisi*, 6(1), 186-202.
- Tekin, M. (2006). Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik Ve Toplumsal Dinamikleri, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(21), 219-235.
- Topçuoğlu, A. ve Aksan, G. (2013). Yardımlaşma Ve Dayanışma Ağlarını Bir Kent Yoksulluğu Örneği Üzerinden Okumak: Konya, *İdealkent*, 4(8), 250-269.
- Tülücü, S. (1999). Malazgirt Savaşı' Na Katılan Türk Beylerinden Sundukbey, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(13), 269-276.
- Soysal, A., & Tan, M. (2013). Ahilik İlkelerinin Günümüz İşletmelerine Yansımaları: Kilis Küçük Sanayi Sitesi İşletmeleri Örneği, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 186-202.
- Uğurlu, K., Yakut Aymankuy, Ş., ve Ar, H. (2015). Turizmde Toplam Kalite Yönetimi Ve Ahilik İlişkisi, *Akademik Bakış Dergisi*, (52), 310-328.
- Ustakara, F. (2019). Türklere Sosyal Sorumluluğun Temelleri: Halkla İlişkiler Açısından Ahilik Teşkilatı Üzerine Bir Değerlendirme, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 12(2), 1169-1181.
- Yeşil, R., & Aslenderen, M. (2017). Müşteri Değerlendirmeleriyle Esnaf ve Sanatkarların Ahilik Değerlerine Sahiplik Düzeylerinin İncelenmesi (Kırşehir Örneği)*. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15, 217-249.
- Yıldız Altın, K. (2018). Ahi Örgütlerinin Teşkilat Yapısı Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (12), 144-1591.
- Yücel, Y. B., Alar, G. ve Yücel, İ. (2019) Kapitalist Sisteme Karşı Çözüm Durağı: Ahilik Teşkilatı, *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 194-203.
- Yüksel, B. (2016). Sosyal Politika Sorunlarına Çözüm Aracı Olarak Ahilik, *International Journal Of Social Sciences And Education Research*, 2(2), 488-500.

Başvuru Tarihi: 15.10.2020
Kabul Tarihi: 16.12.2020

Araştırma Makalesi / Research Article

Davranışsal İktisat Perspektifinden İktisadi Karar Alma Sürecinde Gizli Tuzaklar ve Dürtmeler

Hilal MOLA¹

Öz

Hayatımızı devam ettirdiğimiz sürece her sabah uyandıığımızda kararlar alarak güne başlarız ve bu kararlar doğrultusunda günü tamamlarız. Alınan bu kararlar içerisinde en önemli olanları ekonomik kararlardır. Çünkü yaşamımızı devam ettirebilmek, elimizde bulunan parayı en iyi şekilde değerlendirmek veya yapacağımız seçimlerde en fazla faydayı sağlayabilmek için ekonomik kararlara ihtiyaç duymaktayız. Aldığımız bazı kararlar rasyonel olurken bazen de rasyonellikten uzak kararlar alabilmekteyiz. Peki hangi nedenlerle karar alırken rasyonellikten uzaklaşılır veya rasyonel kararlar alınır? İşte bu çalışmada davranışsal iktisat açısından neden bireylerin sınırlı rasyonel kabul edildikleri incelenmiştir. Ayrıca ekonomik karar alma sürecinde gizli tuzakların bizleri nasıl etkilediği örneklerle açıklanarak dürtmelerin hangi alanlarda kullanımının fayda sağlayacağı ve hangi durumlarda dürtmelere başvurulması gerektiği açıklanmıştır. Çalışmada ekonomik karar alma sürecindeki önemli etkilere sahip gizli tuzaklar ve dürtmeler karşılıklı bir şekilde incelenmektedir. Böylece çalışmanın dürtme ve gizli tuzak kavramlarının anlaşılması açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Davranışsal İktisat, Dürtme, Gizli Tuzaklar*

Hidden Traps and Nudges in The Economic Decision-Making Process in Terms of Behavioral Economics

Abstract

As long as we continue our lives, we start the day by making decisions every morning and complete the day in line with these decisions. The most important of these decisions are economic decisions. We need economic decisions to continue our lives, to make the best use of the money we have or to get the most benefit from our choices. While some of the decisions we make are rational, sometimes we can make unreasonable decisions. So, for what reasons do you avoid rationality or make rational decisions while making decisions? In this study, it is examined why individuals are considered limited rational in terms of behavioral economics. In addition, it is explained with examples of how hidden traps affect us in the economic decision-making process, in which areas the use of pokes will be beneficial and in which situations they should be used. In the study, hidden traps and nudges that have important effects on the economic decision-making process are examined mutually. Thus, it is thought that the study will help in understanding these very important terms.

Keywords: *Behavioral Economics, Nudge, Hidden Traps*

¹ Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, hilal.karatas@atauni.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2707-5577>

1.Giriş

Toplumun en temel varlığı olan insan davranışlarını açıklamak sadece ekonomi bilimiyle sınırlı kalmamaktadır. Ekonomi bilimine ilaveten başka bilimlerden de faydalanmak bizlere yarar sağlayacaktır. Çünkü insan sadece sistematik bir şekilde hareket etmez, hareketlerini inanç, tutum, güdü ve arzularıyla yönlendirir. Ayrıca bireylerin farklı davranış göstermelerinde sadece bu durumlar değil yaş, cinsiyet, medeni durum gibi demografik faktörlerde etkili olmaktadır. Yani insan yaşamı boyunca farklı etkenler sonucu değişen davranışlar sergileyebilmektedir (Yayar ve Karaca, 2019:2). İnsanların sürekli farklı davranışlar göstermesi iktisadi açıdan bireyi inceleyen bilim insanlarını farklı konulara yönlendirmiştir. Bu yönelimlerden biri de iktisat bilimi ile psikoloji bilimini bir araya getirmek olmuştur. Böylece, yıllarca rasyonel kararlar aldığı düşünülen insanların aslında rasyonel varlıklar olmadığı, karar alma sürecinde birçok faktörden etkilenebilen, kısıtlı rasyonel karar alabilen bir varlık olabileceği ortaya koyulmuş ve homo economicus kavramı eleştirilmeye başlanmıştır.

Homo economicus kavramı Latince kökenli olup iktisadi insan anlamına gelmektedir. İktisadi açıdan Homo economicus kavramı; kendi faydasını maksimum yapan birey olarak tanımlanmaktadır (Karine, 2000:309). Adam Smith'in 1776 yılında yayımladığı "Ulusların Zenginliği" adlı eser Klasik İktisat Teorisinin başlangıcı olmuş ve Homo economicus kavramı Klasik İktisadın temel varsayımlarından sayılmıştır. Daha sonra Klasik iktisadın bir uzantısı olan Neo-klasik iktisat akımına ilgi artmış ve bu alanda çalışma yapan bilim insanları psikolojik izdüşümleri giderek devre dışı bırakmıştır. Bu dönemde daha çok ilgi gören bilimler matematik, fizik olmuş ve psikoloji, sosyoloji gibi bilim dalları dışlanmıştır. İlgi gören bilim dallarının uygulanabilirliğini Homo economicus ve ceteris paribus varsayımları sağlamıştır. Homo economicus varsayımı ile hayali bir insan figürü oluşturulurken, ceteris paribus varsayımı ile diğer tüm değişkenler sabit kabul edilerek modeller grafiklere dönüştürülmüştür. Fakat psikoloji, sosyoloji gibi bilim dallarının göz ardı edilmesi, karmaşık insan davranışlarının açıklanmasında zorluklar yaratmıştır (Yavuzaslan, 2018:643). Gittikçe daha da karmaşık hale gelen insan davranışlarının açıklanabilmesi için iktisat ile psikoloji bilimi arasında bir bağ kurulmuş ve yeni akım iktisadın bir dalı olan davranışsal iktisat ortaya çıkmıştır.

Yeni bir iktisat dalı olan davranışsal iktisat Nobel ödülü başarıları sonrası daha da önem kazanmıştır. Davranışsal iktisada ilginin artmasıyla birlikte tüm dünyada birçok laboratuvarlar kurulmuş ve bu laboratuvarlarda deneysel iktisat alanında sayısız çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmaların özgün olma nedeni sadece deneylerin uygulandığı kişilerin farklı olması değil; aynı zamanda yaş, cinsiyet, ırk gibi demografik faktörlerin ve sosyolojik özelliklerinin farklı olmasından da kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu deneyler sonucunda elde edilen veriler incelendiğinde demografik farklılıklardan kaynaklanan sonuçların deneysel iktisat sayesinde izlenebildiği görülmektedir. Böylece davranışsal iktisat modelleri de oluşturulabilmektedir (Yavuzaslan, 2018:2153). Bu çalışmanın amacı tüketim sürecinde alınan kararların değişmesine neden olan dış etkenleri davranışsal iktisat açısından değerlendirmektir. Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde, yapılan benzer çalışmalara değinilerek davranışsal iktisadın tarihsel gelişiminden ve klasik iktisat ile olan farklılıklarından bahsedilecektir. İkinci bölümde ise bireylerin tercihlerini etkileyen gizli tuzaklar ve dürtmeler örnekler ile açıklanacaktır. Son bölümde çalışma ile ilgili bir değerlendirme yapıp, gelecek çalışmalar ile ilgili fikirler sunulacaktır.

2. Literatür İncelemesi

Levin, Schneider ve Gaeth (1998), yapmış oldukları çalışmada davranışsal iktisatta önemli bir yer kaplayan çerçeveleme etkisinin tipolojisini ve kritik analizini yapmışlardır. Çalışmada, çerçevelemenin olumlu veya olumsuz terimlerdeki alternatif bilgi çerçevesinin kararları nasıl etkilediği konusunda araştırmalar yapılmıştır. İlk olarak çerçeveleme etkisinin risk alma eğilimini nasıl etkilediği belirtilmiş ve daha sonra olayların değerlendirmesini etkileyen nitelik çerçevelemesi ve iletişimde ikna edilebilirliği etkileyen hedef çerçevelemesi açıklanmıştır. Çalışma sonucunda değerlik temelli kodlamanın bilişsel ve motivasyonel sonuçlarına odaklanan daha geniş bir perspektifin, çerçeveleme etkilerinin nedenlerine ve sonuçlarına ilişkin daha derin bir anlayışa kapı açtığı sonucuna varılmıştır.

Camerer ve Loewenstein (2004), davranışsal iktisat ile ilgili güncel makalelerden oluşan çalışmalarında davranışsal iktisadın doğuşu, bugünü ve gelecekteki durumu incelenmiştir. Çalışmada, davranışsal iktisadın önemli bulgularına, uygulamalarına ve umut verici yeni yönlerine bir giriş sağlamanın yanında bölümlerin başlıklarındaki bazı kaçınılmaz boşlukların doldurulması amaçlanmaktadır.

Hansen (2016), çalışmasında dürtme özgürlükçü paternalizm kavramlarını incelemiştir. Çalışma dürtmeyi teorik temellerden uzaklaştırarak, dürtmenin netliğini ve değerini artırmayı hedeflemektedir. Hansen (2016) bunu yaparken sadece dürtme ile özgürlükçü paternalizm arasındaki ilişkiyi açıklamakla kalmaz, dürtülerin teşvikler ve bilgilerle nasıl ilişkili olduğunu ve nasıl tutarlı olduğunu açıklamaktadır.

Kamber (2018), rasyonellik ve davranışsal iktisat açısından yapılan çalışmaların derlemesini yapmıştır. Çalışmasında bireylerin öngörüler ve sezgisel eğilimlerle rasyonellikten nasıl saptığını ortaya koyarak davranışsal iktisat açısından bireyin aslında rasyonel bir varlık olmadığını açıklamaktadır. Çalışma, rasyonelliği sorgulayan her bireyin bilgi edinebileceği önemli bir kaynaktır.

Özdemir (2019), dürtme kavramını kamu politikası açısından inceleyen çalışmasında dürtmenin devlet yönetiminde pratiklik sağladığını vurgulamıştır. Dürtmelerin devlet yönetiminde sübvansiyon, teşvik, ödül, burs, vergi cezası, trafik cezası, kısıtlamalar gibi uygulamaların yanında yumuşak bir politika olarak karşımıza çıktığını belirten Özdemir; çalışmasında dürtmelerin yani davranışsal iç görülerin nasıl kullanıldığını, bir kamu politikası aracı olarak kullanılabilirlik durumunu, hangi kurum ve hangi alanlarda etkili olabileceğini incelemiştir. Ülkemizde yapılan ilk çalışmalardan biri olan bu çalışma ile literatüre katkı sağlanmıştır.

Erdoğan ve Karagöl (2019), davranışsal iktisat, dürtme ve günlük hayatta kamusal müdahaleler: Türkiye örnekleri ve tavsiyeler adlı çalışmalarıyla bireylerin irrasyonel davranışları derinlemesine incelemiş ve Türkiye özelinde dürtmeler ile kamu müdahaleleri tartışmışlardır. Ayrıca, devletlerin kamu müdahaleleri ve dürtmeler aracılığıyla bireyleri rasyonel davranışlara yönlendirebileceği belirtilmiştir.

Cadario ve Chandom (2020), Dürtmelerin sağlıklı besinler üzerindeki etkisini inceleyerek alan deneyimlerinin meta analizini yapmıştır. Çalışmada tanımlayıcı beslenme etiketlenmesi, değerlendirici beslenme etiketlenmesi ve görünürlük iyileştirmeleri gibi bilişsel yönelimli olup olmadıklarına göre sınıflandırılan sağlıklı beslenme dürtüsünün alan içindeki etkinlikleri incelenmiştir.

Serim ve Küçükşenel (2020), çalışmalarında sağlık politikaları kapsamında dürtmeleri inceleyerek sağlıklı yaşama yönelmek için gerekli davranışların

değiştirilebileceğini göstermektedir. İlk olarak bireylerin rasyonel davranmadıklarını gösteren sınırlı rasyonalite, sınırlı otokontrol ve sınırlı bencillik kavramları incelenerek bu tür durumların sağlık davranışını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, dürtmelerin günümüzün büyük problemleri arasında yer alan obezite hastalığının tedavisinde kullanılabileceği gösterilmiştir.

İpek vd. (2020), davranışsal iktisat kapsamında incelenen dürtmeleri üniversite öğrencileri üzerinde bir çalışma yaparak incelemiştir. çalışmada dürtmeler ile üniversite öğrencilerini sağlıklı içeceklere yöneltmek amaçlanmıştır. Deney sahası olarak üniversite kantinleri belirlenmiştir. İki aylık bir süre içerisinde uygulanan deney ile öğrencilerin görünürlük iyileştirmesi dürtme tipinin, sağlıklı beslenme davranışı üzerinde etkili olduğu ortaya koyulmuştur. Çalışma Türkiye’de yapılan ilk uygulamalı araştırma olması nedeniyle literatüre büyük katkı sağlamaktadır.

3. Davranışsal İktisat

1929 Büyük Bunalım’ a kadar küresel ekonomiye yön veren, bireylere, kişisel çıkarlara ve rekabete odaklanan “Klasik İktisat Teorisi” ve savunucuları, bireylerin kendi çıkarlarını maksimize etme eğiliminde olduklarını belirtmektedir. Bireylerin tam olarak rasyonel davrandıklarını ve kendileri için maksimum fayda sağlayacak kararlar aldıklarını kabul eden bu teoriye zamanla karşı çıkmış, bireylerin aslında rasyonel olmadıkları kanıtlanmaya çalışılmış ve davranışsal iktisat adı altında yeni bir akım başlamıştır.

Aslında davranışsal iktisadı sadece ir rasyonalite ile sınırlandırmak yanlış olur. Çünkü, davranışsal iktisat insanların sistematik hatalar yaptıkları ve her zaman kendilerini veya diğer bireyleri en üst düzeye çıkaran seçimler yapmadıkları anlamını da taşımaktadır. Ayrıca davranışsal iktisat bireylerin seçimlerinde neden hata yaptıklarıyla da ilgilenmektedir. En önemli yönü ise fikir ile eylem arasındaki ilişkiyi incelemesidir. Bireylerin fikirlerini o an uygulayamaya geçirememelerin nedeni duygu değişikliği veya bazı nedenlerle ertelenmesi olabilir. Örneğin; her birey kendi sağlığı için asansör yerine merdiven kullanması gerektiğini bilir; fakat eylemlere baktığımızda çoğu kişinin bu fikrini eyleme dönüştürmediği görülmektedir. Bu durum fikir ile eylem arasındaki negatif geçişkenliği açıklamakta kullanılan bir örnektir. Klasik iktisatta birey karşı karşıya kaldığı iki durumda kendisi için fayda ve maliyeti hesaplar ve kendisi için en doğru kararı verdiğini

düşünür. Böylece alınan karar doğrultusunda bir eylem gerçekleştirilir ve alınan rasyonel veya irrasyonel kararlar davranışa dönüşür (Erdoğan ve Karagöl, 2019:4).

Camerer ve Loewenstein davranışsal iktisadı; gerçekliği artırıcı psikolojik temellere dayanan ve inancı barındıran bir uygulamayla, teorik bakış açısı oluşturmanın yanında gözlemlenen olaylarda daha iyi tahmin yürütebilmeyi sağlayan bir politika olarak tanımlamıştır (Camerer ve Loewenstein, 2002:2). Davranışsal iktisadın gelişim süreci incelenirken ilk olarak karşımıza Simon'un 1955 yılında yayınladığı ve iktisatta kabul görmüş rasyonel birey ile ilgili düzeltmeler yaptığı "A Behavioral Model of Ration Choice" isimli eser çıkmaktadır. Simon'a göre bireylerin kendi bilgileri rasyonelliği sınırlamaktadır. Bu yüzden Simon rasyonellik kavramını sınırlı rasyonellik olarak belirtmeye başlamıştır (Simon, 1955:112-114). Simon'dan sonra birçok bilim insanı rasyonellik ile ilgili yapılan çalışmaları genişletmiş ve davranışsal iktisat yavaş yavaş literatürde yer edinmeye başlamıştır. Bu önemli bilim insanlarından biri de Adam Smith'tir.

Davranışsal iktisat kavramının Adam Smith'in 1759 yılında yayınladığı "Ahlaki Duygular Teorisi" çalışmasına kadar dayandığı görülmektedir. Bu çalışmada Smith bireysel davranışın psikolojik ilkelerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Smith eserinde toplumsal tercihlere odaklanarak zamanlar arası seçim, kayıptan kaçınma ve aşırı güven olgularını incelemiştir (Asraf, Camerer ve Loewenstein, 2005:132-133) Daha sonra ikinci nesil davranışsal iktisat olarak adlandırılan dönemi ise yapmış oldukları çalışmalarla Tversky ve Kahneman başlatmışlardır. İlk olarak çalışmalarını beklenen fayda teoremi ile başlamışlar ve bu alandaki ölçüm uyumlarını ve sapmalarını incelemişlerdir. Tversky ve Kahneman birinci nesil davranışsal iktisat döneminde geleneksel iktisada tamamen karşı çıkış olmasına rağmen bu durumu değiştirerek geleneksel iktisadın temel taşlarına dokunmadan bilişsel kısıtlamalara yönelerek bu konuda teoriler geliştirmişlerdir. Daha sonra 1974 yılında Science dergisinde yayımlanan belirsizlik altında karar almayı inceledikleri makaleleri ve 1979 yılında önemli dergiler arasında yer alan Econometrica dergisinde yayınladıkları "Beklenti Teorisi: Risk Altında Karar Alma" adlı makale ile davranışsal iktisat alanında bir dönüm noktası yaşanmıştır (Ruben ve Dumludağ, 2015:45-46). Daha sonra davranışsal iktisat alanında kazanılan Nobel ödülleri ise davranışsal iktisadı daha çok ilgi odağı yapmış ve çalışmaların artmasına neden olmuştur. Nobel ödülleri 1992 yılında ekonomide insan davranışları üzerine gerçekleştirdiği çalışması için Gary Becker'e, 2002 yılında özellikle insani karar verme ve belirsizlik içinde verilen kararlar konusunda, ekonomik bilimlere

psikolojik araştırma kavrayışını entegre ettiği için Daniel Kahneman'a, 2017 yılında davranışsal iktisada katkılarından dolayı Richard H. Thaler'a verilmiştir.

Son on yılda davranışsal iktisat klasik iktisadın çerçevesini genişletmeyi amaçlayan bir şemsiye rolünü üstlenmiş ve insan davranışlarının özellikleri ile ilişkisini daha derinden incelemeye başlamıştır. Genellikle bu çalışmalar psikoloji ve sosyolojiden faydalanılarak gerçekleştirilmiştir. En bilinen ampirik bulgularda vurgu; davranışsal iktisadın özünde, ekonomik insanı bizim iktisadi anlayışımızdaki ekonomik insan modelinden daha doğru geliştireceğine inanmaktadır. Dolayısıyla iktisat disiplini daha kullanışlı hale gelecektir (Diamond ve Vartiainen, 2016:1).

4. İktisadi Karar Alma Süreci'nin Davranışsal İktisat Açısından Değerlendirilmesi

Günlük yaşamı devam ettirmek için alınan kararların ne kadar rasyonel olduğunu düşünsek de aslında başka bir birey için bu kararlar rasyonel görünmeyebilir. Yapılan çalışmalarda rasyonel olarak görünen birçok kararın aslında duyguların, çevrenin, toplumun etkisi altında alınan kararlar olabildiği görülmektedir. Davranışsal iktisat açısından karar alma süreci incelendiğinde bireylerin rasyonellikten uzaklaştıran durumların başında psikolojik etkiler, önyargılar, kazanılmış tecrübeler yer almaktadır. Örneğin bir alışveriş ortamında ihtiyacımız olmadığı halde bir ürünün paketi dikkatimizi çekebilir, aynı ürünün daha pahalı olanı bizler için kaliteyi ifade ediyor olabilir veya sürekli kullandığımız markadan başkasının iyi olmadığı düşüncesine kapılarak tecrübelerimiz doğrultusunda hareket ediyor olabiliriz. Tüm bunlar belki de bizleri rasyonellikten uzaklaştıran çok küçük ayrıntılardan sadece birkaçıdır.

İktisadi karar alma sürecinde, insanı belirli bir seçime yönelten güdülerin belirlenmesi gerektiğini belirten Simon, neo-klasiklerin rasyonel kavramını geliştirmeyi amaçlamıştır. Simon bireylerin karar alma sürecinde kullandığı bilgilerin nereden geldiğini sorgulamıştır. Simon'a göre insan beynindeki karmaşık ve aynı zamanda yapay bir sistem işleyişi ile iktisadi karar alma süreci tamamlanmaktadır (Yavuzaslan, 2019:430).

Simon'un çalışmalarından sonra rasyonel kavramıyla ilgili birçok inceleme yapılmasına rağmen en etkili çalışma Kahneman ve Trevisky tarafından gerçekleştirilmiştir. 1979 yılında yaptıkları çalışmada beklenti teorisi üzerinde durarak beklenen fayda kavramının içerdiği sıkıntıları araştırmışlardır. Yaptıkları çalışmada karar alma sürecinde

bireyin aslında rasyonel davranmadığı, duygusal ve sezgisel yönleriyle hareket ettiklerini belirtmişlerdir (Kahneman, 2017).

4.1. İktisadi Karar Alma Sürecinde Gizli Tuzaklar

Davranışsal iktisadın inceleme konusunda büyük bir yer kaplayan gizli tuzaklar ile tercihlerin nasıl değiştirilebildiğini ortaya koyan birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda karar alma sürecinde sadece duyguların etkili olmadığı aslında bulunan gizli tuzakların da karar vermemizi etkilediği ortaya koyulmuştur. Bu gizli tuzaklardan bazıları şunlardır:

Çerçeveleme Etkisi: Bireylerin karar verme sürecindeyken karar probleminin sunum biçiminin değiştirilmesi ile açıklanmaktadır (Kahneman, Tversky, 1979:263-284). Örneğin sosis için kullanılan kelime %90 yağsızdır veya %10 yağlıdır ifadeleri aslında aynı anlama gelirken, %10 yağlıdır ifadesi negatif bir çerçeve oluştururken, %90 yağsızdır ifadesi pozitif bir çerçeve oluşturmaktadır (Levin vd 1998: 159-164). Çerçeveleme etkisine Kahneman ve Tversky'nin yaptıkları "Asya Hastalığı Problemi" örnek verilebilmektedir. Çalışmada genellikle Asya'da görülen salgın bir hastalığın Amerika'da görüleceği varsayılmış ve bu hastalık nedeniyle 600 kişinin öleceği tahmin edilmiştir. Mücadele aşaması için iki plan sunulmuştur. Bu planlarda birinci plan uygulanırsa 200 kişi hayatta kalacağı, ikinci plan uygulanırsa eğer 1/3 ihtimalle 600 kişi kurtarılabilir, 2/3 ihtimalle kimsenin kurtarılamayacağı belirtilmiştir. Bu iki plan 152 kişiye sorulmuş ve cevap verenlerin %72 kişi birinci planı, geri kalanın ise ikinci planı seçtiği görülmüştür. Birinci planı seçenlerin riskten kaçındığı ve kesin sonucu seçtiği görülmüştür. B planını seçenlerin ise olumsuz ifadeden etkilendiği görülmüştür. Aynı soru 155 kişilik farklı bir gruba ise şöyle sorulmuştur. İlk plan uygulanırsa 400 kişi ölecek ve ikinci plan uygulanırsa 1/3 ihtimalle kimse ölmeyecek ve 2/3 ihtimalle 600 kişi ölecek. Bu grubun %78'i ise ilk planı seçmişlerdir. Bu sonucun incelenmesiyle birlikte bireylerin kazançları varsa riske girmek istemedikleri, kayıp söz konusu olduğunda ise riske girmekten kaçınmayan davranışta buldukları görülmüştür. Aynı soru farklı kelimeler kullanılarak sorulduğunda ise bireylerin bütününe yaşam ve ölüm kelimelerinden etkilendikleri görülmüştür. Yani ölüm kelimesinin negatif etkisi ile hayatta kalmanın pozitif etkisi altında kalarak rasyonel davranış sergilemedikleri görülmüştür (Kahneman ve Tversky, 1981:453).

Çıpalama Etkisi: Bireylerin deneyimledikleri veya öğrendikleri ilk bilgilere dayanarak yeni durumları değerlendirme eğiliminde olmaları ve bu durumun karar verme süreçlerinde ciddi bir etkiye sahip olduğu yıllar önce psikologlar tarafından ortaya koyulmuştur. İktisadi açıdan incelendiğinde bu duruma çıpa etkisi demektediriz. Birkaç örnekle çıpalama etkisi açıklanabilir. Kahneman çarkifeleğin ayarlarıyla oynayarak 0'dan 100'e kadar olan çarkı yalnızca 10 ve 65'te duracak şekilde ayarlamıştır. Yapılan deneye Oregon Üniversitesi'nin öğrencilerini çağırarak ellerinde bulunan çarkı çevirip çarktan çıkan sayının yazılması istenmiştir. Tabi ki bu sayı ya 10 ya da 65'tir. Sonra deneklere iki soru sorulmuştur:

-BM üyeleri arasındaki Afrikalı ulusların yüzdesi demin yazdığımız sayıdan küçük müdür, büyük müdür?

-BM'deki Afrikalı ulusların yüzdesi için en iyi tahmininiz nedir?

Deneye katılanların çarktan çıkan sonucu önemsememeleri beklenirken denekler öyle yapmayıp, 10 ve 65'i görenlerin ortalama tahminleri sırasıyla %25 ve %45 olmuştur. İşte bu çıpalama etkisini gözler önüne sermektedir. Bu etki, insanlar bilinmeyen bir niceliği tahmin etmeden önce belirli bir değeri dikkate aldıklarında meydana gelmektedir. Elde edilen sonuç deneysel psikolojinin en sağlam ve güvenilir sonuçlarından biridir. Tahmin edilen sonuçlar deneklerin dikkate aldıkları sayıya yakındır ve çıpa kavramı da buradan gelmektedir (Kahneman, 2020:139). Dan Ariely'nin kaleme aldığı kitabında Pennsylvania Üniversitesi profesörlerinin yaptığı bir başka araştırmaya göre yeni bir şehre taşınan kişiler daha önceki şehirde eve ödedikleri fiyatları çıpa olarak almaktadırlar. Yaptıkları çalışmada, ucuz şehirlerden fiyatların orta düzeyde olduğu şehirlere taşınan insanların yeni piyasaya ayak uydurmak adına harcamalarını artırmadıklarını görmüşlerdir. Bir önceki durumlarına göre daha az konforlu evleri tercih etmek zorunda kalsalar bile alışkın oldukları miktar kadar harcama yapmaktadırlar (Ariely, 2019:53-54)

Kayıptan Kaçınma: Sahip olunan bir şeyi kaybetmek karşısında yaşanan mutsuzluğun, o şeye sahip olmanın mutluluğundan daha fazla olması sonucunda kayıplardan kaçınmanın kazanca tercih edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Kahneman ve Tversky yaptıkları incelemeler sonucunda belirsizlik ortamında karar alan bireylerin davranışlarını inceleyerek kazanma eğilimindense riskten kaçmayı tercih ettiklerini ortaya koymuştur. Böylece yapmış oldukları birçok deney ile bireylerin her zaman rasyonel tercihler sergileyemediği ve kayıpların verdiği üzüntünün kazançların verdiği tatminden fazla olduğunu belirtmişlerdir

(Finanswebde.com, erişim tarihi: 01.09.2020). Örneğin sağlıklı bir besin tüketmek için yapılan bir çalışmada, deneklerin daha fazla sağlıklı besin tüketmeleri için bu besinlerin fiyatlarında bir indirim gerçekleştirilmiştir. Fakat bunun karşılığında sağlıksız besinlerin fiyatları artırılmıştır. Deneklerin verdiği tepkiler incelendiğinde sağlıklı besinlerdeki indirime yani kazanca verdikleri tepkinin, sağlıksız besinlerdeki fiyat artışı yani kayba verdikleri tepkiden daha az olduğu gözlemlenmiştir. Böylece kayıptan kaçınma davranışı ile uyumlu bir davranış göstermişlerdir (Cawley, 2011):

Statüko (Sahiplik) Etkisi: İnsanların alışkanlıkları üzerine kendilerine ait olan malların değerinden daha fazla olduğunu düşünme önyargısı da denilen bu etki sahiplik etkisiyle aynı şekildedir. Sahip olunan bir eşyayı bırakamama eğilimi olarak da tanımlanabilir. Statüko etkisi aslında kayıptan kaçınmanın bir uzantısı halindedir (Sefil ve Çilingiroğlu, 2011:262). Sahiplik etkisini gösterebilmek için Ariely bir çalışma yapmıştır. Çalışmasında öğrenciler tarafından çok tercih edilen bir basket maçı için satılan biletlere sahip olanlar ile sahip olamayanlar arasındaki bilet değerini incelemiştir. Bilete sahip olamayan bir öğrenciyi arayan Ariely ona bir bilet satabileceğini söyler ve bu bilete ne kadar para vereceğini öğrenmek istemektedir. Denek en yüksek fiyat olarak 175 dolar teklif etmektedir. Karşılığında bilet sahibi olan bir denek aranarak biletini ne kadara satmak istediği teklif edilmiş ve karşılığında 2400 dolar cevabı alınmıştır. 100'den fazla kişiye yapılan bu deneyde genellikle bileti olmayan öğrenciler bilete ortalama 170 dolar ödemeye razı olurken bilet sahibi olan denekler ise ortalama 2400 dolar talep etmişlerdir. Bu deney ile görülmüştür ki satış fiyatı yaklaşık 2400 dolarken ortalama alış fiyatı ise 170 dolardır ve arada bir uçurum söz konusudur. İnsanların sahiplik etkisi bilet fiyatlarını şekillendirmiştir (Ariely, 2019:144-146).

Sürü Psikolojisi: Yapılan birçok çalışma sürü psikolojisinin insanlar üzerinde son derece önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Hiçbir fikrimizin olmadığı bir konuda bile gözlem yaparak, çevreden etkilenecek veya elde ettiğimiz bilgiler sonucunda sürü davranışı sergileyerek kararlar verilebilir.

1955 yılında yapılan bir çalışmada 50 denek incelenmiştir. Bu deneklerin önce hepsi bir odaya alınarak soru sorulmuş ve deneklerin 37'sinin sürü psikolojisi ile yanlış cevap verdikleri görülmüştür. Fakat diğer katılımcıların ayrı bir oda da sorulara tek başlarına cevap

verdiklerinde yanlış olan seçeneği tercih etme olasılıklarının %1'den az olduğu anlaşılmıştır (Asch, 1956:1-70).

Tahmin ve Öngörü Tuzağı: Günlük hayatımızda sürekli tahminlerde ve öngörülerde bulunmaktadır. Aslında gerçek ve tutarlı kararlar almak için yürüttüğümüz bu tahmin ve öngörüler bazen bizi rasyonel bir davranıştan uzaklaştırır. Çünkü tahminlerimizde veya öngörülerimizde sadece akıl kullanılamaz, bazen çevresel faktörler, duygular baskın gelebilmektedir. Bazen de kendimizi o konuda çok bilgili sanmamız ve kendimize güvenmemiz veya tedbir amaçlı çok detaycı yaklaşmamız bizleri olumsuz sonuçlarla karşılaştırabilir. İşte bu tahmin ve öngörüler sonucunda tüketim sürecinde de yanlış kararlar alınabilir başka bir deyişle tüketim tuzağına düşülebilir.

Bedavanın Etkisi: Ariely'nin "Akıldışı ama Öngörülebilir" kitabında yer verdiği bedavanın etkisini şu örneklerle açıklayabiliriz. 10 dolarlık amazon hediye çekini bedava mı alırsınız ile 20 dolarlık hediye çekini 7 dolara mı alırsınız soruları karşılığında bir cevap istenmektedir. Eğer bedava olan çek tercih ediliyorsa çoğu insan gibi davranmış oluruz. Yapılan çalışmalarda bireylerin hemen bedava olana yönlendiği görülmüştür. Halbuki 20 dolarlık hediye çeki 13 dolar kâr sağlamaktadır. Bu durum 10 dolarlık çeki bedava almaktan çok daha iyidir ve eylem halindeki rasyonel olmayan davranışı göstermektedir (Ariely, 2019:79).

4.2. İktisadi Karar Alma Sürecinde Dürtmeler

2017 Nobel ödülünün davranışsal iktisada önemli katkılar sunan Richard Thaler'a verilmesi ile karar alma sürecindeki dürtme yöntemine ilgi giderek artmıştır. Şu an hala ABD' de Chicago Üniversitesi'nde akademisyen olarak görev yapan Thaler insanların tam anlamıyla rasyonel oldukları düşüncesine karşı çıkararak sosyal tercihler, irade eksikliği gibi insan özelliklerinin bireysel kararlar üzerindeki etkisini, bireylerin nasıl davranış sergilediklerini inceleyen ve bu davranışları veri olarak iktisat politikası geliştiren yaklaşımın öncülerinden biri olmuştur.

Thaler ve Sunstein'e göre dürtme; ekonomik teşvikler üzerinde büyük değişiklikler yapmadan, hiçbir seçeneği yasaklamadan bireylerin davranışlarını tahmin edilebilir bir şekilde değiştirmeyi amaçlayan bir kavramdır. Böylece neo-klasik iktisadın doğrudan

kişilerin karar alma mekanizmalarına yöneldiği anlaşılmaktadır. Sistem 1² olarak adlandırılan hızlı karara varma veya düşünmeden karar verme nedeniyle son yıllarda dürtmeler birçok alanda kolay bir şekilde uygulanmaktadır. Bu durum ise rasyonel olmayan sonuçlara yol açabilmektedir. Açıkçası dürtmeler sistem 1'e yönelik gerçekleştirildiği için başarıya ulaşılmıştır (Galizzi, 2014:26-28). Hansen ise; bireylerin rasyonel karar alma sürecindeki engelleri bilişsel sınırlılık, alışkanlıklar, yanlılık ve yanlılıklar olarak belirtmiş ve dürtmeyi; bu etmenlerin dikkate alınmasıyla insanların kararlarını, fikirlerini, davranışlarını etkileme özelliğine sahip bir durum olarak belirtmektedir (Hansen, 2016:158). Son derece önemli olan dürtme kavramını anlayabilmek için yerleşik politikalara da göz atmak gerekmektedir. Yerleşik politikalar bireylerin yalnızca sistem 2³ ile kararlar aldıklarını savunmaktadır. Sistem 2 ile alınan kararlarda bireyler rasyoneldir ve kendisi için en iyi olan seçeneği seçmektedir. Fakat en iyi karar alınamıyorsa bireyin ya o konudaki bilgisi eksiktir veya dışsallıklar mevcuttur. Böylece bu duruma uygun politikalar gerçekleştirilmeli ve uygulanmalıdır. Bu politikalar bilgilendirme amaçlı müdahaleler, vergiler, sübvansiyonlar ve yasalardır. Örneğin, broşürler dağıtılarak veya kamu spotları ile bilgilendirme sağlanabilir, vergiler ile fiyatlar değiştirilebilir veya yasalar ile sağlığa zararlı ürünlere erişim engellenebilir (Luoto ve Carman, 2014:2-25)

Dürtmenin etkisini yemek tüketimleri üzerinde test etmek amacıyla yapılan bir deney şöyledir. Okul kantinlerinde bulunan yiyecekleri değiştirmeden sadece yemeklerin bulunduğu yerlerde ve tezgahlarda değişiklik yaparak öğrencilerin seçtiği yemekler değiştirilebilir miydi? Bu deneyi uygulamak amacıyla bazı okul kantinlerinde tatlılar ve meyveler ön sırada, bazı kantinlerde arka sırada ve bazı kantinlerde ise ayrı bir tezgâhta sergilenmiştir. Her yiyecek her okulda farklı yerlere konulmaktadır ve bazı okullarda kızarmış patatesler, bazılarında ise havuç çubukları öğrencilerin göz hizasına yerleştirilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda, kantin raflarında yapılan yeni düzenlemelerle bazı yemeklerde %25'e kadar artış olurken bazı yemeklerde ise %25 kadarlık bir azalma görülmektedir (Thaler ve Sunstein, 2019:12). Bu çalışma ile görülmüştür ki küçük bir dürtme ile tercihler değiştirilebilir ve istenilen ürünün tüketimi daha fazla sağlanabilir.

² Daniel Kahneman tarafından ortaya atılan Sistem 1 karar verme mekanizması; güdüsel, duygusal, otomatik, hızlı ve bilinçsizce, düşünmeden karar vermek olarak tanımlanmaktadır.

³ Sistem 2 fiziksel olarak gözlemlenebilen, hesap kitap ederek karar vermeyi sağlayan mekanizmadır.

Örneğin, sağlıklı gıdaların daha fazla tüketimi sağlanabileceği gibi sağlıksız gıdaların ise tüketimi ciddi bir şekilde azaltılabilir.

Dürtme üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde birçoğunun sağlıklı beslenmek üzerine gerçekleştirildiği görülmektedir (İpek vd., 2020:363). Cadario ve Chandon'un 2019 yılında yaptıkları meta-analiz çalışmalarında yedi temel dürtme tipi belirlenmiştir. Saha gözlemlerini karşılaştırdıkları çalışmada zihinsel aktivitelerini, algı, duygu ve davranış temeliyle üçe ayıran psikoloji kuramını temel almışlardır. Bu yedi temel dürtme tipi şunlardır: Bilişsel yönlü dürtme (açıklayıcı besin etkilemesi, değerlendirmeli besin etkilemesi ve görünürlük iyileştirmesi), duygusal yönlü dürtme (sağlıklı beslenme çağruları ve hazcı iyileştirme), davranışsal yönlü dürtme (Erişebilirlik iyileştirmesi ve boyut iyileştirmesi). Bilişsel yönlü dürtme kapsamında tüketicilere bilgiler vererek, tüketicinin sağlanan bilgileri yorumlaması için semboller ve işaretler kullanarak ve tüketicilerin görseelliğin daha önde olduğunu düşünerek davranışlarının değiştirileceği düşünülmektedir. Duygusal yönlü dürtmede ise daha çekici paketler veya sunumlar kullanılarak ve yazılı veya sözlü bir şekilde tüketicilere çağrılarda bulunularak davranışları olumlu yönde değiştirmeye; yani sağlıklı besinlere yönlendirmek hedeflenmiştir. Son grup olan davranışsal yönlü dürtmede, sağlıklı ürünlere erişilebilirliği kolaylaştırarak, sağlıklı ürünlerin porsiyonları artırılarak tüketici davranışları etkilenmeye çalışılmıştır (Cadario ve Chandon, 2019:365-380). Dürtmeler doğrudan bireylerin davranışlarını etkilemeyi amaçlamaktadır. Fakat bu etki anında kişilere seçme hakkı tanımaktadır. Özellikle sağlık gibi hassas bir konuda kullanılabilen dürtmeler tamamlayıcı politikalar olarak düşünülmektedir. Örneğin davranışsal iktisat müdahaleleri de çoğunlukla bilgilendirme temeline dayanmaktadır ama; bu bilgilendirme yüzeysel bir şekilde değil, ikna edici bir şekilde yapılmaktadır (Serim ve Küçükşenel, 2020:540).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bireylerin rasyonel olduğunu belirten ve kararları bu doğrultuda aldığını varsayan klasik iktisada, bireylerin sınırlı rasyonel olduğunu kimi zaman da rasyonel davranmadığını öne sürerek karşı çıkan davranışsal iktisat bizlere bireylerin neden mantıksız kararlar alabileceğini göstermeye çalışmaktadır. İktisadi olayları açıklamak için yeterli görülen rasyonalite kavramı gün geçtikçe iktisadi olayları açıklayamaz duruma gelmiş ve bilim insanlarını başka düşüncelere sevk etmiştir. Özellikle 19.yy başlarında rasyonalite kavramı

eleştirilerek gerçek bir birerin rasyonel olmayan, duyguları ile hareket eden, dış faktörlerden etkilenen ve daha gerçek hareketler içerisinde bulunduğu tezi savunulmaya başlanmıştır. Bu tez bilim insanlarını davranışsal iktisada yönlendirmiştir. Kazanılan Nobel ödülleri ile birlikte iktisat ve politikacıların ilgisini daha çok çekmeğe başlayan davranışsal iktisat, başta psikoloji ve sosyoloji olmak üzere birçok sosyal bilimle eşgüdüm içerisinde olmuştur. Davranışsal İktisat 1800'lü yıllarda daha çok gündemde olmasına rağmen ülkemizde son 10 yıldır ilgi görmeye başlamıştır. Sadece akademik hayatta dikkat çekmekle kalmayan davranışsal iktisat, dürtme kavramıyla birlikte ülke politikası konumuna gelmiş ve 2018 yılında İhracat Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir kurum oluşturulmuştur.

Bu çalışmada davranışsal iktisadın ortaya attığı sınırlı rasyonalite kavramının nedenleri belirtilmiş, klasik iktisadın savunduğu rasyonel birey kavramının aksine bireylerin neden rasyonel davranmadıkları açıklanmıştır. Günlük yaşamda alınan birçok kararın sınırlı rasyonalite kapsamı içerisinde alındığı, tüketim sürecinde farkında olmadığımız dış etkenlerin başında psikolojik faktörlerin bulunduğu belirtilmiştir. Bireyleri rasyonellikten uzaklaştıran faktörlerin farkında olmadığımız ve aslında tüketici olarak sadece kendi fikirlerimizle kararlar alamayıp yönlendirilebileceğimiz dış etkenler tek tek sıralanmıştır. Bizleri rasyonellikten uzaklaştıran faktörlerin sadece gizli tuzaklar olmadığı dürtmelerinde etkilerinin büyük olduğu saptanmıştır. Tüketiciler olarak daha rasyonel tercihlere yönlendirilebileceğimiz gibi daha az fayda sağlayan tercihlerde de karar kılmamız sağlanabilmektedir.

Çalışmadan elde edilen önemli bir sonuç ise bireylerin rasyonel davranıştan uzaklaşmalarına sadece gizli tuzaklar ve dürtmeler neden olmamakta belirsizlikler, aşırı özgüven ve yanlış öngörünün de etkilerinin büyük olmasıdır. Devlet politikaları açısından düşünüldüğünde gizli tuzakların ve dürtmelerin kamu ekonomisini güçlendirici yönleriyle ele alınabileceği görülmektedir. Dürtmeler ile gereksiz kullanılan elektrik ve su tüketimleri azaltılabilir, başta ekmek olmak üzere yiyecek ve içecek israfının önüne geçilebilir. Özetle; karar alma sürecinde önemli bir boşluğu dolduran psikolojik etkenler detaylı bir şekilde incelenerek olumsuz etkilerinin önde olduğu gizli tuzaklar ve dürtmeler bireyleri olumlu davranışlara yönlendirmekte kullanılabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Asch, S. E. (1956). Studies of Independence and Conformity: I A Minority of One Against a Unanimous Majority. *Psychological Monographs. General and Applied*, 70(9), 1-70
- Ashraf N., Camerer C. & Loewenstein G. (2005). Adam Smith, Behavioral Economist. *Journal of Economic Perspectives*, 19(3), 131-145
- Ariely D. (2019). Akıldışı Ama Öngürülebilir. Çeviren; Hekimoğlu Gül A., Bolat F., Optimum Basım ve Sanayi, İstanbul
- Camerer Farrell C. & Loewenstein G. (2004). Behavioral Economics: Past, Perfect, Future. California Institute of Technology, *Division of Humanities and Social Sciences*, 1-61
- Cawley. John H. (2011). The Oxford Handbook of the Social Science of Obesity. New York, United States, Oxford University Press
- Cadario, R. & Chandon. P. (2020). Which Healthy Eating Nudges Work Best? A Meta-Analysis of Field Experiments. *Marketing Science*, 39(3), 465-486
- Diamond P. & Vartiainen H. (2012). Behavioral Economics and its Applications. Nobel Ekonomik Yayıncılık
- Dumludağ D., Gökdemir Ö., Neyse L. & Ruben E. (2015). İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar İçinde: İktisat ve Psikoloji. Ankara: İmge Kitabevi. 2.baskı
- Erdoğan M., & Karagöl V(2019). Davranışsal İktisat, Dürtme ve Günlük Hayatta Kamusal Müdahaleler: Türkiye Örnekleri ve Tavsiyeler. *Researchgate*, July 18-20, 1-15
- Finanswebde.com, “Davranışsal Finans: Loss Aversion (Kayıptan Kaçınma). <https://finanswebde.com/davranissal-finans-loss-aversion-kayıptan-kacınma-nedir/b/5df8bab11273fe0038caabf3> Erişim tar: 01.09.2020
- Galizzi, M. (2014). What is Really Behavioral in Behavioral Health Policy? And Does It Work? *Applied Economic Perspectives and Policy*, 36(1), 26-28
- Hansen Pelle G. (2016), “The Definition of Nudge and Libertarian Paternalism: Does the Hand Fit the Glove?”, *European Journal Of Risk Regulation* 7(1), 155-174
- İpek İ., Duman S., Akdeniz G. & Göklen M. (2020), “Bilişsel Yönlü Dürtme ile Üniversite Öğrencilerini Sağlıklı İçecek Tercih Etmeye Yönelme”, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 26, 359-378
- Kahneman D. & Tversky A. (1979). An Analysis of Decision Under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291
- Kahneman D. & Tversky A. (1981). The Framing of Decisions and The Psychology of Choice. *Science, New Series*, 211(4481), 453-458
- Karine N. (2000). Homo Economicus and Homo Politicus: Interpretation and Aggregation of Environmental Values. *Journal of Economic Behavioral & Organization*, 42(3), 305-322
- Kamber Can S. (2018). Davranışsal İktisat ve Rasyonellik Varsayımı: Literatür İncelemesi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 169-199
- Kahneman Daniel (2020). Hızlı ve Yavaş Düşünme. 13. Baskı, Çev; Deniztekin O., Deniztekin F., Nisan, İstanbul
- Levin Irvin P., Schneider S. & Gaeth G. (1998). All Frames Are Not Created Equal: A Typology and Critical Analysis of Framing Effects. *Organizational Behavior And Human Decision Processes*, 76(2), 149-188
- Luoto J. & Carman K. (2014). Behavioral Economics Guidelines With Applications For Health Interventions. *Inter-American Development Bank Technical Note*: No. IDB-TN-665, 1-67
- Özdemir Ş. (2019). Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Davranışsal İçgörü. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 34, 247-274

-
- Simon Herbert A. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice. *The Quarterly Journal of Economics*, 69(1), 99-118
- Sefil, S. & Çilingiroğlu H. (2011). Davranışsal Finansın Temlleri: Karar Vermenin Bölgesel ve Duygusal Eğilimleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 01(19), 247-267
- Serim H. & Küçükşenel S. (2020). Davranışsal İktisat ve Dürtme: Sağlık Politikaları Özelinde Bir İnceleme. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(3), 531-559
- Thaler, R. & Sunstein Cass R. (2019). Dürtme. Pegasus Yayınları, 7. Baskı, Nisan, İstanbul
- Yavuzaslan K. (2018). Ekonomideki Tercihlerde, Demografik Farklılıkların Önemi: Davranışsal Ve Deneysel İktisat Çalışmaları. *Social Sciences Studies Journal*, 14(19), 2152-2158
- Yavuzaslan K. (2018). Yeni İktisat Paradigmasında Bir Yöntem Olarak Deneysel İktisat. *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(18), 41-657
- Yayar R, & Karaca Eker Ö. (2019). Davranışsal İktisat Bağlamında Kamu Çalışanlarının Tüketim Davranış Eğilimleri. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 19(1), ss.1-29
- Yavuzaslan K. (2019). İktisat Bilimi Laboratuvara mı Taşıyor? Deneysel İktisat Ve Oyun Teorisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışma Dergisi*, 11(21), 428-444

Başvuru Tarihi: 06.10.2020
Kabul Tarihi: 23.12.2020

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Amasya İlinin Demografik Yapısı

Yusuf YILMAZ¹

Vedat KARADENİZ²

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde çeşitli nüfus sayımları yapılmış olsa da, Amasya nüfusuna ait kapsamlı ve düzenli bilgilere Cumhuriyet kurulduktan sonra ulaşılmıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde kaynakları verimli kullanabilmek ve geleceği planlayabilmek adına her alanda ciddi sayımlar yapılmıştır. Kapsamlı bir nüfus tespiti içinse İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Çalışmada temel amaç, 1927 Genel Nüfus sayımı sonuçlarına göre Amasya İlinin demografik yapısının kapsamlı bir şekilde incelenmesidir. Bu kapsamda Amasya'nın 1927 yılına ait toplam nüfusu, kadın-erkek nüfusu, nüfusun etnik ve dini yapısı, okuryazarlık durumu, kullanılan diller, meslek yapıları gibi pek çok parametre ele alınarak detaylı bir çalışma yapılması amaçlanmıştır. Bunun için doküman incelemesi yöntemi kullanılarak, Başbakanlık Umum Müdürlüğü tarafından yayınlanan 1927 yılına ait Umumi Nüfus Tahriri detaylı bir şekilde incelenip, yorumlanmıştır. Ayrıca yöreyle o döneme ait bilgiler içeren tez ve makalelerle çalışma desteklenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, bu ilk genel sayımda Amasya İlinde 55.842 erkek, 59.042 kadın olmak üzere toplam 114.884 kişi yaşamakta olup, o dönem Amasya İli; Amasya Merkez, Merzifon ve Gümüşhacıköy ilçelerinden oluşmaktaydı. İlin demografik parametre bakımından ülke ortalamasının altında olduğu, bunun için pek çok alanda yatırıma gereksinim duyulduğu görülmüştür. Çalışmada Amasya'nın konu olarak seçilmesinde, Amasya'nın hem Osmanlı Dönemi'nde, hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında etkin ve önemli bir yerleşim olmasıdır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, bu kapsamda detaylı bir doküman incelemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demografi, Amasya, 1927 Genel Nüfus Sayımı, Nüfus Yoğunluğu.

Demographic Structure of the Republic of Turkey Amasya by the First Census

Abstract

Although various censuses were made in the last period of the Ottoman Empire, comprehensive and regular information about the population of Amasya was obtained after the establishment of the Republic. The newly established efficient use of resources in order to be able to plan the future of the Republic of Turkey and serious counts were made in all areas. For a comprehensive population determination, Statistics General Directorate was established. The main purpose of the study is to examine the demographic structure of Amasya Province comprehensively according to the results of the 1927 General Census. In this context, it was aimed to make a detailed study by considering many parameters such as the total population of Amasya in 1927, the population of men and women, ethnic and religious structure of the population, literacy status, languages used, occupational structures. For this purpose, the General Population Registration of 1927 published by the Prime Ministry General Directorate has been examined and interpreted in detail by using the document analysis method. In addition, the study was supported with theses and articles containing information about that period with the region. According to the findings obtained, in this first general census, a total of 114,884 people,

¹ Dr.-Erbaa Fatih Anadolu Lisesi Coğrafya Öğretmeni, uzmancoğrafya25@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8158-6370>.

² Doç. Dr., Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Öğretmenliği Bölümü, vkaradeniz@erzincan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6667-3898>.

55,842 males and 59,042 females, lived in Amasya Province at that time. Amasya Center consisted of Merzifon and Gümüşhacıköy districts. It has been observed that the province is below the country average in terms of demographic parameters, and this requires investments in many areas. In the study being chosen as the subject of Amasya, Amasya and in the Ottoman period, both active and is an important settlement during the establishment of the Republic of Turkey. Qualitative research method was used in the study, and a detailed document review was made in this context.

Keywords: Demography, Amasya, 1927 General Population Census, Population Density.

1. Giriş

Herhangi bir yerdeki toplam insan sayısı olarak tanımlanan nüfus, tarihin ilk dönemlerinden beri merak edilmiş ve incelemelere konu olmuştur (Yılmaz, 2019:71). Ülkeler doğal ve beşeri kaynaklarını verimli bir şekilde değerlendirmek ve geleceklerini planlayabilmek için demografik verilere ihtiyaç duyarlar. Nüfus sayımları uzun bir geçmişe sahip olsa da modern ve periyodik sayımların tarihi yenidir (Tümertekin ve Özgüç, 2002:233). Günümüzde nüfusun niceliğinin yanında niteliği de ön plana çıkmıştır. Çünkü iyi eğitilmiş, genç ve refah seviyesi yüksek bir nüfus, ekonomik kalkınma için gerekli olan en önemli kaynaklardan biridir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır. Ancak bu sayımda toplumun tamamı sayılmamıştır. Ayrıca nüfus sadece nicelik yönünden ele alınmış, detaylı bir tespit yapılmamıştır. Daha sonraki dönemlerde yapılan sayımlarda toplumun tamamı sayılsa da, yine modern ve kapsamlı bir çalışma ortaya konulmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sonrası yapılan mübadele antlaşması ile Anadolu topraklarında demografik yapıda önemli değişimler yaşanmıştır (Aytül ve Alanur, 2004:73). Ayrıca yeni bir devletin kurulması, yönetim sisteminin ve idari yapının değişmesi, her alanda daha nitelikli, kapsamlı ve düzenli verilere olan ihtiyacı artırmıştır. Bu verilerden biri de nüfus verileridir. Bundan dolayı, 1926 yılında Başbakanlığa bağlı *İstatistik Umum Müdürlüğü* kurulmuştur (Tuğluoğlu, 2012:61). Kurulan bu kuruma istatistik alanında o dönem sayılı uzmanlardan biri olan Belçikalı *Camille Jacquart* getirilerek çalışmalara başlanmıştır (Dinç, 2007:73). Genel nüfus sayımı hazırlıkları kapsamında 2 Haziran 1926 tarihinde TBMM'de *İlk Genel Nüfus Sayımı Kanunu* kabul edilmiştir. (Sertel, 2014:1018). 1927 yılındaki genel nüfus sayımından önce deneme amaçlı yerel ölçekte (Sivas, Ödemiş, gibi) birkaç nüfus sayımı yapılmıştır (Çanak ve Yeşil, 2015:105). Bu küçük sayım denemeleri başarılı olunca 28 Ekim 1927 (28 Teşrinievvel 1927) tarihinde sokağa çıkma yasağı uygulanarak ülkemizdeki ilk genel nüfus sayımı başarıyla uygulanmıştır. Bu sayım kapsamında, ülke toplam nüfusu,

cinsiyet yapısı, okur-yazarlık düzeyi, dini yapı, konuşulan diller, mesleki dağılım gibi verileri içeren kapsamlı ve modern bir sayım yapılmıştır. Ancak buna rağmen ortaya çıkan birtakım eksiklikler bir yıl sonra tamamlanmıştır.

Uygun iklimi ve bulunduğu konumdan dolayı tarihin ilk dönemlerinden beri önemli bir merkez olan Amasya (Kadıoğlu ve Yılmaz, 2017:243), 1386 yılında Osmanlı topraklarına katılmış (Kahriman ve Gür, 2012:12) ve o dönem *Şehzade Sancağı* olmuştur. 1386-1566 arasında 12 şehzade şehirde valilik yapmışlardır (Gürbüz, 2007:65). Bu nedenle önemi daha da artmıştır. Bu dönemde uzun bir süre Sivas Vilayetine bağlı bir sancak yerleşmesi olan Amasya, Cumhuriyetin kurulmasıyla il olmuştur. Merzifon ve Gümüşhacıköy yerleşmeleri de ilçe statüsü verilerek Amasya iline bağlanmıştır.

2. Amaç ve Yöntem

Bu araştırmanın temel amacı, Cumhuriyet döneminin ilk genel nüfus sayımı olan 1927 sayımına göre Amasya ilinin farklı değişkenlere göre demografik yapısının incelenmesidir. Bu kapsamda, o dönem Amasya Vilayetini meydana getiren Amasya Merkez, Gümüşhacıköy ve Merzifon ilçelerinin toplam nüfusu, okuryazarlık düzeyi, yaş grupları dağılımı, cinsiyet yapısı, dini ve etnik yapıları, uğraşılan meslekler gibi pek çok veri ele alınarak, bilimsel bir bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bir konuyu derinlemesine incelemesinden dolayı alan araştırması adı da verilen nitel araştırmalarda genellikle gözlem, görüşme, doküman ve söylev analizi gibi nitel veri toplama teknikleri kullanılır (Baltacı, 2019:369-370; Altunışık, vd., 2007:91-96). Bu bağlamda çalışmada nitel veri toplama tekniklerinden doküman incelemesinden yararlanılmıştır. İlk aşamada saha ile ilgili daha önceden yapılmış hem coğrafi hem de diğer disiplinlere ait çalışmalar ele alınmıştır. Bu hususta elde edilen ve incelenen en önemli kaynak, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü'nün 1929 yılında üç fasikül halinde yayınladığı *Umumi Nüfus Tahriri* sonuçlarıdır. Bundan başka konuyla ilgili yayımlanmış akademik tezler, makaleler ve bildiriler de ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmada Amasya'nın konu olarak seçilmesinde, Amasya'nın hem Osmanlı Dönemi'nde, hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında etkin ve önemli bir yerleşim olması birinci derecede etkili olmuştur.

Çalışmanın yazım aşamasında derlenen bu veriler coğrafi bir bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Ayrıca coğrafi çalışmalarda oldukça yaygın kullanılan tablolar, haritalar ve

grafiklerle görsellik katılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede toplam 9 tablo ve 2 grafik hazırlanarak çalışma desteklenmiştir.

3. Bulgular

3.1. 1927 Nüfus Sayımına Göre Amasya İlinin Genel Nüfus Miktarı ve Nüfusun Cinsiyet Yapısı

1927 yılında yapılan genel nüfus sayımı sonuçlarına göre ülke toplam nüfusu 13.648.270 kişi olup, bu nüfusun % 48,09'u erkek, % 51,91'i kadınlardan oluşmaktaydı (1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929:8). Aynı sayımda Amasya iline bağlı 300 yerleşim biriminde yaşayan toplam insan sayısı 114.884 kişidir (Tablo 1). Bu sayının 55.842'si erkek, 59.042'si kadınlardan oluşmaktaydı. Buna göre kadın nüfusu erkeklerden 3200 kişi fazladır. Bu durum üzerinde yakın dönemde art arda yaşanan savaşlarda (Balkan, 1. Dünya ve Kurtuluş savaşları gibi) erkek nüfusun kaybının fazla olmasıyla, nüfus mübadelesi ve savaşlardan kaynaklanan göçlerin etkisinden söz edilebilir.

Tablo 1. 1927 Sayımına Göre Amasya İline Bağlı Yerleşmelerin Erkek, Kadın ve Toplam Nüfusları.

Yerleşim Yeri	Nüfus Miktarı			Toplam Nüfusun %'si	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)	Bağlı Yerleşim Birimi Sayısı
	E	K	Toplam				
Amasya Merkez	30.586	29.893	60.479	52,6	3630	16,7	168
Gümüşhacıköy	11.808	14.456	26.264	22,9	910	28,9	62
Merzifon	13.448	14.693	28.141	24,5	1010	27,9	70
TOPLAM	55.842	59.042	114.884	100.0	5550	21,7	300

Kaynak: T.C. Başbakanlık Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, 1929:2.

1927 yılı itibarıyla Amasya ili toplam 3 ilçeden oluşmaktadır. Bu yerleşmeler içinde yüzölçümü en büyük ilçe Merkez ilçedir. İlin toplam yüzölçümü 5550 km²'dir. Toplam nüfusun % 52,6'sı Merkez ilçede, % 24,5'i Merzifon ilçesinde, % 22,9'u ise Gümüşhacıköy ilçesinde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu Türkiye'de km²'ye 17,89 kişi düşerken, il genelinde km²'ye 21,7 kişi düşmektedir. Aynı dönem nüfus yoğunluğu en fazla olan yerleşme Gümüşhacıköy'dür (28,9 kişi/km²). Diğer yerleşim alanları olan Merzifon'da km²'ye 27,9 kişi, Merkez ilçede ise 16,7 kişidir. 1927 yılında Amasya nüfusu ülke toplam nüfusunun % 0,8'ini meydana getirmektedir. Aynı dönem Amasya ili, nüfus miktarı bakımından 63 il yerleşmesi içinde 51. sırada yer almaktaydı. 1927 yılı sayımına göre ülkemizde en kalabalık il 794.444 kişinin yaşadığı İstanbul, en az nüfuslu il ise 24.980 kişinin yaşadığı Hakkari'dir.

3.2. Doğum Yeri İtibarıyla Nüfus Dağılımı

1927 nüfus sayım sonuçlarına göre Amasya il genelinde yaşayan nüfusun doğum yeri dağılımı incelendiğinde, doğum yeri Türkiye olan 113.289, İran doğumlu 25, Arnavutluk doğumlu 5, İngiltere doğumlu 2, Avusturya doğumlu 1, Fransa doğumlu 2, Yunanistan doğumlu 385, Macaristan doğumlu 7, İtalya doğumlu 5, Polonya (Lehistan) doğumlu 6, Romanya doğumlu 69, Sırbistan doğumlu 150, A.B.D. doğumlu 2, Bulgaristan doğumlu 32, Rusya doğumlu 839 kişi yaşamaktaydı (Tablo 2). Ülke dışında doğan toplam 1595 kişinin 856'sı kadın, 742'si erkektir. Buna göre il genelinde yaşayan toplam 114.884 kişinin yaklaşık % 1,4'ü başka ülkelerde doğmuştur. Bu kadar çeşitliliğin olmasında savaşlarda kaybedilen Osmanlı topraklarında yaşayan büyük çoğunluğu Türk olan nüfusun Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etmesi ve imparatorluğun kozmopolit yapısının birinci derecede etkili olduğu düşünülmektedir. Bu kitle içinde ayrıca Lozan Antlaşması'yla Yunanistan'dan yöreye göç eden mübadiller ile Kafkaslardan gelen Çerkes ağırlıklı göçmenlerde bulunmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde yöreye doğu vilayetleri ağırlıklı olmak üzere toplam 175 göçmen hane yerleştiği bilinmektedir (Yıldırım ve Serbestoğlu, 2017:207-208). Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber gerçekleşen mübadele sözleşmesi kapsamında Amasya'ya 1923 yılında 260, 1924 yılında ise 5081 göçmen yerleştirilmiştir (Balcı, 2019:76). Ayrıca 1927 sayımı *De facto*³ sayım yöntemi uygulandığı için o dönem ülkemize ziyarete veya çalışmaya gelen yabancılar da sayılmıştır (Köse, 2010:180).

Tablo 2. 1927 Nüfus Sayım Verilerine Göre Amasya İlinde Doğum Yeri İtibarıyla Nüfusun Dağılımı.

Yerleşme	Cinsiyet	Türkiye	İran	Diğer Afrika ve Asya Ülkeleri	Arnavutluk	İngiltere	Avusturya	Fransa	Yunanistan	Macaristan	İtalya	Polonya	Romanya	Sırbistan	Rusya	Bulgaristan	Diğer Avrupa Ülk.	A.B.D.	Diğer
Amasya Merkez	E	30.162	16	2	1	-	1	2	78	6	1	4	2	31	249	21	2	1	7
	K	29.539	-	-	-	-	-	-	81	-	-	-	-	28	232	1	-	-	12
G.hacıköy	E	11.717	-	-	-	-	-	-	11	-	-	-	-	23	57	-	-	-	-
	K	14.412	-	-	-	-	-	-	6	-	-	-	-	1	36	-	-	-	1
Merzifon	E	13.221	7	-	4	-	-	-	23	-	4	-	25	36	118	6	-	1	3
	K	14.238	2	-	-	2	-	-	186	1	-	2	42	31	147	4	-	-	38
Toplam	E	55.100	23	2	5	-	1	2	112	6	5	4	27	90	424	27	2	2	10
	K	58.189	2	-	-	2	-	-	273	1	-	2	42	60	415	5	-	-	51
GENEL TOPLAM		113.289	25	2	5	2	1	2	385	7	5	6	69	150	839	32	2	2	61

³ *De facto Sayım Yöntemi*: Nüfusun sayım esnasında bulunduğu yerde sayılması esasına dayanan yöntem. Detaylı bilgi için bkz. Erol Tümertekin-Nazmiye Özgüç, Beşeri Coğrafya, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 235.

Kaynak: T.C. Başbakanlık Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 2, 1929:86-87.

3.3. Medeni Duruma Göre Nüfus Yapısı

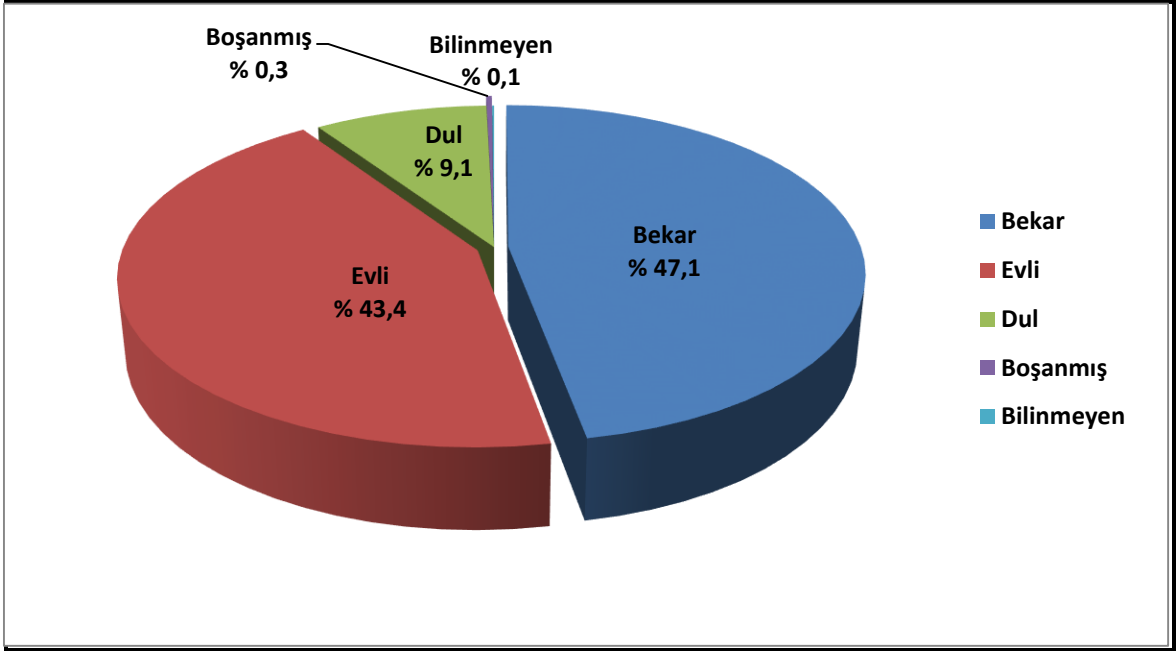
1927 yılında yapılan genel nüfus sayımında nüfusun medeni haline ait özellikler de kayıt altına alınmıştır. Bu dönemde Amasya il genelinde medeni hal durumuna göre en fazla nüfus bekar kategorisinde bulunmaktadır. Toplam bekar sayısı 54.125 olup, toplam nüfusun % 47,1'ini oluşturmaktadır (Tablo 3; Şekil 1). Amasya'da ikinci sırada evli nüfus bulunmaktadır. İl genelinde evli nüfus sayısı 49.874 kişi olup, toplumun % 43,4'ü evlilerden oluşmaktadır. Nüfusun medeni yapısında en dikkat çekici durum dul sayısında görülmektedir. İlde yaşayan dul kadınların sayısı 9752 iken, dul erkek sayısı 697'dir. Bu kadar çok farkın olmasında, Cumhuriyet kurulmadan önce art arda yaşanan savaşlarda ciddi bir erkek kaybı yaşanması etkili olmuştur. Bu dönemde ilde boşanmış kadın sayısı 328 iken, erkeklerde bu sayı 87'dir. Toplam erkek nüfusu içinde bekar erkeklerin oranı % 26,4 iken, bekar kadınların oranı % 20,7'dir. Evli erkeklerin toplam nüfus içindeki payı % 21,5 iken, evli kadınların oranı ise % 21,9'dur.

Tablo 3. 1927 Sayım Sonuçlarına Göre Amasya İlinde Medeni Hal Durumu.

Yerleşme	Cinsiyet	Nüfus	Medeni Hal				
			Bekar	Evli	Dul	Boşanmış	Bilinmeyen
Amasya Merkez	E	30.586	16.480	13.695	361	42	8
	K	29.893	12.010	12.786	4905	186	6
Gümüşhacıköy	E	11.808	6568	5079	139	21	1
	K	14.456	5898	6286	2204	67	1
Merzifon	E	13.448	7257	5968	197	24	2
	K	14.693	5912	6060	2643	75	3
TOPLAM	E	55.842	30.305	24.742	697	87	11
	K	59.042	23.820	25.132	9752	328	10
GENEL TOPLAM		114.884	54.125	49.874	10.449	415	21

Kaynak: T.C. Başbakanlık Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 2, 1929:11-12.

Şekil 1. 1927 Sayım Sonuçlarına Göre Amasya İl Geneli Nüfusun Medeni Hal Durumunun Oransal Dağılımı.

Nüfusun medeni hal durumunun ilçelere dağılımı incelendiğinde, bütün kategorilerde merkez ilçenin ilk sırada geldiği görülür. Merzifon ve Gümüşhacıköy'ün verileri birbirine yakın değerlerdedir. Gerek il toplamında gerekse ilçelere göre dağılımda bekar nüfus sayısının fazla olması, yörede genç nüfusun ve doğum oranlarının fazla olduğunu gösterir.

3.4. Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

1927 Genel Nüfus Sayımında tutulan kayıtlardan biri de nüfusun yaş gruplarına göre dağılımıdır. Bu veriler nüfusun sosyo-ekonomik yapısı hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Türkiye'de, cumhuriyetin ilanıyla beraber savaşlar ve salgın hastalıklarla azalan nüfusu arttırmak, orduyu ve üretimi güçlü tutabilmek için ilk yıllarda nüfusu artırıcı bir politika (pronatalist) izlenmiştir (Oktay, 2014:32; Semiz, 2010:426). Amasya il geneli nüfus verilerine bakıldığında, bu dönemde nüfusun % 94,8'i 61 yaşın altındaki kişilerden oluşmaktadır (Tablo 4; Şekil 2). İlde 0-12 yaş arası çocuk nüfusun da fazla olduğu görülmektedir.⁴ Bu gruptaki kişi sayısı 35.804 olup, bu sayı il nüfusunun % 31,2'sine denk

⁴ Bu yaş grupları tasnifinde nüfus sayımının yapıldığı orijinal sınıflandırmaya sadık kalınmıştır. Bunun için bkz. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II, s. 11-12.

gelmektedir. Buna göre il nüfusunun kabaca 1/3'ü çocuk nüfustan meydana gelmektedir. 0-12 yaş grubuna genç nüfus diyebileceğimiz 13-19 yaş grubu da eklenirse bu oran % 47,8 olmaktadır. Buna göre, 1927 yılında Amasya il nüfusunun kabaca yarısını çocuk ve gençlerin oluşturduğu söylenebilir. Üretimde asıl pay sahibi olan ve *aktif nüfus* olarak adlandırılan 20-45 yaş grubu nüfus sayısı ise 42.629 kişi olup, toplam nüfusun % 37,1'i bu yaş grubundan oluşmaktadır. 88 kişinin ise yaşı tespit edilememiştir.

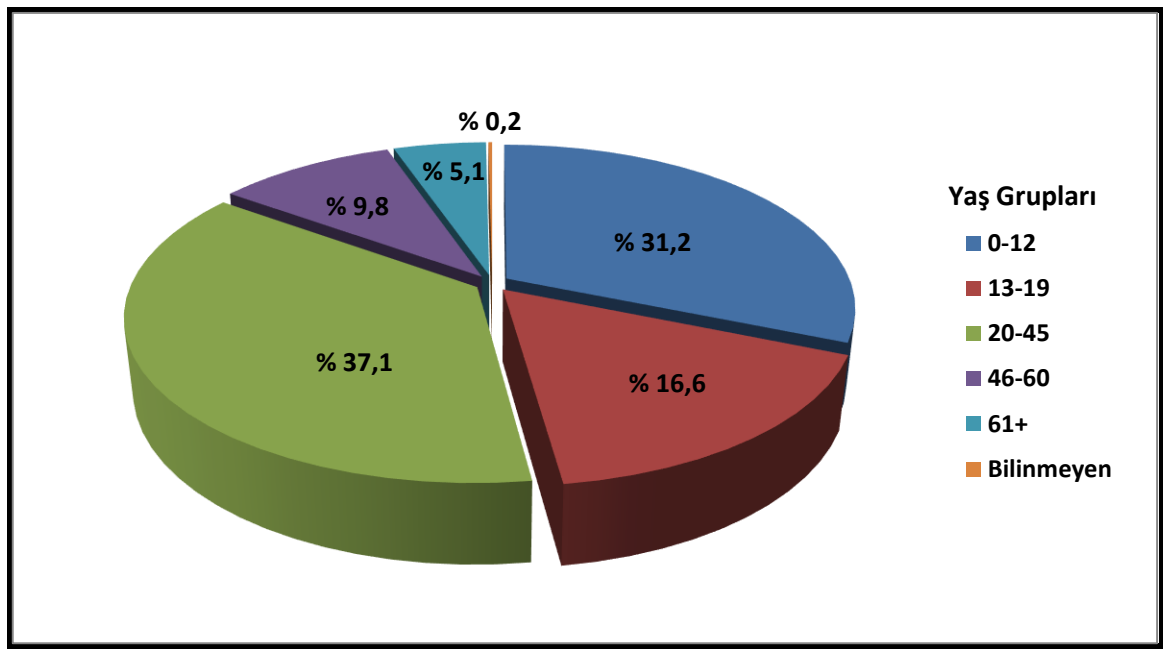
Nüfusun cinsiyete göre yaş grupları dağılımı incelendiğinde, çocuk ve genç nüfustan oluşan 0-19 yaş grubunda erkeklerin, yetişkin ve yaşlı nüfus içinde ise kadınların fazla olduğu dikkati çeker. Bu durum üzerinde de yine imparatorluk döneminde uzun süren savaşlarda büyük çoğunlukla erkek nüfusun kaybı yatmaktadır. Bu dönemde genel olarak bütün illerde yaş grupları dağılımı birbirine benzemektedir. Bunda devletin geleceğe dair nüfus politikası üzerinde etkili olmuştur.

Tablo 4. 1927 Nüfus Sayımına Göre Amasya İlinde Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.

Yerleşme	Cins.	Nüfus	Yaş Grupları									
			0-1	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71+	Bilinmeyen
Amasya Merkez	E	30.586	1615	2526	3002	3213	5781	10.934	1212	986	296	21
	K	29.893	1115	2066	2796	2299	4492	12.212	3380	1013	496	24
G.hacıköy	E	11.808	1014	1009	1293	1318	2108	3467	907	525	157	10
	K	14.456	721	900	1332	941	2191	5661	1788	570	328	24
Merzifon	E	13.448	796	1146	1416	1397	2377	4549	1068	498	196	5
	K	14.693	505	911	1351	1122	2297	5806	1874	507	316	4
TOPLAM	E	55.842	3425	4681	5711	5928	10.266	18.950	4187	2009	649	36
	K	59.042	2341	3877	5479	4362	8980	23.679	7042	2090	1140	52

Kaynak: T.C. Başbakanlık Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 2, 1929:11-12.

Şekil 2. 1927 Nüfus Sayımına Göre Amasya İl Nüfusunun Yaş Gruplarına Göre Oransal Dağılımı.

Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımının ilçeler bazında da il geneline benzer bir şekilde olduğu dikkati çekmektedir. İlçe yerleşmeleri içinde yalnızca Gümüşhacıköy nüfusunun çocuk nüfusunda bazı dilimlerde (3-6 ve 13-19 yaş gruplarında) kadın sayısının erkeklerden fazla olduğu görülmektedir.

3.5. Nüfusun Okur-Yazarlık Durumuna Göre Dağılımı

1927 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında toplumun okur-yazarlık düzeyiyle ilgili veriler de kayıt altına alınmıştır. Yeni kurulan devletin eğitim alanında yapacağı yatırımları verimli ve sağlıklı olarak planlayabilmek için bu verilere ihtiyaç vardır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde art arda yaşanan savaşlarda eğitilmiş genç nüfus ile öğretmenler büyük oranda savaşta kaybedilmiştir. Hatta bazı okulların birkaç yıl hiç mezun vermediği bilinmektedir (Şahin, 2012:7-20; Güçtekin, 2015:132; Kılıç, 2015:44-46). Bu durum okur-yazarlık verilerinin düşük olmasına neden olmuştur. İlk genel nüfus sayımına göre ülke genelinde yaşayan 7 yaş ve üzeri nüfusun yalnızca % 10,8'i okuma-yazma bilmektedir. Erkeklerde bu oran daha yüksekken (% 14,3), kadınlarda daha da düşüktür (% 2,7). Çalışmamızın ana noktasını oluşturan Amasya'da da bu durum pek farklı değildir. 1927 yılında il genelinde yaşayan 7 yaş ve üzeri nüfusun % 2,3'ü okur-yazar iken, bu oran erkeklerde % 4,6, kadınlarda % 0,2'dir. İl genelinde yaşayan toplam 114.884 kişiden yalnızca 2052 kişi okuma-yazma bilmektedir (Tablo 5). Kadınlarda okuma-yazma bilen sayısı 106 iken, erkeklerde 1946 kişidir. Bu verilere göre Amasya'da okur-yazarlık oranları ülke ortalamasının çok altındadır.

Tablo 5. 1927 Sayımına Göre Amasya İlinde Yaşayan Nüfusun Okur-Yazarlık Verileri.

Yerleşme	Cinsiyet	Nüfus	Okuma-Yazma	
			Bilen	Bilmeyen
Amasya Merkez	E	30.586	1110	29.476
	K	29.893	93	29.800
Gümüşhacıköy	E	11.808	243	11.565
	K	14.456	5	14.451
Merzifon	E	13.448	593	12.855
	K	14.693	8	14.685
TOPLAM	E	55.842	1946	53.896
	K	59.042	106	58.936

Kaynak: T.C. Başbakanlık Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 2, 1929:11-12.

Tablo incelendiğinde okur-yazar nüfusun en çok olduğu yerleşme merkez ilçededir. İl genelinde okuma-yazma bilen toplam 2052 kişinin % 58,7'si (1203 kişi) Amasya merkezde yaşamaktadır. İkinci sırada Merzifon, son sırada ise Gümüşhacıköy ilçeleri gelmektedir. Bütün yerleşim alanlarında kadınlarda okur-yazar olanların sayısının çok düşük olduğu dikkati çekmektedir.

3.6. Nüfusun Maluliyet (Sakathık-Engellilik) Durumu

1927 yılında yapılan nüfus sayımında, nüfusun bedensel olarak engellilik durumu da tespit edilmiştir. Bu konuda özür lülük çeşidine göre detaylı bir veri oluşturulmuştur. Buna göre 1927 yılında Amasya il genelinde 1470 engelli nüfusun yaşadığı belirlenmiştir (Tablo 6). Engelli nüfus toplam nüfusun yaklaşık % 1,3'üne karşılık gelmektedir. İlde total ve çolak erkeklerin sayısının fazla olması yakın dönemde yaşanan savaşlarda kolundan ve bacağından yaralanma ihtimaliyle (gazi nüfus) açıklanabilir. Engelli nüfus içinde körler (219 kişi), 119 sağır ve dilsizler (119 kişi), topallar (413 kişi), çolaklar (161 kişi), kamburlar (43 kişi), diğer maluliyeti olanlar (515 kişi) bulunmaktadır. Engelli nüfus verileri ilçelere göre incelendiğinde; körler en fazla Gümüşhacıköy'de, sağır ve dilsizler en fazla merkez ilçede, topallar en fazla merkez ilçeye ile Merzifon'da, çolaklar en fazla merkez ilçede, kamburlar ise en fazla Merzifon'dadır.

Tablo 6. 1927 Nüfus Sayımına Göre Amasya İlinde Engelli Nüfusun Dağılımı.

Yerleşme	Cinsiyet	Maluliyetsiz (Engeli yok)	Kör	Sağır-Dilsiz	Topal	Çolak	Kambur	Sair Maluliyetler	Malul (Engelli) Toplamı
Amasya Merkez	E	30.181	35	36	88	59	7	180	405
	K	29.728	31	13	56	17	2	46	165
G.hacıköy	E	11.537	38	14	73	36	9	101	271
	K	14.303	43	18	54	7	5	26	153
Merzifon	E	13.134	39	21	89	41	12	112	314
	K	14.531	33	17	53	1	8	50	162
Toplam	E	54.852	112	71	250	136	28	393	990
	K	58.562	107	84	163	25	15	122	479
GENEL TOPLAM		113.414	219	119	413	161	43	515	1470

Kaynak: T.C. Başbakanlık Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 2, 1929:41-42.

Tablo incelendiğinde, engelli sayısı en fazla Amasya merkezde (570 kişi), sonra sırasıyla Merzifon (476 kişi) ve Gümüşhacıköy’de (424 kişi) bulunmaktadır.

3.7. Nüfusun Dini Yapısı

Cumhuriyet kurulmadan önce Osmanlı İmparatorluğu’nda etnik ve dini çeşitlilik çok fazlaydı. Cumhuriyet kurulduğunda her ne kadar topraklar küçülüp, göç edenler olsa da, bu dönemde de etnik ve dini çeşitliliğin fazla olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca 1927 nüfus sayımında gayrimüslimler azınlık olarak değerlendirilmiştir (Kodal, 2009:253). Bu dönemde ülke toplam nüfusunun % 97,36’sını Müslüman, % 2,64’ünün ise gayrimüslim olduğu görülmektedir (1927 T.C. Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 3, 1929: 62).

Sayım verileri incelendiğinde, Amasya il genelinde yaşayan nüfusun % 99,1’i Müslüman olup, gayrimüslimlerin oranı % 0,9’dur (Tablo 7). Buna göre ildeki Müslüman nüfus oranı ülke ortalamasından fazladır. İlde yaşayan Müslümanların sayısı 113.845 kişi iken, gayrimüslim sayısı 1039 kişidir. İlde gayrimüslimler içinde ilk sırayı 777 kişiyle (% 75’i) Ermeniler almaktadır. Ermenileri sırasıyla, Hıristiyanlar (190 kişi), Ortodokslar (39 kişi), Museviler (23 kişi), Katolikler (6 kişi), Protestanlar (3 kişi) ve diğer dinlere mensup vatandaşlar (1 kişi) takip etmektedir.

Tablo 7. 1927 Sayımına Göre Amasya İlinde Dini Yapı.

Yerleşme	Cinsiyet	İslam	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hristiyan	Musevi	Diğer Dinler
Amasya Merkez	E	30.345	3	-	25	183	25	4	1
	K	29.583	-	-	1	274	35	-	-
Gümüşhacıköy	E	11.681	-	-	-	105	22	-	-
	K	14.250	-	-	-	94	93	19	-
Merzifon	E	13.418	3	1	5	16	5	-	-
	K	14.568	-	2	8	105	10	-	-
Toplam	E	55.444	6	1	30	304	52	4	1
	K	58.401	-	2	9	473	138	19	-
GENEL TOPLAM		113.845	6	3	39	777	190	23	1

Kaynak: T.C. Başbakanlık Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 2, 1929:41-42.

1927 yılında gayrimüslim nüfus en fazla merkez ilçede (551 kişi) yaşamaktadır. İl genelinde yaşayan gayrimüslim nüfusun % 53’ü merkez ilçede yaşamaktadır. Diğer yerleşimlerden Gümüşhacıköy’de 333 (% 32), Merzifon’da ise 155 (% 15) gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Kadın-erkek nüfus dağılımları incelendiğinde; ilde toplam 58.401 Müslüman kadın, 55.444 Müslüman erkek bulunurken, Katoliklerin tamamının erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Kadın nüfus içinde sadece Katolik mezhebine mensup kişi bulunmamaktadır.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, nüfus hem etnik (Ermeni gibi) hem de dini ve mezheplere göre (Ortodoks gibi) tasnif edilmiştir.

3.8. Nüfusun Konuşulan Dillere Göre Dağılımı

1927 yılı sayımı kapsamlı bir nüfus sayımı olduğu için, nüfusun konuşulan anadillere göre dağılımı da tespit edilmiştir. Bu dönemde ülke toplam nüfusunun % 86,4'ünün anadilinin Türkçe, % 13,6'sının ise diğer diller olduğu görülmektedir (1927 T.C. Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 3, 1929: 62).

Sayım sonuçları ele alındığında, Amasya il genelinde nüfusun % 93,6'sının anadilinin Türkçe (107.546 kişi), % 6,4'ünün (7338 kişi) ise anadilinin diğer diller olduğu görülür (Tablo 8). Amasya ilinde yaşayan ve anadili Türkçe olanların oranının ülke ortalamasından fazla olduğu dikkati çekmektedir. İlde anadil olarak Türkçe dışında sırasıyla Kürtçe (3256 kişi), Çerkezce (1535 kişi) ve Ermenice (938 kişi) gelmektedir. Anadili Kürtçe olanların oranı yaklaşık % 2,8, Çerkezce olanların oranı % 1,3, Ermenice olanların oranı ise % 0,8'dir. Bu diller dışında ilde anadili Arnavutça olan 389 kişi, Tatarca olan 386 kişi, İngilizce olan 6 kişi, İtalyanca olan 5 kişi, Arapça olan 4 kişi, İbranice olan 3 kişi, Rumca olan 2 kişi, Fransızca ve İtalyanca olan 1'er kişi bulunmaktadır. 797 kişi ise bu dillerin dışında bir anadil konuşmaktadır. İl genelinde Arnavutça ve Çerkezce konuşanların fazla olmasının, Balkanlar ve Kafkaslardan gelen muhacir nüfusun fazlalığıyla ilgisi bulunmaktadır.

Tablo 8. 1927 Sayımına Göre Amasya İlinde Konuşulan Anadillere Göre Nüfusun Dağılımı.

Yerleşme	Cinsiyet	Türkçe	Rumca	Ermenice	Fransızca	İtalyanca	İngilizce	Arapça	Farsça	İbranice	Çerkezce	Kürtçe	Tatarca	Arnavutça	Bulgarca	Diğer
Amasya Merkez	E	29.371	-	201	-	1	-	1	1	3	53	718	-	2	15	220
	K	28.606	1	275	-	-	-	1	-	-	55	681	-	5	-	269
G.hacıköy	E	11.196	-	127	-	-	-	1	-	-	323	-	-	-	-	161
	K	13.690	-	205	-	-	-	-	-	-	363	64	-	-	-	134
Merzifon	E	11.854	-	14	-	2	1	1	-	-	335	874	172	184	-	11
	K	12.829	1	116	1	2	5	-	-	-	406	919	214	198	-	2
Toplam	E	52.421	-	342	-	3	1	3	1	3	711	1592	172	186	15	392
	K	55.125	2	596	1	2	5	1	-	-	824	1664	214	203	-	405
GENEL TOPLAM		107.546	2	938	1	5	6	4	1	3	1535	3256	386	389	15	797

Kaynak: T.C. Başbakanlık Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 2, 1929:41-42.

İlçelere göre dağılım incelendiğinde, anadili Türkçe olanların en çok merkez ilçede (% 95,86) olduğu görülmektedir. Gümüşhacıköy'de bu oran % 94,76 iken, Merzifon'da anadili Türkçe olanların oranı % 87,71'dir. Anadili Kürtçe olanların en çok bulunduğu

yerleşmeler sırasıyla Merzifon ve Merkez İlçe iken (Toplam Kürtçe konuşanların % 98'i), en az bulunduğu yerleşme Gümüşhacıköy'dür. Çerkezce konuşanlar en çok Merzifon ve Gümüşhacıköy'de toplanmışken (toplam Çerkezce konuşanların % 93'ü), en az Merkez ilçede bulunmaktadır. İlde en çok konuşulan 4. dil olan Ermenice bilenlerin dağılımı incelendiğinde, ilçelere daha dengeli bir dağılımın olduğu görülmektedir. Ermenice konuşanlar en çok Amasya Merkez'de (332 kişi) yaşarken, en az Merzifon'da (120 kişi) yaşamaktadır. Arnavutça konuşanların (% 98,2) Merzifon'da yaşamaktayken, Bulgarca, Farsça ve İbranice bilenlerin tamamı Amasya Merkez'de, Fransızca ve İngilizce bilenlerin tamamı ise Merzifon'da yer almaktadır.

3.9. Nüfusun Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

1927 Genel Nüfus Sayımında nüfusun istihdam yapısına ilişkin veriler de kayıt altına alınmıştır. Böylece bu veriler etrafında bir değerlendirme yapıp, yeni kurulan devletin planlı ekonomik gelişimi ve kalkınması için yol haritası çizilmeye çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri yerli halkın büyük bir kısmı tarım ve hayvancılıkla geçinmiştir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da uzun bir süre devam etmiştir. 1927 yılında Amasya genelinde de halkın büyük bir kısmının zirai faaliyetlerle uğraştığı görülmektedir. İlde bu dönemde meslek sahibi insan sayısı 44.238'dir (Tablo 9). Tarım ve hayvancılıkla geçinen insan sayısı 36.857 olup, bu sayı toplam istihdamın % 83,3'üne tekabül etmektedir. Tarım sektörü dışında çalışanların oranının yalnızca % 16,7 (7381 kişi) olması, ülke genelinde olduğu gibi Amasya'da da hakim sektörün tarım ve hayvancılık olduğunu göstermektedir. İlde istihdam oranı % 38,5 olup, bağımlı nüfus oranı çok yüksektir. Bu durum iş imkânlarının yetersizliği, çalışma çağında bulunan nüfus miktarının azlığı ve sanayi faaliyetlerinin zayıf olmasıyla açıklanabilir.

Tablo 9. 1927 Sayımına Göre Amasya İlinde Yaşayan Nüfusun Meslek Gruplarına Göre Dağılımı.

Yerleşim	Cinsiyet	Meslekler										
		Tarım	Sanayi	Ticaret	Serbest	Memur	Hakim vs	Asker	PTT Mensubu	Diğer	Mesleği Olan	Mesleği Olmayan
Amasya Merkez	E	14.816	840	997	163	280	40	1071	87	296	18.590	11.996
	K	8827	51	7	19	12	-	-	-	62	8978	20.915
Gümüşhacıköy	E	5056	337	389	59	59	7	51	1	73	6032	5776
	K	2417	157	9	5	-	-	-	-	11	2599	11.857
Merzifon	E	4551	690	655	62	90	17	617	10	73	6765	6683

	K	1190	66	5	12	-	-	-	-	1	1274	13.419
TOPLAM	E	24.423	1867	2041	284	429	64	1739	98	442	31.387	24.455
	K	12.434	274	21	36	12	-	-	-	74	12.851	46.191
GENEL TOPLAM		36.857	2141	2062	320	441	64	1739	98	516	44.238	70.646

Kaynak: T.C. Başbakanlık Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 2, 1929:26-27.

İlde istihdam bakımından ikinci sırada sanayi faaliyetleri gelmektedir. Bu iş kolunda 2141 kişi çalışmakta olup, genel istihdamın % 4,8'ini meydana getirmektedir. İlde üçüncü sırada ticaretle uğraşanlar yer almaktadır. Bu iş kolunda ise 2062 kişi çalışmaktadır (genel istihdamın % 4,7'si). İlde askerlikle uğraşan kişi sayısı 1739, memur sayısı 441, serbest meslek sahibi olanların sayısı ise 320 kişidir. Bunlardan başka ilde 98 PTT mensubu, 64 hakim bulunmaktadır.

Tablo incelendiğinde il geneli ve ilçelerde kadın istihdamının çok düşük olduğu görülmektedir. Toplam istihdamın % 29'unu kadınlar, % 71'ini ise erkekler oluşturmaktadır. İlde kadın çalışanların % 96,8'i tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Bu dönemde yalnızca Amasya'da değil, ülke genelinde de kadın istihdamının çok düşük olduğu bilinmektedir.

Çalışanların ilçelere göre dağılımları incelendiğinde, il genelinde olduğu gibi ilçelerde de nüfusun büyük bir kısmının tarım ve hayvancılıkla geçindiği dikkati çeker. İlçe toplam nüfuslarına göre oranladığımızda; tarım ve hayvancılıkla geçinenlerin oranının en fazla Amasya Merkez (% 85,8), en az Merzifon'da (% 71,4), sanayide çalışanların oranının en fazla Merzifon (% 9,4), en az Merkez ilçede (% 3,2), ticaretle uğraşanların oranının ise en fazla Merkez ilçe (% 36,3), en az Gümüşhacıköy'de yaşadığı görülür.

İlçeler içerisinde nüfusa oranladığımızda kadın istihdamı en yüksek Gümüşhacıköy'de (%30,1), en düşük Merzifon'dadır (% 15,8). İl genelinde kadın hakim, asker ve PTT mensubu bulunmazken, kadın memur sadece Merkez ilçede bulunmaktadır.

4. Sonuç ve Tartışma

Ülkeler tarih boyunca nüfuslarını merak etmiş ve eski dönemlerden beri nüfus sayımları yapmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için düzenli ve kapsamlı nüfus verilerine ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için 28 Ekim 1927 tarihinde genel nüfus sayımı yapılmıştır.

Çalışmada 1927 tarihinde yapılan Cumhuriyet döneminin ilk sayımına göre Amasya ilinin demografik yapısı ortaya konmuştur. Osmanlı İmparatorluğu yıkılmadan evvel Sivas Vilayeti'ne bağlı bir sancak merkezi olan Amasya, Cumhuriyet döneminde il statüsüne alınmıştır. Bu dönem Amasya İli, üç ilçe yerleşmesinden oluşmaktadır. Toplamda 300 yerleşim yerinin bağlı olduğu ilin yüzölçümü 5550 km²'dir. 1927 yılında ilde 55.842 erkek, 59.042 kadın olmak üzere, toplam 114.884 kişi yaşamaktadır. Bu nüfus miktarıyla Amasya İli ülke nüfusunun yalnızca % 0,8'ini meydana getirmektedir. İl nüfusunun yarıya yakını 20 yaşın altındadır. Bu sayımda il genelinde nüfus yoğunluğu km²'ye 21,7 kişi düşmekte olup, nüfus büyüklüğü bakımından Amasya 63 il arasında 51. sırada yer almaktadır. İl nüfusunun % 93,6'sının anadilinin Türkçe olduğu, Türkçe'den sonra sırasıyla Kürtçe, Çerkesçe ve Ermenice dillerinin konuşulduğu görülmektedir. İlde 7 yaş üzeri nüfusun yalnızca % 2,29'u okur-yazar olup, Türkiye ortalamasının çok altındadır. Ülke genelinde okur-yazar oranı çok düşük olduğu için, bu dönemde ülke genelinde okuma-yazma seferberliği başlatılmıştır. 1928 yılında ise Latin Alfabesi kabul edilerek, alfabe devrimi gerçekleştirilmiştir. 1927 yılında il genelinde halkın % 83,3'ü tarım ve hayvancılıktan geçmektedir. İlde halkın % 99,1'i Müslüman olsa da, etnik ve dini çeşitlilik fazladır. Bu dönem ülke genelinde de halkın büyük bir kısmı zirai faaliyetlerle uğraştığı görülmektedir. Çalışmada ayrıca, dini yapı, özürllülük durumu, konuşulan diller, doğum yerine göre nüfus, mesleki yapı gibi daha pek çok bilgi ilçeler bazında da kapsamlı bir şekilde ele alınarak yorumlanmıştır.

Çalışma incelendiğinde ilde ve ile ilgili yerleşmelerde sosyo-ekonomik göstergelerin, özellikle uzun süren savaşlar ve yeni kurulan devlet olmanın getirdiği zorluklar neticesinde çok zayıf olduğu ve çok fazla yatırıma ihtiyaç bulunduğu dikkati çekmektedir. O dönem sadece Amasya İli değil, bütün ülke genelinde her alanda ciddi bir kalkınma hamlesine ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle okuma-yazma oranının çok düşük olması ve eğitilmiş genç erkek nüfusun savaşlarda kaybedilmesi ülke için büyük bir kayıp olmuş, bu durumun telafisi uzun zaman almıştır. Bunun için her alanda önemli inkılaplar gerçekleştirilerek, ekonomik ve sosyal kalkınmanın temelleri atılmıştır.

Kaynaklar

- Altunışık, R. vd. (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri-Spss Uygulamalı* (5. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayınları.
- Balcı, S. (2019). Cumhuriyet Döneminde Amasya (1923-1950), İdari, Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yapı, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.

- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (1929). *1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I*. Ankara: Hüsnütabiat Matbaası.
- Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (1929). *1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II*. Ankara: Hüsnütabiat Matbaası.
- Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (1929). *1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III*. Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.
- Çanak, E. & Yeşil, A. (2015). Atatürk Döneminde Adana (Seyhan) Vilayeti'nin Demografik Yapısı, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (14), 101-128.
- Diñç, G. (2007). Cumhuriyetin İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya'nın Demografik Yapısı, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (12), 65-87.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi.
- Güçtekin, N. (2015). *Eğitimli Neslin I. Dünya Savaşı'yla İmtihanı*. İstanbul: İskenderiye Yayınevi.
- Gürbüz, A. (2007). *Osmanlı Klasik Döneminde Amasya*. 2007 Amasya İl Yıllığı. Ankara: Amasya Valiliği Yayınları.
- Kadioğlu, Y. & Yılmaz, Y. (2017). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amasya Nüfusu, *Uluslararası Amasya Sempozyumu*, Bildiriler Kitabı. Amasya, 4-7 Ekim 2017.
- Kahriman, S. & Gür, F. (2012). *Amasya Nüfus Defteri 1840*. İstanbul: Amasya Belediyesi Kültür Sanat Yayınları.
- Kılıç, F. (2015). Çanakkale Savaşları'nda Okullar ve Öğrenciler, *Türk Yurdu Dergisi*, (331), 44-46.
- Kodal, Tahir (2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayeti'nin Nüfus Özellikleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIX(1), 233-258.
- Köse, M. (2010). 1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Oktay, Y. E. (2014). Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 31-53.
- Semiz, Y. (2010). 1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekarlık Vergisi), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 423-469.
- Sertel, S. (2015). 1927 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Elazığ Nüfusu, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 303-316.
- Sertel, S. (2014). 1927 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Bitlis'in Nüfus Fonksiyonları, *Turkish Studies*, 9(4), 1015-1034.
- Şahin, C. (2012). Çanakkale Savaşları'nın Eğitim ve Öğretim Üzerindeki Etkisi: Karesi İdadisi ve Sultanisi Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 7-20.
- Tamer, A. & Bozbeyoğlu, Ç. A. (2004). 1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar, *Nüfusbilim Dergisi*, (24), 73-88.
- Tuğluoğlu, F. (2012). Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935 (Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII(25), 55-78.
- Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2002). *Beşeri Coğrafya: İnsan. Kültür. Mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Yıldırım, R. & Serbestoğlu, İ. (2017). Temettuat Kayıtlarına Göre Amasya Sancağı'nda Göçmen Haneler, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 205-223.
- Yılmaz, Y. (2019). Şehir Coğrafyası Açısından Erbaa, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Samsun.

Başyuru Tarihi: 25.10.2020
Kabul Tarihi: 23.12.2020

Araştırma Makalesi / Research Article

Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İzmir ve Aydın'da Yunan İşgali ve Mezalimi Üzerine İtilaf Devletleri Nezdinde Yapılan Siyasi Teşebbüsler

Emir BOSTANCI¹

Öz

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkması sonucu ülke toprakları İtilaf Devletlerinin işgali altına girmiştir. Bu devletlerin arasında bulunan Yunanistan ise 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir ile birlikte Batı Anadolu'nun işgaline başlamıştır. İşgal ettikleri yerlerde, özellikle İzmir ve Aydın'da katliamlar gerçekleştirilmiştir. Yerel yöneticiler, eşraf ve başkent İstanbul tarafından İtilaf Devletleri temsilcilikleri ve yüksek komiserler nezdinde hem işgaller öncesi hem de sonrasında belgeleriyle birlikte olmak üzere siyasi faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetler söz konusu katliamların önüne geçilmesi ve işgallerin son bulması adına olmuştur. Teşebbüsler; Yunan mezalimini engellemek, işgallerin sınırlandırmak, Yunan takviye ve tahkimlerini engellemek ve askerî koruma olarak dört ana kategoriye ayrılmıştır. Genel itibarıyla akamete uğrayan bu siyasi teşebbüsler, bir süre daha silahlı mücadele ile beraber devam etmiş; Fakat başarısız olması ve silahlı direniş olan Kurtuluş Savaşı'nın devam etmesi neticesinde kısa bir müddet sonra kendiliğinden sona ermiştir. Bu çalışmanın amacı, Yunanlar tarafından yapılan mezalimi incelemek değildir. Burada ulaşılmak istenen amaç, teşebbüsleri incelemek; Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin ve milletin içinde bulunduğu teslimiyetçilik ile savaş yorgunluğu durumunu daha iyi anlamaktır. Bu teşebbüsleri incelemek, başka eserlerde defalarca ele alınan Yunan mezalimine farklı bir yönden bakmaya hem de bu dönemde Osmanlı Devleti ile halkın psikolojisini ve İtilaf Devletleri karşısındaki konumunu anlamaya yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yunan İşgali, İtilaf Devletleri Temsilcileri, Siyasi Teşebbüsler, Beynelmillel Tahkik Heyeti, Paris Barış Konferansı

Political Attempts to the Allied Powers for Greek Occupation And Persecutions in İzmir and Aydın According to Ottoman Archive Documents

Abstract

As a result of the defeat of the Ottoman Empire in First World War, the lands of the countries were occupied by the Entente States. Greek who was one of the Allied powers, began its occupation in Western Anatolia with İzmir. Massacres took place in these areas, especially in İzmir and Aydın. Political attempts with the documents have been made to prevent these massacres and to end the occupations by the local authorities, elites and the Ottoman Government to the Representatives of Allied powers, both before and after the occupations. These attempts divided into four main categories: the prevention of Greek atrocities, the limitation of occupations, the prevention of Greek reinforcement and arbitration, and the military protection. These attempts, which generally failed, continued with armed struggle for a while. But they ended up as a result of the failure and the continuation of the Turkish Independence War, which was an armed resistance. The aim of this study is not to examine the atrocities committed by the Greeks. The aim here is to examine the political attempts; and have a better understanding about the state of submission and war fatigue of the Ottoman Empire and the nation during the Armistice Period. Examining these attempts will help to look at the Greek atrocities, which has been discussed many times in other works, from a different perspective, as well as to understand the psychology of the Ottoman Empire and the people, also their positions to the Entente States in this period.

Keywords: Greek occupation, representatives of Allied Powers, politic attempts, International Investigation Commission, Paris Peace Conference

¹ Arş. Gör., İstanbul Ayvansaray Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, emirbostanci@ayvansaray.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3125-4359

Giriş

Osmanlı Devleti'nin içinde yer aldığı İttifak Devletleri, 1. Dünya savaşı sonucunda İtilaf Devletleri tarafından mağlup edilmişlerdir. Bu durum, İttifak Devletleri tarafından dikte edilen ağır ateşkes şartlarının kabulüne ve egemen oldukları ülkelerde birçok bölgenin işgal edilmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti de ülkesini işgale açık hale getiren Mondros Mütarekesi'ni (30 Ekim 1918) imzalamak zorunda kalmış ve böylelikle, topraklarının bazı kısımları işgal edilmeye başlanmıştır. İttifak Devletleri arasında yer alan Yunanistan da 15 Mayıs 1919'de İzmir ve 27 Mayıs 1919'ta Aydın başta olmak üzere Batı Anadolu Bölgesi'ni işgale başlamıştır. Söz konusu işgaller esnasında ise mütareke koşullarının hilafına olacak şekilde katliam ve işkenceler gerçekleştirmiş; bunun yanı sıra telafisi zor maddi ve manevi zararlara yol açmıştır.

Yapılan mezalim karşısında Osmanlı devlet adamlarının ve birçok yerel eşraf, din adamı veya komutanın ortak tepkisi, İtilaf Devletleri nezdinde bu rahatsız edici vaziyete engel olunması maksadıyla siyasi teşebbüste bulunmak olmuştur. Anadolu'nun işgali üzerine ortaya çıkan Kuva-yı Milliye ve daha sonra merkezi Ankara olan Milli Mücadele hareketi yanında bu siyasi teşebbüsler de özellikle Mütareke Dönemi'nin ilk yıllarında önemli bir yer tutmuştur.

Çalışmanın amacı, Yunan mezalimini anlatmak değildir. Burada ulaşılmak istenen amaç, söz konusu teşebbüsleri incelemek; Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin ve milletin içinde bulunduğu teslimiyetçi ve tükenmişlik durumunu daha iyi anlamaktır. Anadolu'da gerçekleşmiş olan tüm işgallere karşı siyasi teşebbüsleri ele almak çalışmanın sınırlarını aşacağı için sadece İzmir ve Aydın sancakları ile konu sınırlandırılmıştır. Böylece dönemin tarihine, müstakilen çalışılmamış bir konu olan İtilaf Devletleri nezdinde yapılan teşebbüsler ile katkı sağlanmak istenmiştir. Teşebbüsleri incelemek hem yapılan mezalime farklı bir yönden bakmaya hem de bu dönemde Osmanlı Devleti ile halkın psikolojisini ve İtilaf Devletleri karşısındaki konumunu anlamaya yardımcı olacaktır. Bu konuda yapılacak daha kapsamlı bir çalışma kuşkusuz ki alana fazlasıyla yararlı olacaktır; fakat bu yazının sınırlı alanı böyle bir çalışmanın yapılmasına müsaade etmemiştir. Konu hakkında daha kapsamlı bir çalışma yapılması, ancak ileri bir hedef olarak kalmıştır.

Ele alınan sorular, İzmir ve Aydın'da meydana gelen işgaller ve mezalime karşı Osmanlı devlet adamlarının ve yerel ileri gelenlerin faaliyetlerinin ne olduğudur.

Anadolu'daki kongreler, Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele gibi konulara birçok çalışmada değinilmiştir. Fakat söz konusu nokta da dönemi anlamak açısından en az bu konular kadar önemlidir. Ayrıca bu teşebbüslerin nasıl ve hangi yollarla yapıldığı da ayrı bir sorudur.

Çalışmada “siyasi teşebbüs” ifadesi sıklıkla kullanılmıştır. Bunun yerine başka tabirler de kullanılabilirdi; fakat Osmanlı belgelerinde geçtiği şekliyle kullanılması tercih edilmiştir. Makalede bu ifade, işgallerin sona erdirilmesi veya sınırlandırılması girişimleri ya da Yunanların gerçekleştirdiği mezalimin önüne geçilmesi adına talepler ve istekler için kullanılmıştır. Hatta zaman zaman teşebbüsler tehditkâr bir boyut kazanmış ve talepten çok protesto tarzı bir mahiyet arz etmiştir.

Söz konusu çalışmada ana kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri kullanılmıştır. Özellikle Dâhiliye Şifre Kalemi, Dâhiliye Kalem-i Mahsus ve Bab-ı Ali Evrak Odası fonlarından yararlanılmıştır. Arşiv malzemesi mezalim konusuna oranla daha az olsa da siyasi teşebbüsler hususunda da hem kemiyet hem keyfiyet açısından çalışma adına gayet yeterli olmuştur. Bunun dışında son derece yararlı olabileceğine inanılan İngiltere veya Fransa gibi devletlerin arşivlerine imkânlar el vermediği için gidilememiş ve bu nedenle farklı devletlerin bakış açısından meseleye bakış, özellikle de teşebbüslerin cevaplarına ulaşmak bakımından, fazlasıyla sınırlı kalmıştır. Buna karşın birçok İngiliz arşiv evrakının yayımlandığı “*Documents On British Foreign Policy 1919-1939*” kitabı konu ile ilgili az sayıda da olsa belgeye ulaşmaya imkân sağlamıştır. Yine “*Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919*” adlı eser de Paris Barış Konferansının tutanaklarına ulaşmak için kullanılmıştır.

Basılı kaynak olarak ise tamamen konuyla ilgili yazılmış herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Yakın olarak Haluk Selvi'nin, içerisinde siyasi teşebbüsler de yer alan, İzmir işgali üzerine çekilen protesto telgraflarının yayımlandığı *İşgal ve Protesto* adlı eseri mevcuttur. Basılı eserlerin daha çok konu ile ilgili bölümlerinden yararlanılmıştır. Örneğin, doğrudan mezalimin kendisi ile ilgili olan ve kaynak olarak daha çok ATASE arşivinin kullanıldığı Mustafa Turan'ın *Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923)*, Zekeriya Türkmen'in *Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi*, İsmail Ediz'in *Diploması Ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)* eserlerinde yer alan işgale tepkiler ile alakalı bölümler, çalışma için önemlidir. Bunların dışında, birçok kitap, makale, tez ve gazete kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmada öncelikle siyasi teşebbüslerin Osmanlı devlet adamları, yerel eşraf ve yöneticiler tarafından neden gerekli görüldüğü ve nasıl hayata geçirildiği hususları değerlendirilmiştir. Daha sonra ise işgal öncesi hazırlıklara ve teşebbüslere değinilmiştir. Konunun esasını oluşturan siyasi teşebbüsler ise merkezden ve yerelden yapılanlar olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiş ve kendi içlerinde mahiyetleri bakımından, mezalim veya askeri koruma üzerine teşebbüsler gibi alt başlıklara ayrılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise teşebbüsler için uluslararası önemi haiz Paris Sulh Konferansı ve burada yapılan teşebbüsler yer almıştır. Her kısımda konunun daha iyi anlaşılması amacıyla mümkün olduğunca fazla örnek verilmiştir.

1. Siyasi Teşebbüsün Gerekliliği Düşüncesi

Yunanların Batı Anadolu'yu işgalleri sonrasında, hükümet ve birçok devlet adamı, işgale karşı siyasi teşebbüsün elzem olduğunu ve sükûnetin korunması gerektiğini düşünmüştür. Osmanlı Devleti'nde yönetici ve aydın kesimden pek çok kişide birincisi, *"kesin olarak yenilmiş ve hiçbir karşı koymaya girişemeyecek duruma gelmiş olan devletin adil olsunlar olmasınlar galip devletlerin insafına, merhametine başvurmaktan başka çaresi yoktur."* diğeri, *"yenen devletler adil ve insaflıdır. Wilson İlkeleri'ne güvenerek ve onları ileri sürerek hakkımızı arayarak iyi sonuçlar elde ederiz. Esasen yapacak başkaca bir şey yoktur."* mealinde iki farklı görüş hâkim olmuştur (Sofuoğlu, 2002:133).

Söz konusu dönemde başta Damat Ferit Paşa olmak üzere İstanbul'daki Osmanlı yetkilileri ise İtilaf Devletlerine karşı silahlı mücadele yerine siyasi teşebbüsler ve başvurular ile devletin kurtarılabilceğini düşünmüşlerdir. Bu doğrultuda İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki temsilcileri olan yüksek komiserler ile iletişim kurmaya çalışmışlardır. Nitekim 15-16 Mayıs gecesi İzmir'in işgali sonrası Yüksek Komiserlere nota veren Ferit Paşa (Bayar, VI, 1997:43-44; Yavuz, 2020:66), 19 Mayıs'ta yayımladığı beyanname ile özetle şunları söylemiştir: *"İtilaf Devletleri temsilcilerine verdiğim nota ile mukaddes haklarımızın davasına tevessül eylemiş oluyorum. Bu vazife yapılmış olduğuna göre, artık gelecek günlerin bize sakladığı olayları sükûnetle karşılayalım. Bu felaketli devrede, Padişahın kalbi milletin kalbi ile beraber çarpıyor. Cesur olalım ama basiretle hareket etmeyi memleketin yüksek menfaatleri icap ettirmektedir."* (Türk İstiklal Harbi, II, 1999:51; Bayar, VI, 1997:97) Görüldüğü üzere sadrazam siyasi teşebbüsleri yeterli görmüş ve halka sükûnet içinde olunmasını tavsiye etmiştir. Zaten işgaller üzerine, halkı sükûnete davet

etmek ve Müslümanların azınlıklarla iyi geçinmesini sağlamak üzere nasihat heyetlerinin kurulması da (Aydınel, 1993:44) bu siyasetle uyuşmaktadır.

Sadrzamanın beyannamesinden üç gün önce, 16 Mayıs'ta, Hükümet tarafından gazetelere gönderilen ve İzmir'in işgalini haber veren bir bildiri de Hükümetin devlet ve milletin haklarını muhafaza etmek için gerekli girişimleri yapmış olduğu ve Dâhiliye Nezareti'nden sükûnetin korunması gereğinin halka uygun bir dille anlatılması gerektiğinin valilere bildirildiği ifade edilmiştir (ikdam, 16 Mayıs 1919:1; Sabah, 16 Mayıs 1919:1). Ayrıca, Harbiye Nazırları olan Nazım Paşa ve Süleyman Şefik Paşa da Yunan işgal ve mezalimine karşı durmanın ancak temsilciler karşısında teşebbüslerle olabileceği ve bu olmazsa bile siyaseten bunların önüne geçilebileceği fikrini savunmuşlardır (Turan, 2014:243).

Dönemin Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey de Ayvalık'ta Yunan işgaline karşı meydana gelen çatışmalar üzerine 29 Mayıs 1919 tarihinde kaymakama çektiği telgrafnamede icap eden protestonun yapıldığı belirtilmiş ve çatışmanın sona erdirilerek İtilaf Devletlerinin bölgede bulunan temsilcileri vasıtasıyla asayişin temin edilmesi istenmiştir (Çetinkaya, 1993:53). Nitekim ertesi gün Harbiye Nezareti'nden de 61. Fırka Kumandanlığı'na ve oradan da Ayvalık Mıntıka Kumandanlığına gönderilen telgrafnamede de Yüksek Komiserler nezdinde gerekli teşebbüslerin yapıldığı yazılmış ve geri çekilme emri verilmiştir (Çetinkaya, 1993:54; Türk İstiklal Harbi, II, 1999:81).

İzmir'in işgali sonrası Anadolu'nun hemen her bölgesinde miting ve protestolar düzenlenmiştir. Hükümet yerel yöneticilere gönderdiği telgraflarda, böyle "*tezahürat-ı vatanpervane*"nin normal olduğunu fakat bunların sınırlı bir şekilde yapılması ve gösteriler yerine İtilaf mümessillerine sükûnetle telgraflar çekilerek siyasi teşebbüsler ile mücadelenin daha münasip olacağını bildirmiştir (Selvi, 2007:21; Türkmen, 2010:105).

Paris Sulh Konferansı da Osmanlı devlet adamları tarafından işgallere karşı siyasi teşebbüslerin yapılacağı bir arena olarak görülmüştür. Yunan ve İtalyan işgal kuvvetlerine karşı konulmasının mütareke ve ülkenin durumu nedeniyle mümkün olmadığından sulh konferansı kararlarının beklenmesi, Müslüman halk ile gayrimüslim unsurlar arasında doğabilecek husumetin önlenmesi gerektiği düşünceleri ön plana çıkmıştır (BOA. DH. ŞFR. 100/149; BOA. DH. ŞFR. 100/167).

Halkın ve Milli Mücadelenin doğurduğu tepki üzerine ve bu tepkiyi azaltmak amacıyla, konferansta alınan bir kararla İzmir ile havalisine Yunan işgalini incelemek için gönderilecek uluslararası bir heyetin belirlenmesi üzerine Dâhiliye Nezareti Aydın ve Denizli Mutasarrıflıklarına 6 Ağustos 1919 tarihinde gönderdiği bir emirle millî teşkilatlara ve kongrelere son verilmesini talep etmiştir (BOA. DH. ŞFR. 102/42). Aynı gün Aydın Vilayeti'ne de yine millî teşkilatların ve kongrelerin engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması emredilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 102/33). Anlaşılabileceği üzere Osmanlı Hükümeti tarafından işgallerin sınırlandırılması hususunda bu heyetin etkili olabileceği düşünülmüş, silahlı direniş ve milli teşkilatlanma yerine siyaseten ilerleme kararı alınmıştır.

9. Ordu müfettişi Mustafa Kemal ve 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşaların direniş faaliyetlerinin başlaması üzerine Dâhiliye Nezareti bu gibi tedbirlerden ziyade siyasi teşebbüslerin işgaller karşısında daha etkili olacağını savunmuştur (BOA. DH. ŞFR. 100/179). Ayrıca Kuva-yı Milliye'yi destekleyen bazı mahallî ordu birlikleri kumandanları da silahlı mücadele ile beraber Yunan işgal ve mezalimine siyaseten engel olunması için Harbiye Nezaretine ve hatta doğrudan İtilaf Devletleri temsilcilerine başvurmuşlardır (Turan, 2014:238).

Yerel kongrelerde de askerî direnişin yanında siyasi teşebbüslerin de gerekliliği yönünde kararlar alınmıştır. 23 Eylül 1919'da toplanan ve bir millî direniş kongresi olan Nazilli Kongresi'nde alınan kararlardan biri şudur: *“Düşman tarafında vuku bulacak her taarruz silahla müdafaa edilmekle beraber, siyaseten icap eden tedabir ittihaz ve Düvel-i İtilafıyye mümessilleri ve kumandanları nezdinde teşebbüslerden ve protestodan katiyen feragat edilmemesini muvafık görüyoruz.”* (Bayar, VII, 1997:203). Ayrıca bu konuda diğer bir örnek ise ileride daha ayrıntılı şekilde ele alınacak olan İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin, Mart 1919'da gerçekleştirilen kongrede alınan kararları yüksek komiserlere sunmasıdır.

Son olarak, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve Wilson Prensipleri Cemiyeti gibi manda yanlısı cemiyetlerin, kurtuluşun silahlı mücadele ile elde edilmesinden ziyade, İtilaf Devletleri ile kurulacak siyasi ilişkilerle sağlanabileceğini düşünmelerinden kaynaklı olarak, yine söz konusu devletler nezdinde yapmış oldukları faaliyetleri de siyasi teşebbüsler olarak görülebilir.

Görüldüğü üzere pek çok kişi ve grup tarafından Yunan işgaline karşı yapılabilecek en doğru hareketin, İtilaf Devletleri nezdinde ve uluslararası arenada, siyasi teşebbüslerle, işgalin haksız olduğunun savunulması olacağı görülmüştür. Ayrıca başta, mezalim ve katliamlar olmak üzere birçok hukuksuz muamelenin de siyasi teşebbüsler ile önüne geçilebileceği düşünülmüştür.

2. Yunan İşgalleri Öncesi Faaliyetler

2.1. Teşebbüsler İçin Belge Toplanması

İtilaf Devletleri nezdinde ve uluslararası konferanslarda gerçekleştirilecek teşebbüsler için, mezalim, tecavüzler, hukuksuz muameleler vs. hakkında kanıt bulunması son derece önemi haiz bir konu olmuştur. Çünkü Osmanlı yetkililerince yapılacak müracaatlarda bu durumu ispat edecek kanıtlar istenmekteydi. Belge bulanamasa bile İtilaf Devletleri temsilcilerinin ikna edilebilmeleri için fotoğraf veya daha farklı tarzda materyal verilmesi elzem görülmüştür. Bu nedenle merkez, yerelden bu gibi kanıtları göndermesini talep etmiştir.

Harbiye Nezareti, çeşitli tarihlerde konuyla alakalı tamimler yayımlamıştır. Bu tamimlerde, zaman kaybetmeden Yunan mezalimine, tecavüzlerine ve diğer hukuksuz fiillerine dair mağdur listeleri, belgeler, fotoğraflar vs. gibi kanıtların merkeze gönderilmesi istenmiştir.²

Osmanlı Hükümeti tarafından tamimler haricinde de yerelden belge talepleri olmuştur. İşgal bölgelerindeki yerel yetkililere çekilen telgraflarda Yunanların yaptıkları zulüm ve tecavüzleri belgeleyen vesika, rapor, şahitlikler ve fotoğrafların gönderilmesi istenmiştir (BOA. DH. ŞFR. 102/42; BOA. DH. ŞFR. 102/83). Ayrıca Nazilli mezalimine dair Sarayköy Müfreze Kumandanlığı'ndan ve Denizli Mutasarrıflığı'ndan iki farklı rakam gösteren telgraflar gelmesi üzerine, Dâhiliye Nezareti bu konuda daha sağlıklı bilgi gönderilmesi için uyarılarda bulunmuştur.³

² 8 Temmuz, 10 Temmuz, 6 Ağustos ve 27 Ağustos 1919 tarihli tamimler. Mustafa Turan (2014). *Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 331-332.

³ Harbiye Nazırı Ferit Paşa, 13 Temmuz 1919'ta 14. Kolordu'ya çektiği telgrafta "ayrı ayrı nitelikte bilgi vermelerinden hükümetin bu gibi cinayetleri dünya kamuoyuna ve İtilaf Mümessillerine bildirirken müşkül durumda kaldığına ve bir güvensizlik yaptığına, bundan böyle bu gibi haberlerin iyice araştırılarak sivil idare ile birlikte verilmesini." istemiştir. Aslan Buğdaycı. (1996). *Milli Mücadele'de Nazilli*, Karacasu Matbaası, Aydın, s. 167

Batı Anadolu'da Yunan işgallerini ve mezalimini araştırmak üzere kurulan Beynelmül Tahkik Heyeti için yine tanıklıklar, fotoğraf gibi belgeler toplanmış ve heyete sunulmuştur⁴.

2.2. İşgaller Öncesi Teşebbüsler

15 Mayıs'ta İzmir işgal edilmeden önce, Osmanlı Devleti'nde işgalin gerçekleşeceğine yönelik ortak bir kanaat ortaya çıkmıştır. Paris Sulh Konferansı tartışmaları da bu tahminleri doğrular nitelikte devam etmiştir. Örneğin, Fevzi Paşa İzmir'e yapılabilecek bir çıkarmayı muhtemel görmüş ve bu nedenle Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın meseleye dikkatini çekmek amacıyla 3 Nisan 1919 tarihinde konu ile alakalı bir yazı göndermiştir (Turan, 2014:238-239). Söz konusu nedenle işgaller öncesi de İtilaf devletleri nezdinde değişik şekillerde bazı teşebbüsler olmuştur. Örneğin; 23 Şubat 1919'da Dâhiliye Nezareti'nden "*Yunanların amal-i tasvibatına sedd çekilmesi için Düvel-i İtilafîyye nezdinde teşebbüsatta bulunulması Hariciye Nezareti'ne yazılmıştır.*" (BOA. DH. ŞFR. 96/268).

Aynı tarihlerde en somut adım İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nden⁵ gelmiştir. 12 Mart'ta İstanbul'daki İtilaf Devletlerinin temsilcileri olan İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Yüksek Komiserlerine işgaller gerçekleştirileceği haberleri üzerine bir muhtıra verilmiştir. Bu muhtırada Aydın (İzmir), Menteşe ve Karesi bölgelerinin ırk, dil ve millî duygu olarak beşte dördünün Türk olduğu dile getirilmiş ve buraların Türklerde kalması istenmiştir (Taçalan, 1970:188-189; Öztoprak, 2014:31; Morali, 1976:143-144). Ayrıca ertesi gün cemiyet adına, Türk Ocağı ve bazı eski İttihatçıların yardımıyla İzmir tiyatrosunda yapılan toplantıdan sonra da üç maddelik benzer bir muhtıra İngiltere, Fransa ve Amerika Yüksek Komiserlerine verilmiştir (Bayar, V, 1997:144-145; Çapa, 1991: 558).

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin yaptığı bir diğer faaliyet ise 17-19 Mart tarihleri arasında toplanan ve cemiyetin ilk büyük toplantısı olan 'Müdafaa-i Hukuk Kongresi' sonrası alınan kararları kongre heyeti tarafından İtilaf Devletleri'ne bir muhtıra

⁴ Hükümetin yerelden belge ve fotoğraf istemesi üzerine tahkik heyetine verilmek üzere çok sayıda evrak ve rapor merkeze gönderilmiştir. Bunlardan bazıları için bkz. BOA. DH. KMS. 52.1.

⁵ 23 Kasım 1918'de kurulan bu cemiyetin kuruluş amacı nizamnasine göre vatanın maddeten ve manen gelişmesi koşullarını temine çalışmak, milli fikir ve hisleri medeniyet alemine tebliğ etmek, bu maksadın gerçekleşmesine engel olacak her türlü teşebbüsata karşı meşru ve ilmi müdafada bulunmak; memlekette çoğunluğu oluşturan Türklerin hukukunu delillerle medeniyet nazarına karşı ispat etmektir. İzzet Öztoprak. (2014) *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 20-21

olarak sunmak olmuştur. Bu muhtıradan dört ana madde yer almıştır (Jaeschke, 1986:66; Güner, 1999:224-225; Öztoprak, 2014:46-47; Taçalan, 1970:196-197):

“1- Türk Milleti, galip milletler tarafından takip olunan siyasetin kendisini imha maksadına matuf(yönelik) olmadığına emniyet kesb etmek(elde etmek) ister ve Düvel-i Muazzama'nın (İtilaf Devletlerinin) bu babda tezahürüne intizar eder.(görünmesini ister.)

2- Şark'ta mühim bir kitle teşkil eden Türk Milleti'nin istikbalen (gelecekte) maddi ve manevi terakki edilmesi (gelişmesi) ancak parçalanacak akvam-ı sairenin (diğer milletlerin) taht-ı esaretine (esaret altına) düşmemesi ve 15. Asırdan beri mukadderat-ı milliyesine (milli yazgısına) hakim olan İstanbul'un kemafissabık (eskiden olduğu gibi) payitaht-ı Osmanî (başkent) olarak kalmasıyla kabildir(mümkündür).

3- Zirde vazı'ü'l-imza (aşağıda imzaları bulunan) sunuf-ı ahali murahhaslarının (halk sınıfları temsilcilerinin) doğrudan doğruya mümessil buldukları vilayet ve sancaklardan mürekkeb Anadolu sevhil-i garbiyesinin (batı sahillerinin) vaziyet-i hazırasına (şimdiki hakine) gelince; bu kıtada yüzde sekseni mütecaviz (gecik) ekseriyet-i azimeye haiz(çoğunluğa sahip) olan Türk ahalinin aksam-ı saire-i memlekete (memleketin diğer kısımlarına)nazaran kesafeti(yoğunluğu), emlak ve araziye yüzde doksan beş nispetinde sahip olması Türk unsurunun müstahsil olarak anasır-ı sairenin (diğer unsurların) ise ancak mübadeleci vaziyetinde bulunmaları itibariyle bu kıtanın uğrayabileceği tahavvülat-ı mülkiye (mülkiyet değişikliği) ve inkısam(parçalanma); mevcudiyeye-i milliyeyi (mili varlığı) felce uğratabacak ve sevhildeki (sahillerdeki) ticari mahreçlerin (çıkışların) ziyarı Türk ırkının mali ve ticari ve ikdisadi esaretine mucib (neden) olacak ve ırklar beyninde (arasında) tahassül (ortaya çıkacak) edecek cidal, sulh-ı müstakbeli (gelecekteki barışı) tehdit ve memleketin servet-i tabiiyesini (doğal servetini) imha eyleyecektir.

4- İstikbalini tehdit eden mehalik (tehlikeler) karşısında mevcudiyetini müdafaa lüzumunu müdrik (anlamış) olan Türk Milleti Düvel-i Muazzamadan intizar ettiği (beklediği) adalete güvenerek muhafaza-ı sükûnete (asayışı korumaya) ve hakkını bilfiil müdafaa mecburiyetine düşmeyeceğini ümit etmektedir.”

İzmir'in Yunanlara verileceği hususunun Paris Barış Konferansı'nda tartışıldığı esnada alınan bu kararlardan anlaşılacağı üzere Batı Anadolu'nun Türk çoğunlukta olduğu (ki Venizelos Konferansa sunduğu beyannamesi ile Rumların çoğunlukta olduğunu savunmuştu) ve Yunanlara verilmesi halinde maddi ve manevi sorunlara yol açıp, kalıcı barışın engelleneceği belirtilmiştir. Dikkat edilecek olursa bu kararlarda İtilaf Devletlerinden bahse konu edilen bölgenin ve İstanbul'un Türklerde kalması hususu, biraz da tehditkâr denilebilecek bir üslupla talep edilmiştir.

Cemiyet bununla da kalmamış 16 Nisan'da İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine istatistikli bir bildiri daha kaleme almıştır. Venizelos'un Paris Barış Konferansı'ndaki argümanlarına cevap niteliğinde olan bu bildiri ile Batı Anadolu'daki Türk nüfusun ekseriyet teşkil ettiği ve buranın kadim bir Türk yurdu olduğu anlatılmış ve sayısal verilerle kanıtlanmak istenmiştir. “Osmanlı Devletinin dünya savaşına yabancı devletlerin çevirdiği entrikaların sonucunda girdiği noktadan hareket edilerek, milletin savaşa girmede ve devam ettirilmesinde hiç bir vebali taşıyamayacağı, bu durumdan milletin sorumlu olmadığı gibi İtilaf Devletleri'nin de bu gerçeği dikkate alarak politikalarını buna göre yönlendirmeleri gerektiği önemli bir husus olarak bildiride yer almıştır.”(Ural, 2001:273)

Bu bildiri⁶ “*Un Appel A La Justice*” ismiyle de basılmıştır (BOA. DH. KMS. 52/1.20; Zeki Sarıhan, I, 1986:205).

Aynı günlerde basında da aynı amaç doğrultusunda ve İtilaf Devletleri'ne yönelik yazılar çıkmıştır. Örneğin, 22 Mart tarihli Tasvir-i Efkâr'da çıkan Ebüzziyazade'nin yazısında Yunan Yunanların aşırı ve haksız isteklerinin nihayet İtilaf Devletleri bakanlarının meclisinde Başkan Wilson'un da katılımı ile daha adilane ele alınacağı yazılmıştır. Ayrıca, Türklerin geleceğinin bu mecliste korunacağını kuvvetle ümit ettiği şeklinde ifadeler de yer almıştır (Tasvir-i Efkâr, 22 Mart 1919:1).

Son olarak, İzmir'in 15 Mayıs günü İtilaf Devletleri adına Yunan birliklerince işgal edileceğini belirten İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe tarafından 14 Mayıs 23.30'da verilen ikinci notaya⁷ (BOA. BEO. 4597/344730.5; BOA. DH. İ. UM. EK. 51/72. 1-2; Türk İstiklal Harbi, II, 1999:40; Bayar, VI, 1997:39) cevaben, işgale karşı pasif bir tutum sergileyen bilinen İzmir Valisi İzzet Bey tarafından bu tutumuna yaraşır yumuşaklıkta ifadelerin yer aldığı bir protesto notası verilmiştir. İzzet Bey, söz konusu notada üzücü olayların çıkmasına engel olamayacağını belirtmiş ve Yunan askerlerinin işgal hareketine karıştırılmamasını Calthorpe'den nazik bir dille talep etmiştir. Ancak bu talep, karşı tarafça net biçimde reddedilmiştir (Güner, 1999:161; Jaeschke, 211:78; Akşin, I, 1998:267).

Söz konusu çabalar, Batı Anadolu'daki işgaller sonrası yapılacak diğer teşebbüsler gibi başarısız olmuş; 15 Mayıs 1919'ta İzmir ile 27 Mayıs'ta Aydın, Yunanlar tarafından işgal edilmiş ve bu bölgelerde birçok katliamlar, zulümler ve tecavüzler gerçekleştirilmiştir⁸.

3. Merkezden Yapılan Teşebbüsler

3.1. Yunan Mezalimini Engellemek İçin Teşebbüsler

İzmir ve Aydın'ın işgali üzerine Yunanlar ve yerli Rumlar tarafından yapılan mezalime karşı Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri nezdinde birçok teşebbüslerde bulunmuş veya bulunulmasına karar vermiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi

⁶ Bu bildiri hakkında daha geniş bilgi için Ural'ın makalesine bakılabilir.

⁷ 14 Mayıs sabahı verilen birinci notada Yunanların İzmir'i işgal edeceğinden bahs olunmamıştır. Mütarekenin 7. Maddesi gereğince İtilaf Devletleri'nin ortak bir birliği tarafından İzmir'in işgal edileceğini bildirilmiştir (BOA. BEO. 4597/344730.6; BOA. DH. İ. UM. EK. 51/72. 5; Türk İstiklal Harbi, II, 1999:37).

⁸ Batı Anadolu'da yapılan Yunan mezalimi hakkında yayınlanmış belgeler için bkz. (1996) *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da Ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi: Anadolu'da Yunan Mezâlimi*, Cilt. II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara.

merkezdeki birçok kişi bu mezalimin ancak İtilaf Devletleri'nin müdahalesi ile engellenebileceğine inanmış ve bu doğrultuda siyasi olarak harekete geçmiştir.

7 Temmuz 1919'da 2. Ordu Müfettişliğinden Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifrede, Yunanların büyük bir kuvvetle Aydın'a gelecekleri ve bir mezalimin kaçınılmaz olduğu belirtilmiş, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine müracaat yapılması istenmiştir (Turan, 2014:256). Bunun üzerine Harbiye Nazırı da Sadarete bir yazı gönderip, yapılacak siyasi teşebbüsler ile “*Aydın'da vukuu (meydana gelmesi) muhtemel facianın vukuuna mümanaat esbabının (meydana gelmesinin engellenme sebebinin)*” sağlanmasını talep etmiştir (BOA. BEO. 4583/343684.02). Talep Meclis-i Vükela'da onaylanmış ve yüksek komiserlikler nezdinde hızlı bir şekilde teşebbüste bulunulması kabul edilmiştir (BOA. BEO. 4583/343684.01).

21 Mayıs'ta İzmir'den sonra işgali gerçekleşmiş ilk yerlerden biri olan Menemen'in işgali gerçekleşmiş ve Yunan ordusu burada Türklere karşı katliam yapmıştır.⁹ İstanbul Hükümeti İtilaf Devletlerine, 15 Temmuz 1919'da burada yapılan katliamları ve maddi zararı belirten bir telgraf yollamış ve işgalin sona erdirilmesi suretiyle yapılan kötü muamelenin önüne geçmelerini istemiştir (Ediz, 2015:175). 2 Ekim 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderilen Dâhiliye Nezareti Müsteşarı imzalı tezkirede ise İtilaf Devletlerinin Türk nüfusun katledilmesine müsaade etmeyeceği, bu nedenle yüksek komiserlikler nezdinde teşebbüste bulunularak tecavüzlere bir an evvel son verilmesinin sağlanacağı belirtilmiştir (Turan, 2014:223) Bu doğrultuda, Demirci Mehmet Efe tarafından İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'ne, Aydın ve havalisindeki Yunan mezalimini anlatan 20 Ekim 1919 tarihli telgrafın da (BOA. DH. KMS. 52/2), İtilaf Devletleri mümessillerine gönderilmesine karar verilmiştir (BOA. BEO. 4598/344854) Ayrıca 3 Aralık 1919'da Yunanlar tarafından işgal sonrası “*enva-ı mezalim ve ta'ribat icra(sı ve) Aydın Vilayeti'nde bir (kötü akıbet) tehdidinde bulunan ahali-i İslamiye'nin düçar oldukları ahval-i esef (için)... Buradaki İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan mümessillerine... Tebligat-ı lüzume ve müessirede bulunulması...*” kararı alınmıştır (BOA. MV. 217/154). Kısa bir süre sonra, 1 Ocak 1920'de Hükümet İtilaf Devletleri yüksek komiserlerine verdiği muhtırada, Türk halkının Yunan mezaliminden bir an önce kurtarılmasını insaniyet ve adalet esasları adına talep etmiştir (Turan, 2014:278).

⁹ Bu katliam İtalyan belgelerine de yansımıştır. Bkz. Mevlüt Çelebi. (2010). *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s. 20-21.

Devlet, Yunan mezaliminin halkın zararına yönelik olarak sadece doğrudan değil, aynı zamanda dolaylı olarak da tehlike arz etmiş olduğunu isabetle tespit etmiştir. Bu amaçla, işgal nedeniyle daha da ağırlaşan kış koşullarından ve açlıktan kaynaklanabilecek türlü sıkıntılardan halkın korunması istenmiştir (BOA. MV.217/170). Ayrıca, 14 Aralık 1919 tarihinde İzmir Valisi İzzet Bey İngiliz temsilcisine gönderdiği telgrafnamede, Yunanistan'dan gelen Ruamların Çeşme, Foça, Bergama ve Menemen gibi kazalara yerleşmek için geldikleri belirtilmiştir. Söz konusu kişiler için Yunan askerlerinin Türkleri zorla evlerinden çıkardıkları ve insanların evsiz kaldıkları anlatılmış, bu olumsuz duruma ivedilikle müdahale edilmesi istemiştir. (Woodward ve Butler, VI, 1952:1009-1010)

Mustafa Kemal Paşa da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 30 Ekim 1919 (Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk, III, 2017:85-86) ve 31 Ekim 1919 tarihli iki farklı telgrafnamede İzmir'den Müslümanların katliamlara maruz kaldığına yönelik bir takım haberler geldiğini belirtmiş ve bunun engellenmesi adına yüksek komiserler nezdinde siyasi teşebbüslerde bulunulmasını talep etmiştir (Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk, III, 2017:94-95).

Padişah Vahdettin ise Temmuz 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'a gönderdiği telgrafta Müslümanların kıyımına engel olunmasını talep etmiştir (Ediz, 2015:187). 1919 Ağustos'unda ise *Morning Post*'a verdiği bir demeçte, Yunanların yaptıkları mezalimi anlatarak İtilaf Devletlerinden, özellikle de İngiltere'den, buna son vermesini istemiştir (Jaeschke, 1986: 87; Turan, 2014:213).

Merkezden yerel yönetici ve askerlere bu konuda teşebbüsler yapılmasına yönelik emirler de gitmiştir. Mesela, 12 Haziran 1919'da Harbiye'den 57. Tümen'e giden bir emirde, Yunan işgaline ve mezalimine mani olmak için her türlü fırsattan istifade edilmesi gerektiği ve İtalyanların siyasi durumundan yararlanarak yardımlarını almanın hedeflenen amaçlarının gerçekleşmesi adına önemli olduğu belirtilmiştir (Apak, 1990:32). Ayrıca merkez, muhacirler hakkında da İzmir'e gelen General Milne nezdinde siyasi teşebbüslerde bulunulmasını emretmiştir (BOA. DH. ŞFR. 102/330).

3.2. İşgallerin Sınırlandırılması İçin Teşebbüsler

Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri nezdinde işgallerin genişlememesi ve sınırlandırılması için teşebbüslerde bulunmuştur. Bu durum işgallerin engellenememesi ve en azından hem ülkenin hem de bölge halkının yaşadığı zararın en aza indirgenmesi

isteğinden kaynaklanmıştır. Temmuz 1919’da bizzat Sadrazam Damat Ferit Paşa ve Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe’u ziyaret etmiş ve işgallerin genişlememesini talep etmiştir (Ediz, 2015:185). 23 Ekim’de Meclis-i Vükela’da kabul edilen (BOA. MV. 217/73) ve aynı gün Harbiye ve Dâhiliye Nezaretlerine yollanan kararda da Yunanların yeni mevkiiler elde etmemesi ve işgal sınırının genişlemesinin engellenmesi amacıyla bölgedeki İngiliz Komutanı General Milne’ye “*vesaya-yı münasibe ve dostanede (uygun ve arkadaşça nasihatlerde) bulunulması hususunda mümessiller nezdinde teşebbüsât-ı seria (acele teşebbüslerde)*”da bulunulması belirtilmiştir (BOA. BEO. 4597/344721).

Ayvalık’ın işgali üzerine bölgedeki yerel yöneticiler ile mıntika kumandanlığına çatışma içine girilmemesi ve İtilaf temsilcileri nezdinde bulunulacak teşebbüsler ile sükûnetin sağlanması yönünde emir verilmiştir. Bunun üzerine, Haziran ayının başlarında işgallerin Ayvalık’a uzatılmasına karşı Karesi Mutasarrıfı tarafından, İngiliz ve Yunan kumandanlarıyla; Gömeç nahiye müdürü tarafındansa Gömeç İskeleyi’ndeki Yunan torpidosunda bulunan Yunan ve İngiliz siyasi temsilcileri ile ikili görüşmeler yapılmıştır. Fakat söz konusu görüşmelerde kendilerine işgalin Paris Barış Konferansı kararlarına uygun olduğu cevabı verilmiştir (BOA. MV. 216/25).

Paris Barış Konferansı’nda Ağustos’un ilk haftasında yapılan incelemeler sonucu Türk ve Yunan kuvvetleri arasında çatışmaların engellenmesi için bir sınır çizilmesine karar verilmiştir. Bu görev de İtilaf İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Milne’ye verilmiştir. Milne, 10 Ağustos’ta yayınladığı emir ile Yunan Orduları Başkumandanlığı’ndan işgal sınırlarını genişletmemesini istemiştir (Bayar, VII, 1997:109-110). Fakat Yunanlar bu kat’i emre rağmen saldırılarına devam etmişlerdir. Yunan Kuvvetleri Eylül ve Ekim aylarında Aydın, Akhisar, Nazilli, Küre ve Ödemiş gibi bölgelerde yer alan köy ve kasabalara saldırmışlardır. (Turan, 1991:573-574) Bunun üzerine Harbiye Nezareti 5 ve 7 Ekim 1919 tarihli iki ayrı yazı ile General Milne’ye bu durumu şikâyet etmiş ve engellenmesi için talepte bulunmuştur. General ise cevap olarak Yunan kuvvetlerinin eşkıyalara karşı saldırdığını, kendisinin izni dışında bir faaliyette bulunmadıkları cevabını vermiş ve Nezarete gelen istihbaratın abartılı olduğunu belirtmiştir(BEO. 4597/344721.4). Fakat Harbiye Nazırı Cemal Paşa’nın General’e katılmadığı 15 Ekim tarihinde Sadarete gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır. Nazır, 57. Fırka Kumandanlığı’ndan 12 Ekim günü gönderilen rapora dayanarak Yunanların yeni mevkiileri işgal için harekete geçtiklerini

savunmuştur (BEO. 4597/344721.1). Sadaret de aynı fikirde olacak ki, 23 Ekim'de Harbiye ve Hariciye Nezaretlerine gönderdiği yazıda, Yunanların faaliyetlerinin durdurulmasının Yüksek Komiserler aracılığıyla General Milne'den talep edilmesini istemiştir (BEO. 4597/344721.6). Bu girişimlerden herhangi bir sonuç çıkmadan "*Milne Hattı*" belirlenmiştir.

Yunan güçleri Batı Anadolu işgali sonrası Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemeye çalışmış fakat Kuva-yı Milliye güçlerinin direnişiyle karşılaşmıştır. İtilaf Devletleri, bu çarpışmaları engellemek ve Yunan işgal alanını belirlemek amacıyla daha önce bahsedilen Milne Hattının çizilmesine karar vermiştir. 3 Kasım 1919'da Türk tarafına sunulan hatta yönelik olarak (Turan, 1991:569; Aydınel, 1993:252), Osmanlı Devleti makamları da Yunan tecavüzlerinin engellenebilmesi adına böyle bir sınırın oluşturulması fikrini muvafık görmüştür. Bu hat, Kuşadası-Aydın-Ödemiş-Turgutlu-Manisa-Bergama doğrultusunda çizilmiş olan bir hattı ihtiva etmekteydi. (Gökbilgin, II, 1965:177).

Osmanlı yöneticileri söz konusu hat ile ilgili olarak da çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlardır. Hat sınırının Yunan işgali altında bulunan mevkiden geçirilmesi, eğer bu mümkün olmazsa tarafsız bölge için iki taraftan da eşit şekilde alınması maksadıyla İtilaf Devletleri yüksek komiserlerinden talepte bulunulması kararı alınmıştır (BOA. MV. 217/107). Ayrıca Osmanlı Hükümeti, tarafsız bölgedeki Müslüman halkın Yunanların saldırısından korunmaları için İngiliz, Fransız ve İtalyan askeri yerleştirilmesini yüksek komiserlerden talep etmiş; fakat bu talep de muhataplar tarafından kabul edilmemiştir (Turan, 1991:571). Daha sonra hattı Kuva-yı Milliye ve Anadolu hareketi tanımamıştır. Türklere yönelik saldırılarına son hız devam eden Yunan tarafı da hat sınırlarını ihlal için harekete geçmiş ve sonuç olarak iki taraf arasında çatışmalar meydana gelmiştir¹⁰.

Osmanlı Hükümeti'nin işgalleri sınırlandırmak için teşebbüsü 1920 yılında da devam etmiştir. 9 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine verilen notada şu ifadeler yer almıştır: "*Osmanlı imparatorluğu Hükümeti, zaten çok acı çekmiş olan talihsiz ülkenin böyle sistematik bir biçimde tahribine Müttefik Kuvvetleri yüksek komiserlerinin göz yummayacağı inancı içindedir. Bu nedenle Yunan kuvvetlerinin ilerlemelerinin durdurulması için gerekli önlemlerin alınmasını istemektedir.*" (Duru, 2001:78-79)

¹⁰ Yunanlar Trakya'da tesis edilmiş olan "*Hatt-ı Fasıla*"da da aynı şeyi yapmış ve hattın doğusundaki Müslüman Türk halkına saldırmıştır.

3.3. Yunan Takviye Ve Tahkimlerini Engellemek İçin Teşebbüsler

Çizilen hat ile beraber iki tarafın silah ve asker takviyesi yapması da yasaklanmıştır. Kuva-yı Milliye bu hattı ve kararı tanımamıştır. Bunun yanında Yunanlar kararı tanımalarına rağmen asker ve silah takviyesi yapmaya ve cephelerini tahkime devam etmişlerdir. Osmanlı hükümeti bu tahkim ve takviye faaliyetine karşı İtilaf Devletleri nezdinde siyasi teşebbüste bulunulması kararı almış (BOA. MV.217/107) ve bu kararını Hariciye ve Harbiye Nezaretleri'ne acele ile bildirmiştir (BOA. BEO. 4599/344912).

Yunanlar bu bölgede sadece silah ve cephane değil, nüfus takviyesi de yapmışlardır. Aydın Vilayeti'nde Rum nüfusu çoğaltmak ve Wilson İlkeleri doğrultusunda uluslararası arenada bölgenin Rumlara ait olduğu iddiasını ileri sürmek için söz konusu bölgeye komşu vilayetlerden Rum ahali göç ettirilmiştir. Osmanlı hükümeti de bu durumu engellemek üzere yine İtilaf Devletlerinin yüksek komiserlerine başvuruda bulunmuştur (BOA. MV. 217/170).

3.4. Askerî Koruma İçin Teşebbüsler

Osmanlı Devleti, Aydın Vilayetinin Yunanlar tarafından işgal ve mezalimine karşı çaresiz kalmıştır. Bu nedenle bölge halkını korumak ve katliama engel olmak ya da işgalin olumsuz etkilerini azaltmak için çaresizce bazı yollara başvurmuştur. Bu yollardan biri de halkı korumak için İtilaf Devletlerinden asker istemek olmuştur.

İzmir'in işgali üzerine de teşebbüslerde bulunulmuştur. Bizzat Sadrazam Ferit Paşa'nın, işgalin ertesi günü bu yönde bir talebi olmuştur. Ferit Paşa İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'a gönderdiği telgrafnamede, durumun kötüye gittiğinden bahsederek, İtilaf Devletlerinin ordusunun bölgede görev yapmasını talep etmiştir (Ediz, 2015:155). Ayrıca, Temmuz 1919'da da Sadrazam ve Harbiye Nazırı, Amiral Calthorpe'u ziyarette bulunmuşlar ve kendisinden Yunan askerlerinin başına bir İngiliz komutan tayin etmesini talep etmişlerdir (Ediz, 2015:187). Daha sonra benzer talepler bütün Aydın vilayetini ve Milne Hattı ile çizilen tarafsız bölgeyi de kapsamak suretiyle devam etmiştir (MV. 217.170; MV. 217.107)

Bölgedeki mezalime bizzat tanık olan yerel yöneticiler ve komutanlar da, Osmanlı Hükümeti'nden bu mezalimi engellemek adına İtilaf Devletleri nezdinde siyasi teşebbüslerde bulunulmasını talep etmişlerdir (BOA. DH. ŞFR. 630/128). Hatta 57. Tümen Kumandanı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne, İzmir'in işgalinin Yunanlar yerine İtilaf Devletleri

tarafından yapılmasının talep edilmesini isteyen bir telgrafname gönderilmiştir (Türkmen, 2010:85).

Bir işgal yapılacaksa Yunanların yerine İtilaf askerlerinin tercih edilmesinin sebebi, İtilaf güçleri tarafından gerçekleştirilen işgallerin, dönemin devlet adamlarınca geçici olarak görülmesidir. Söz konusu devlet adamları ve aslında halk da kısa bir süre önce tebaaları olan Yunanların memleketi işgal etmesine olumlu bakmamışlardır. Buna yönelik en ciddi gösterge, Mondros Ateşkes Anlaşması imzalanırken, Rauf (Orbay) Bey'in Yunanların İstanbul'u işgal edecek orduda ve donanmada yer almamaları için ısrarla talep ettiği ve sözlü olarak elde ettiği halde daha sonra yerine getirilmeyen teminattır (Orbay, I, 193:143-144). Ayrıca geçici olarak gördükleri İtilaf Devletlerinin işgaline karşı, Yunanların (ve Ermenilerin) işgallerinin kalıcı mahiyetini düşünmüşlerdir. Son ama en önemli nedenlerinden biri, Yunan askerlerinin mezaliminin, İtilaf Devletleri tarafından bizzat işgal edilen bölgelerde İtilaf güçlerince yapılanlardan daha fazla ve daha acımasız oluşudur. Bu nedenle daha az kötü olanı tercih etme düşüncesi ile hareket edilmiştir.

3.5. Paris Barış Konferansı'nda Yapılan Teşebbüsler

İzmir'in işgali ve Batı Anadolu'daki bazı bölgelerin Yunanistan'a verilmesi kararları, 18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Barış Konferansı'nda alınmıştır (Macmillan, 2002:63). Konferansa katılan Yunanistan Başbakanı Venizelos, bölgedeki Rum nüfusunun normalden fazla sayıda gösterildiği istatistikler vermiş, Büyük Yunanistan'ın gerçekleşmesi için gerekli olan Trakya'nın ve Batı Anadolu'nun¹¹ Yunanlara verilmesini istemiştir (Fuller, III, 1943: 861-875; Macmillan, 2002:352; Gökçen, 2010:117)¹². 4 Şubat 1919 günü yapılan oturumda İngiltere Başbakanı Lloyd George'un önerisiyle Amerikan, İngiliz, İtalyan ve Fransız üyelerden ikişer kişi ile oluşacak kurul tarafından Yunan taleplerinin incelemesine karar verilmiştir. (Fuller, III, 1943: 875; Dilek, 2013:36) 6 Mart'ta çalışmalarını tamamlayan komisyon, ufak değişikliklerle ve bazı üyelerin ortaya koyduğu çekince koşullarıyla Yunan isteklerini kabul etmiştir. (Dilek, 2013:36)

¹¹ Venizelos ayrıca Osmanlı Devleti'nin sahip olmadığı Epir'in Kuzeyi ve İtalyanların işgali altındaki Ege Adaları üzerinde de hak iddia etmiştir.

¹² Venizelos daha evvelden "1919 Paris Barış Konferansı'nda Önce Yunanistan" adlı bir memorandum da hazırlamıştır. 30 Aralık 1918'de hazırlanan, 1919 yılının ilk günlerinde farklı dillere tercüme ettirerek dağıtılan bu memorandum, Paris Barış Konferansı'nda sunulacak olan Yunan taleplerinin temelini oluşturmuştur. Benzer şekilde Yunan nüfusu abartılı gösterilmiş ve Batı Anadolu ile İstanbul'un Türklerden alınması gerektiğini savunulmuştur. Hasan Demirhan, (2019) "Paris Barış Konferansı'nda (1919) Yunanistan'ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu'nun İşgal Kararının Alınması", *Asia Minor Studies*, C. 7, S. 2, s. 206

Gerçekte İngiltere, Yunanistan'ın "*Megali İdea*"sı için değil, bölgede İtalya'ya oranla daha güçsüz olanı istemesi nedeniyle bu taleplerin bir kısmını kabul etmiştir. Bu sebeple Yunanistan'ın bazı bölgeleri işgal etmesine göz yummakla beraber, işgallerin çok da genişlemesini istememiş ve bölgenin dolaylı olarak kendi kontrolünde kalmasına çalışmıştır (Baytok, 1970:18-19; Evans, 1972:162-163). 6 Mayıs'taki toplantıda Lloyd George "*İzmir'deki Yunan vatandaşlarının korunabilmesi için iki veya üç bölük Yunan askerinin şehre çıkarılmasına izin verilmesini*" önermiş ve Amerikan Başkanı Wilson ile Fransa Başbakanı Clemenceau bu öneriyi kabul etmişlerdir (Fuller, V, 1946:484; Gökçen, 2010:169; Sarihan, 1986:224). Yunanlara resmen yetki verilmesi ve açıklanması 12 Mayıs günü toplantıda olmuş, Amiral Calthorpe'nin de İzmir'e gitmesine karar verilmiştir (Fuller, V, 1946:570-571; Apak, 1990:14; Dilek, 2013:38). Amiral, aynı gün "*Iron Duke*" gemisiyle İstanbul'dan yola çıkmış ve ertesi gün İzmir'e varmıştır (Gökçen, 2010:171).

Osmanlı Hükümeti Yunan işgallerine karşı çıkmanın tek yolu olarak İtilaf Devletleri nezdinde yapılacak teşebbüsleri görmüştür. Paris Barış Konferansı da bu teşebbüslerin yoğun şekilde yapılabileceği bir uluslararası siyasi merci olarak ele alınmıştır (BOA. DH. ŞFR. 100/46; BOA. DH. ŞFR. 100/118). Sadrazam Ferit Paşa, 19 Haziran 1919'ta, Yunanistan'ın işgalleri genişletmemesi ve işgal topraklarını boşaltmasını isteyen memorandumunu, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau'ya iletmesi için konferanstaki Fransız temsilci Paul Eugène Dutasta'ya vermiştir (Baytok, 1970:12-17) Dört gün sonra da Sadrazam Konferansa, Yunan işgallerinin hukuksuz olduğunu ve bölgede Türklerin çoğunluk oluşturduğunu belirten muhtırasını göndermiştir (BOA. DH. ŞFR. 100/178; Jaeschke, 1986:49).

Osmanlı Devlet adamları konferansa gönderilecek ve çeşitli dairelerden tayin edilecek memurlardan oluşan bir komisyon kurulmasına karar vermişlerdir. Komisyonun kurulma nedenleri hem Mütareke'ye hem kanuna muhalif olarak işgal altındaki yerlerde hükümete ve halka karşı zarar verilmesi nedeniyle yapılan teşebbüslerin sonuçsuz kalmasıdır. Ayrıca adalet ve tazminat için kurulan "*Tazminat Komisyonu*"nun başarısız olması¹³ üzerine istekler ve iddiaların Paris Barış Konferansı'na anlatılmasıdır (BOA. BEO. 4620/346460).

¹³ Bu komisyon mütarekeden sonra Aydın Vilayeti başta olmak üzere Yunanlar tarafından işgal edilen bölgelerdeki halka ve devlete verilen zararın tazmini için Yunan memurlar tarafından kurulmuştur. BOA. BEO. 4621/346513.

Konferansa katılan Hint Müslümanları delegasyonu da 17 Mayıs günü İzmir'in işgaline tepki göstermiştir. Hint Müslümanları delegasyonundan Ağa Han, Hindistan'da bulunan yetmiş milyon Müslüman'ı temsilen konuştuğunu vurgulamış ve Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerin Wilson Prensiplerinin 12. maddesi gereğince Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını istemiştir. Aftab Ahmad, Yusuf Ali, Maharajah Bikanir ve Lord Sinha da Osmanlı Devleti'ne yaşam hakkı tanınması hususunda açıklamalarda bulunmuşlardır(Dilek, 2013:39).

Konferanstaki teşebbüsler ve kurulan komisyon etkili olamamıştır. Osmanlı Devleti mağlup bir devlet olarak görülmüş ve bu nedenle yapılan faaliyetlerde, söylenen sözlerde ve verilen kararlarda etkisi ya çok az olmuş ya da hiç olamamıştı. Bunun sonucu olarak Paris Barış Konferansı sona erdiğinde, Batı Anadolu hala Yunan işgali altındaydı.

3.6. Beynelmîlel Tahkik Heyeti ve Kadri Bey'in Raporu Üzerine Yapılan Teşebbüsler

Yunanların Batı Anadolu'daki katliamları ve hukuksuz davranışları hakkındaki hem Osmanlı merkezinden hem de yerelden gelen talep ve şikâyetler ile bu iddiaları doğrulayacak şekilde bölgeden basın aracılığıyla teyit edilen haberler ve özellikle de Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin 15 Temmuz tarihli telgrafnamesi üzerine bir araştırma komisyonu kurma fikri ortaya çıkmıştır(Woodward ve Butler, I, 1947: 130, 138-139; Dilek, 2013:40). İtilaf Devletleri bölgeyi araştırmak üzere Paris Barış Konferansı'nda 18 Temmuz 1919 günü yaptığı toplantıda bir heyet kurulmasını kabul etmiştir. Heyette Amerika adına Amiral Bristol (başkan), İngiltere adına General Hare, Fransa adına General Bounoust ve İtalya adına General Dellolio yer almıştır (Fuller, VII, 1946: 192, 207; Woodward ve R. Butler, I, 1947: 142, 418; Ural, 1997:108; Gökçen, 2010:249). Ayrıca heyette danışman olarak Yunanlardan Albay Alexandr Mazarakis ve Türklerden Yarbay Kadri Bey ile 20 yardımcı üye, kâtip ve çok sayıda daktilograf bulunmaktaydı (Gökçen, 2010:253-254). Heyet ilk teşkilatlanma toplantısını 5 Ağustos'ta İstanbul'daki İtalyan Büyükelçiliği'nde gerçekleştirmiş ve 15 Ekim 1919 tarihine kadar toplam 46 toplantı yapmıştır (Gökçen, 2010:255).

Komisyonun araştırmaları sırasında Yunanlar gerçekleri saklamak için büyük uğraş göstermişlerdir. Komisyonun gideceği bölgelerdeki halkı saldırılarla sindirmeye çalışmış, nüfusu fazla göstermek için çeşitli yerlerdeki Rumları İzmir ve Aydın'a yerleştirmiş, gösteriş

olarak Türklere para yardımında bulunmuş ve Yunanistan yanlısı propaganda yapmıştır (BOA. DH. ŞFR. 102/129; Ural, 1997:112-116). Komisyonun tarafsız olduğunu (BOA. DH. KMS. 54/46) ve lehlerine bir fikir çıkabileceğini düşünen (BOA. DH. KMS. 54/25) Türk tarafı da yine İtilaf Devletlerine gönderdiği, kendi iddialarını destekleyici bilgileri ihtiva eden telgraflar ve diğer kanallar aracılığı ile Yunan propagandasına mukabele etmeye çalışmıştır (BOA. DH. KMS. 54/15)¹⁴. Komisyon bölgeyi gezip, tanıkları dinlemiştir.¹⁵

Komisyon çalışmaları sonucunda Amiral Bristol Başkanlığı'nda imzalandığı için "Bristol Raporu" da denen bir rapor hazırlamıştır. Raporda kısaca, bölgedeki karışıklığın çoğunlukla Yunan kuvvetlerinin suçu olduğu, Türklerin Yunan ilhakını asla kabul etmeyeceği ve nüfus olarak Türk tarafının haklı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Fuller, IX, 1946:71-73). Buna rağmen Atina'ya da gönderilen rapor basın ile paylaşılmamıştır. İngiliz Başbakan Lloyd George'un da etkisi ile rapor etkisiz kalmış, Yunan işgalleri ve mezalimi hız kesmeksizin devam etmiştir (Ediz, 2015:204-208; Turan, 2014:326). Nitekim Mustafa Kemal Paşa da İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Yüksek Komiserleriyle Hollanda, Danimarka, İspanya ve İsveç Sefaretlerine 29 Kasım 1919'da gönderdiği telgrafnamede, Tahkik Komisyonu'ndan sonra Yunan mezaliminin devam ettiğini ve bunun suçlusunun İtilaf Devletleri olduğunu yazmıştır. (Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk, III, 2017:131) Her şeye rağmen rapor Milli Mücadele'nin haklılığını kanıtlayıcı bir belge olarak tarihte yerini almıştır.

Komisyonunda yer almak üzere Osmanlı Devleti tarafından Erkan-ı Harbiye ikinci şube müdürü Kadri Bey görevlendirilmiş (BOA. DH. KMS. 54/71; BOA. DH. İ. UM. EK. 55/88) ve kendisinden bir rapor sunması istenmiştir. Kadri Bey'in 5 Ekim 1919'ta Harbiye Nezareti'ne sunduğu bu rapor¹⁶, Meclis-i Vükela'da müzakere edildikten sonra 16 Ekim'de, ihtiva ettiği meseleler (Aydın ve İzmir başta olmak üzere bölgede yapılan Yunan mezalimi, muhacirler, Yunan takviyesi vs.) hakkında İtilaf Devletlerine bilgi verilmesi ve engelleyici siyasi teşebbüslerde bulunulması kararı alınmıştır (BOA. MV. 217/55; BOA. BEO.

¹⁴ Bu Komisyona verilmek üzere Hükümet yerelden belge, fotoğraf vs. istemiş, yerelden de Yunanların mezalimini ve Batı Anadolu'nun Türk Yurdu olduğunu kanıtlayıcı yüzlerce evrak gönderilmiştir. Bkz. Bunlardan bazıları için bkz. BOA. DH. KMS. 52.1. Ayrıca "*Yunan Fecaiyine Müteallik Aydın Vilayeti'nin Beynelmilel Tahkik Heyetine Verilmek Üzere Topladığı Vesaik-i Resmîyeye Müstenid Hülâsa*" ve "*İzmir, Aydın, Ayvalık ve Havalisi Yunan İşgali Hakkında Makamat-ı Askeriye'den Mevrud Raporlar*" isimli kitaplar da basılmıştır. (Birinci esere 956.143 YUN.F ve ikinci esere 956.0811 İZM.A künleriyle İsam kütüphanesinden dijital olarak ulaşılabilir.)

¹⁵ Bu tanıklardan biri de İzmir Valisi İzzet Bey'dir. BOA. DH. ŞFR. 643/80; BOA. DH. İ. UM. EK. 55/107.

¹⁶ Bu raporun transkript edilmiş metni için bkz. Turan, a.g.e., s. 434-450.

4595/344620; 4597/344730.3) Kadri Bey'in, rapor dışında, yaptığı bir diğer teşebbüsü de zarara ve zulümlere uğrayanlar tarafından Yunan mezaliminden kurtarılmalarını talep eden dilekçeleri Tahkik Heyeti'ne ulaştırmasıdır (Turan, 2014: 326).

Komasyon raporu gibi Kadri Bey'in raporu da önemli bir değişiklik meydana getirmemiştir. İzmir ve Aydın başta olmak üzere Batı Anadolu'da Yunan işgali ve mezalimi devam etmiştir. Bu durum siyasi teşebbüslerin yetersiz olduğunun bir diğer kanıtı olmuştur.

4. Yerelden Yapılan Teşebbüsler

4.1. İzmir İşgali Üzerine Yapılan Teşebbüsler

İzmir'in işgalinin ilk günlerinde yerel yöneticilerden, eşraftan veya cemiyetlerden işgalin sona erdirilmesi maksadıyla birçok teşebbüste bulunulmuştur. 17 Mayıs'ta devlet merkezi yerelden, İtilaf Devletleri temsilcilerine protesto telgrafı çekmelerini talep etmiştir(BOA. DH. ŞFR. 99/222). Ayrıca işgalin olduğu gün, Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi, bütün Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerinden, İtilaf temsilcilerine işgalin haksızlığını anlatan ve son verilmesi taleplerini bildiren telgraflar yollamalarını istemiştir. (Çetinkaya, 1993:16; Selvi, 2007:12). Bunların üzerine Anadolu'daki yerel yöneticilerden, cemiyetlerden ve eşraftan İtilaf Devletleri yüksek komiserlerine birçok telgraf gönderilmiştir.¹⁷ Gazetelerde de kendilerine gönderilen çok sayıda protesto telgrafından bahsedilmiş ve bazıları İtilaf Devletlerine açık mektup gönderilmişçesine yayınlanmıştır (İkdam, 17 Mayıs 1919; İkdam, 18 Mayıs 1919; Alemdar, 17 Mayıs 1919; Alemdar, 19 Mayıs 1919; Alemdar, 21 Mayıs 1919; Sabah, 18 Mayıs 1919). Amerikan Yüksek Komiseri Gabriel Bie Ravndal da 18 Mayıs'ta Dışişlerine gönderdiği bir telgrafnamede Türklerden bir yığın protesto telgrafnamesi aldığını yazmıştır (Duru, 2001:24). İngiliz Yüksek Komiser John de Robeck tarafından Lord Curzon'a gönderilen 12 Aralık 1919 tarihli telgrafnameden de o zamana kadar ülkenin çeşitli yerlerinden İzmir'in işgalini protesto edici ve Yunanların yaptığı katliamların durdurulmasını talep eden pek çok telgraf geldiği anlaşılmaktadır(Woodward ve Butler, IV, 1952:932). Gönderilen bu telgrafnamelar protesto mahiyetinde olmakla beraber birçoğu siyasi teşebbüs olarak da görülebilir.

¹⁷ Bu protesto telgrafları için bkz. Haluk Selvi (2007). *İşgal ve Protesto*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007. Ekseriyetle İzmir'in işgali için olan bu telgrafların bir kısmının tarihi Haziran ve Temmuz 1919 olmakla beraber, çoğunluğu Mayıs 1919'ta gönderilmiştir. Ayrıca bu kitapta olmayan 29 Mayıs 1919 tarihli Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami'den İzmir ve İtilaf Devletleri mümessillerine çekilen telgraf için bkz. Rahmi Apak (1990). *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: TTK Yayınları, s. 70.

17 Mayıs'ta Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin genel merkezinin yaptığı toplantı sonucunda İzmir meselesine karşı diğer partilerle iş birliği kararı alınmış ve diğer partilere davette bulunulmuştur. (İkdam, 18 Mayıs 1919:1) Ertesi gün Hürriyet ve İtilaf, Sulh ve Selamet, Milli Ahrar, Demokrat, Sosyalist, Osmanlı Demokrat partileriyle Adana ve Havalisi, Trabzon Müdafaa-ı Milliye, İzmir Redd-i İlhak Cemiyetleri ve Trakya Temsilcileri toplanmışlar ve yüksek komiserlere bir muhtıra sunmuşlardır(İkdam, 19 Mayıs 1919: 1; Akşin, I, 1998:273).

Bir diğer yerel teşebbüste ise İzmir Valisi Ahmet İzzet tarafından bulunulmuştur. İzmir işgali sırasında pasif davranan bu valinin teşebbüsü de yine pasif olmuştur. Iron Duke adlı İngiliz gemisinde Calthorpe ile görüşen Vali bu girişiminden bir sonuç alamamıştır (Ediz, 2015:152-153). Bunun yanı sıra işgal günü, (aynı zamanda Mevlevi şeyhi olan) müftü ve eşraftan oluşan bir heyet, İtilaf Devletleri mümessilleri nezdinde işgalin engellenmesine yönelik bir teşebbüste bulunmuşlardır (Ediz, 2015:161).

Basından da işgale karşı İtilaf Devletleri'ne seslenen ya da merkezden teşebbüs beklentisi anlaşılan yazılar yazılmıştır. Özellikle Tasvir-i Efkâr, Yeni Gazete, Zaman gibi gazetelerde silah ile değil, siyaset ile teşebbüsün öneminin üzerinde durulmuştur (Güner, 1999:165-167).

Osmanlı Hükümeti'nden de İzmir işgali üzerine bazı siyasi teşebbüslerde bulunulmuştur. Daha önce bahsedildiği gibi Sadrazam Ferit Paşa 15-16 Mayıs gecesini İzmir'in işgali sonrası Yüksek Komiserlere nota vermiştir. 17 Mayıs'ta Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey de *Stamboul* isimli Fransız gazetesine verdiği demeçte İtilaf Devletlerine seslenmiş ve "*İzmir'in Anadolu'dan ayrılmasının mümkün olmayacağını, Müttefiklerin İttihatçılardan dolayı millete bu muameleyi reva görmeyeceklerini ümit ettiğini*" belirtmiştir (Ural, 1997:86). Ferit Paşa, 22 Mayıs'ta gönderdiği, ılımlı bir dil ile yazılan ikinci bir notada ise Yunan askerlerinin bölgeden geri alınmasını istemiş ve yerlerine İtilaf Devletleri askerlerinin geçmesinin memnuniyetle kabul göreceğini bildirmiştir (Bayar, VI, 1997:101; Akşin, I, 1998:304). Ayrıca 25 Mayıs günü, Sadrazam Ferit Paşa'nın da dahil olduğu üç kişilik bir heyet, İstanbul'daki Amerikan Barış Komisyonu'nu ziyaret etmiştir. İzmir'e Yunan ordusunu denetlemek ve Yunan haydutlarının geri çekilmeleri için gerekeni yapmak üzere İtilaf Subaylarının gönderilmesini talep etmiştir (Evans. 1972:172).

Bütün bu teşebbüsler ve protestolardan müspet bir netice çıkmamıştır. İzmir'in Yunanlar tarafından işgali devam etmiş ve hatta genişleyip Batı Anadolu'ya yayılmıştır. İzmir ancak 9 Eylül 1922'de şehre Milli Mücadele ordusunun girmesiyle kurtulacaktır.

4.2. Yunan Mezalimini Engellemek İçin Teşebbüsler

Yunan işgali üzerine yerelden yapılan teşebbüslerin büyük çoğunluğu yapılan mezalimi engellemek için olmuştur. Bunun nedeni, bölgedeki insanların söz konusu durumun sonuçlarına doğrudan katlanmasıdır. Mezalim bölgelerindeki yerel yöneticiler, komutanlar ya da eşraf, yapılan katliamlara ve tecavüzlere bizzat şahit olmuştur.

Bölgedeki birçok yönetici İtilaf Devletleri nezdinde teşebbüste bulunmuştur. Bu yöneticilerden biri İzmir'deki Yunan katliamına tanık olan (ve biraz da pasif davranarak sorumlusu olan)¹⁸ İzmir Valisi Ahmet İzzet'tir. Vali İtilaf Devletleri konsolosluklarına yaptığı teşebbüste İslam ahalisine yapılan mezalimi anlatmış ve gereğinin yapılmasını istemiştir (BOA. DH. ŞFR. 630/128). Aynı günlerde bölge milletvekilleri de Calthorpe'ü ziyaret edip İzmir'deki katliamların durdurulmasını talep etmişlerdir (Ediz, 2015:162-163). Aydın ve Havalisi Heyet-i Temsiliyesi namına Kâtip Necati Bey de 15 Haziran 1919'da İzmir'deki Fransız temsilcisine muhtıra vermiştir (Turan, 2014:181). Yöneticiler sadece katliamlar nedeniyle değil, bölgedeki muhacirler ve ekonomik zarara uğramamak için de teşebbüste bulunmuşlardır (BOA. DH. KMS. 52/71). Bunların yanında İzmir ve Aydın şehirlerine yakın bölgelerdeki yerel yöneticiler tarafından da mezalimleri engellemek maksadına matuf siyasi teşebbüslerde bulunulmuştur (BOA. DH. KMS. 52/49; BOA. DH. KMS. 53/36. 95-96).

Bölgedeki mezalimler üzerine teşebbüslerde bulunan bir diğer makam ise cemiyetlerdir. 20 Temmuz 1919'da "*Zulümdide Aydın Ve Mülhakatı Ahalisi İstimdat Cemiyeti Reisi*" imzasıyla İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderilen telgrafnamede Yunan mezalimi şikâyet edilmiş ve yardım istenmiştir (Turan, 2014:281). Aydın Muhacirin Cemiyeti Reisi Mustafa Bey de, 2 Ağustos'ta gönderdiği telgrafname ile İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerinden Yunan işgali ve zulmünü bitirmeleri isteğinde bulunmuştur (BOA. DH. KMS. 53/36.43-44). Aynı gün, Denizli Heyet-i Milliye Reisi

¹⁸ İzzet Bey, Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi'nin bütün Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerinden, İtilaf temsilcilerine işgalin haksızlığını anlatan ve son verilmesi taleplerini bildiren telgraflar yollamalarını istediği telgrafnameye de "vakar ve sükûnetinizi son derece muhafaza ederek kimsenin incinmemesine itina ve dikkat ediniz" cümlesini eklemiştir. Sıtkı Aydinel. (1993). *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 35.

Kazım Bey ise yüksek komiserlere gönderdiği telgrafnamede, Aydın'daki zulümden Denizli'ye kaçan Müslüman halkın korunmasını ve Yunan vahşetinin bitirilmesini talep etmiştir (BOA. DH. KMS. 53/36.27-29) Ayrıca İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Kuva-yı Milliye Kumandanı Demirci Mehmet Efe'nin bölgedeki Yunan mezalimini anlatan telgrafını (BOA. DH. KMS. 52/2) genişletip, bölgedeki olayları dokuz madde haline sıralayarak İtilaf Devletleri Komiserliklerine göndermişlerdir (BOA. DH. KMS. 52/2. 33-34; BOA. BEO. 4598/344834). Bunun yanı sıra Cemiyet, Ocak 1920'de, İzmir ve civarındaki zulümlere son verilmesi amacıyla yönelik olarak yüksek komiserlere bir heyet göndermiştir.

Bölgedeki komutanlar da diğerlerine oranla daha az olmakla beraber, bazı teşebbüslerde bulunmuşlardır. Aydın'daki köy ve mahallelerin yakılıp, buralarda mezalimler yapılması üzerine, Çine'de bulunan 57. Fırka Kumandanı Şefik Bey İtalyan temsilcileri vasıtasıyla İtilaf temsilcilerine, Yunan işgalinin ve mezaliminin sona erdirilmesi talebini havi bir mazbata göndermiştir (BOA. DH. KMS. 53/56). Ayrıca 14. Kolordu kumandan vekili de, 15 Ekim 1919 tarihli Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporunda, Aydın cephesinde Yunan mezalimi ve taarruzunun önlenmesi için İngiltere mümessili nezdinde teşebbüste bulunduğunu yazmıştır (Turan, 2014:279). Demirci Mehmet Efe de bizzat General Milne'ye telgraf çekmiş, eleştiriler ile beraber Milne Hattı ve Yunan zulmünün sonlandırılması için talepte bulunmuştur (Turan, 2014:280).

Teşebbüsler diğer konulardaki teşebbüsler gibi yetersiz kalmış ve İzmir ile Aydın başta olmak üzere Yunan kuvvetleri, Anadolu'da Müslüman halka mezalim yapmaya devam etmişlerdir. Söz konusu durum halkın siyasi teşebbüslere veya merkezi hükümete güvenini sarsmış ve Milli Mücadele'yi desteklemelerinde en önemli nedenlerden biri olmuştur. Nitekim 1922 yılında TBMM tarafından Fransa, İngiltere, Almanya ve Amerika'ya çekilen protesto telgrafında, çok doğru bir şekilde, şu ifadeler yer almıştır: *“İtilâf hükümetleri nezdinde mütevali teşebbüsât (teşebbüsler) ve şikâyetlerin ve aynı devletlere mensup generallerden mürekkep (oluşan) bir komisyon tarafından 1919'da yazılan raporun (Bristol Raporu kastedilmektedir) hiçbir netice veremediğine büyük bir elem ve teessürle (acı ve üzüntü ile) şahit olan Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil etmekte bulunduğu milyonlarca insandan mürekkep mazlum bir Müslüman kitlesinin matemalûd (mâtemli) vaziyetine artık bir nihayet verilmesini temin maksadıyla doğrudan doğruya milletlere ve onların mümessiline müracaat etmeye ittifakla karar verdi.”* (Mercan, 2018:407)

Sonuç

Büyük Savaş'tan sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin işgal edilmesine karşı birçok kongre düzenlenmiş, cemiyet kurulmuş, Kuva-yı Milliye oluşmuş ve düzenli ordu ile mücadele edilmesi cihetine gidilmiştir. Lakin bu dönemde işgallere karşı faaliyetler yalnızca bunlardan ibaret değildi. Çalışmada Mütareke Dönemi'nin başka bir vechesine bakılmaya çalışılmıştır. Bu vecheye aktif direniş değil, İzmir ve Aydın işgallerine ve buralarda yapılan mezalime karşı İtilaf Devletleri nezdinde yapılan siyasi teşebbüslerdir.

Osmanlı devlet adamları ve yereldeki birçok memur, asker ve eşraf savaştan yenik çıkılması, silahların toplanması, ordunun terhisi gibi nedenlerle aktif direnişin değil, pasif direnişin etkili olacağını düşünmüştür. Böylece geçici olan işgaller en az zararla atlatılmış olacaktı. Ayrıca uzun yıllar süren ve art arda gelen Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya savaşları, halkın dayanma gücünü ve psikolojisini olumsuz yönde etkilemişti. Kimse gerekmedikçe savaş istememiş ve siyasi teşebbüsler savaştan çözüm arama yolu olarak görülmüştür. Osmanlı Hükümeti ve devlet adamlarının birçoğu da bu fikirde olmuştur. Halkın bir kısmında azalan dayanma gücü ve her şeyi devletten bekleme zihniyeti nedeniyle de silahlı direniş yerine devletin siyaseten kurtulacağı düşüncesi yer almıştır. Dolayısıyla bu teşebbüsler, dönemin psikolojisini anlamak için önemlidir. Fakat şunu da ifade etmek gerekir ki bu psikolojinin yanı sıra pek çok devlet adamı, asker, din adamı ve halkın önemli bir kısmı Kuva-yı Milliye ile Milli Mücadele'yi desteklemişler ve katılmışlardır.

Siyasi teşebbüsler başarılı olamamıştır. Beynelmilel Tahkik Heyeti kurulması gibi yüzeysel sonuçlar doğurmuş fakat bağlama bakıldığında talep edilen hususlar konusunda dişe dokunur somut bir ilerleme kaydedilemediği görülmüştür. Bu teşebbüslerden sonuç alınamaması ve mezalimin hız kesmeden devam etmesi hususları, siyasi teşebbüsleri gerçekleştiren mezkûr kişilerce ve halkça da fark edilmiş ve zamanla yapılan siyasi teşebbüslerin sayısı azalmaya yüz tutmuştur. Bu teşebbüslerin çoğunun Mayıs 1919 ile 1920 yılının başı arasındaki birkaç aylık sürede gerçekleşmiş olması buna en güçlü kanıttır. Bu durum, Milli Mücadele evrimini ve dönemin psikolojisini anlamak için de son derece önemlidir. Her ne kadar birçok kişi üzerinde aynı psikolojik etki devam etmişse de siyasi teşebbüslerin azalmasına müteakip aktif direniş ve Milli Mücadele'ye olan destek artış göstermiştir. Söz konusu işgaller, yapılan katliamlar, tecavüzler, gasplar ve yakıp yıkmalar ancak bu direnişin etkisi ile kurulan milli bağımsızlık ve halk iradesi taraftarı olan Anadolu orduları tarafından Yunan kuvvetlerinin, I. İnönü, II. İnönü, Sakarya Muharebeleri ve son

olarak Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde yenilgiye uğratılması sonucunda Anadolu'yu terk etmesi ile sona ermiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Bab-ı Ali Evrak Odası(BEO.)

4583/343684.01; 4583/343684.02; 4595/344620; 4597/344721; 4597/344721.1; 4597/344721.4;

4597/344721.6; 4597/344730.3; 4597/344730.5; 4597/344730.6; 4598/344834; 4599/344912;
4620/346460; 4621/346513.

Dâhiliye, İdare-i Umumiye (DH. İ. UM.) Ekleri (EK.)

51/72.1-2; 51/72.5; 55/88; 55/107.

Dâhiliye. Kalem-i Mahsus (DH. KMS.)

52.1; 52/1.20; 52/2; 52/2. 33-34; 52/49; 52/71; 53/36.27-29; 53/36.43-44; 53/36. 95-96; 53/56; 54/15; 54/25;

54/46; 54/71

Dâhiliye, Şifre kalemî (DH. ŞFR.)

96/268; 99/222; 100/46; 100/118; 100/149; 100/167; 100/178; 100/179; 102/33; 102/42; 102/83; 102/129;

102/330; 630/128; 643/80.

Meclis-i Vükela Mazbataları(MV.)

216/25; 217/55; 217/73; 217/107; 217/154; 217/170.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da Ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi: Anadolu'da Yunan Mezâlimi. (1996).

C. II, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk. (2017). C. III, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939. (1947). (ed. E. L. Woodward ve R. Butler), First Series,

C. I, Londra: Her Majesty's Stationery Office.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939. (1952). (ed. E. L. Woodward ve R. Butler), First Series,

C. IV, Londra: Her Majesty's Stationery Office.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919. (1943).

(Ed. J.V. Fuller), C. III, Washington: United States Government Printing Office.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919. (1946).

(Ed. J.V. Fuller), C. V, Washington: United States Government Printing Office.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919. (1946).

(Ed. J.V. Fuller), C. VII, Washington: United States Government Printing Office.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919. (1946).

(Ed. J.V. Fuller), C. IX, Washington: United States Government Printing Office.

Kıtaplar

- Akşın, S. (1998). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, C. I, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Albayrak, M. (1998). *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Apak, R. (1990). *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: TTK Yayınları.
- Aydınel, S. (1993). *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bayar, C. (1997). *Ben De Yazdım: Milli Mücadele'ye Giriş*, C. V, İstanbul: Sabah Yayınları.
- Bayar, C. (1997). *Ben De Yazdım: Milli Mücadele'ye Giriş*, C. VI, İstanbul: Sabah Yayınları.
- Bayar, C. (1997). *Ben De Yazdım: Milli Mücadele'ye Giriş*, C. VII, İstanbul: Sabah Yayınları.
- Baytok, Taner. (1970). *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Başnur Matbaası.
- Buğdaycı, A. (1996). *Milli Mücadele'de Nazilli*, Aydın: Karacasu Matbaası.
- Çelebi, M. (2010). *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Çetinkaya, A. (1993). *Milli Mücadele Dönemi Hatıraları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Duru, Orhan. (2001) *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ediz, İ. (2015). *Diplomasi Ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Evans, L. (1972). *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, Çev. Tefik Alanay, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Gökbilgin, T. (1965). *Milli Mücadele Başlarken*, C. II, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökçen, S. (2010). *Türkiye'de Rum-Yunan Vahşet ve Terörü*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Güner, Z. (1999). *Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İzmir, Aydın, Ayvalık ve Havalisi Yunan İşgali Hakkında Makamat-ı Askeriye'den Mevrud Raporlar (1919)*. İkinci Kitap, İstanbul: Matbaa-i Askeriye.
- Jaeschke, G. (1986). *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara: TTK Yayınları.
- Kaplan, M. vd. (1981). *Devrin Yazarlarından Milli Mücadele Ve Gazi Mustafa Kemal*, C. I, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Moralı, N. (1976). *Mütareke'de İzmir Önceleri ve Sonraları*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni*, C. I, İstanbul: Emre Yayınları.
- Öztoprak, İ. (2014). *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sarıhan, Z. (1986). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. I, Ankara: Öğretmen Yayınları.
- Selvi, H. (2007). *İşgal Ve Protesto*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Taçalan, N. (1970). *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Turan, M. (2014). *Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Türk İstiklal Harbi*. (1999). C. II, 1. Kısım, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Türk İstiklal Harbi. (1991). C. II, 2. Kısım, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Türkmen, Z. (2010). *Devlet Merkezine Gönderilen Raporlara Göre Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Ankara: Berikan Yayınları.

Ural, S. (1997). *Müttefikler Arası İzmir Tahkik Komisyonu'nun Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Yunan Fecaiyine Müteallik Aydın Vilayeti'nin Beynelmilel Tahkik Heyetine Verilmek Üzere Topladığı Vesaik-i Resmîyeye Müstenid Hülâsa (1919). İstanbul: Matbaa-i Askeriye.

Makaleler

Çapa, M. (1991). "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1919-Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 21, s. 553-566.

Demirhan, H. (2019). "Paris Barış Konferansı'nda (1919) Yunanistan'ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu'nun İşgal Kararının Alınması", *Asia Minor Studies*, C. VII, S. 2, s. 201-219.

Dilek, M. S. (2013). "Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 36, s. 31-42

Mercan, M. S. (2018). "Yunan Mezalimi Ve Buna Dair Milletlere Çekilen Protesto", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 40, s. 391-412

Sofuoğlu, A. (2002). "İzmir İşgali Sonrası Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29-30, s. 131-142.

Turan, M. (1991). "İstiklal Harbi'nde 'Milne Hattı'", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 21, s. 567-579.

Ural, S. (2001). "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ve Asılsız Yunan İddialarını Çürüten Bir Bildirisi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 16, s. 269-280.

Yavuz, R. (2020). "İzmir'in İşgali Sonrası Damat Ferit Hükümeti'nin Politikaları Ve Saltanat Şurası'nda Devam Eden Tartışmalar", *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, S. 7, 57-94.

Gazeteler

Alemdar

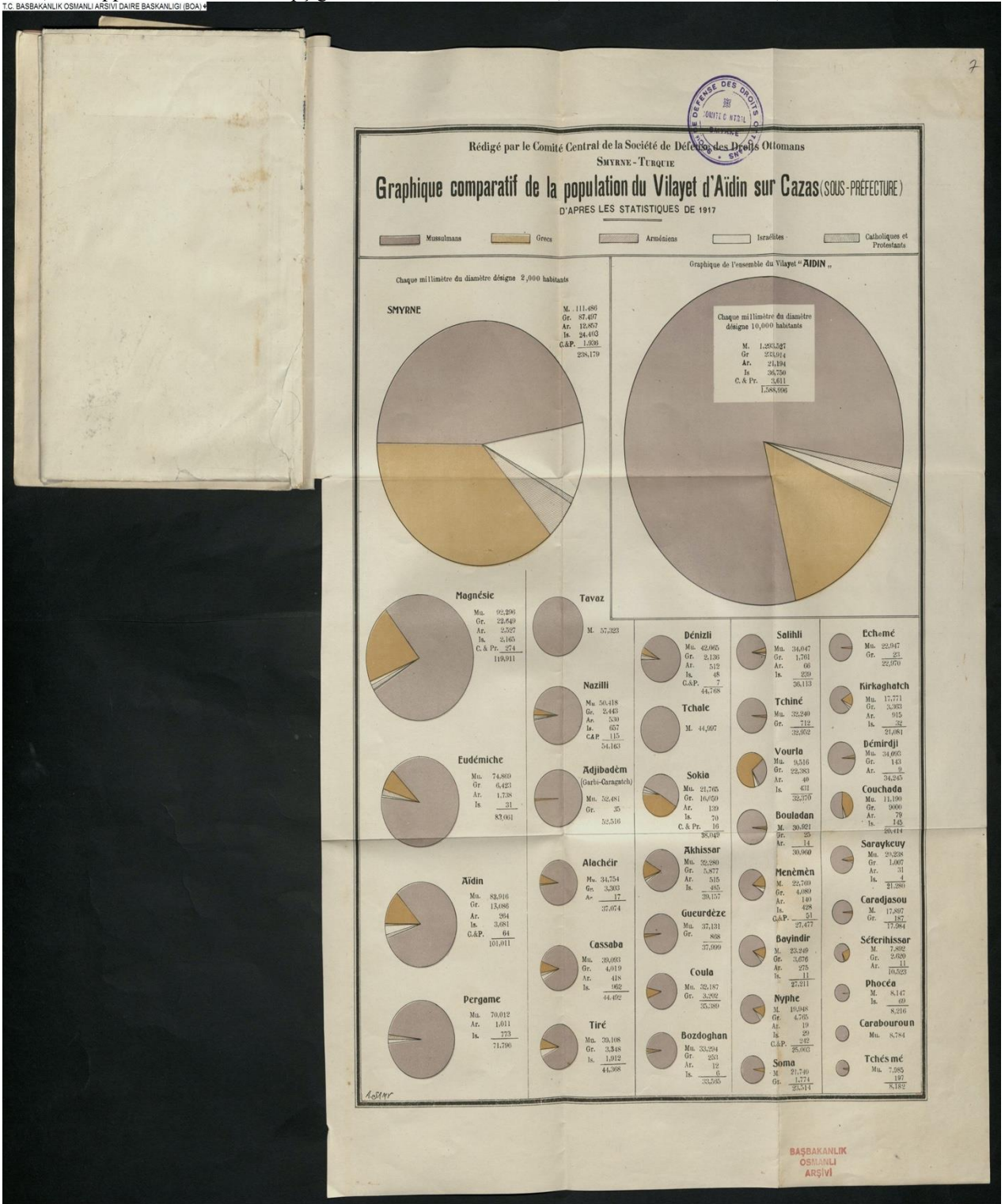
İkdam

Sabah

Tasvir-i Efkar

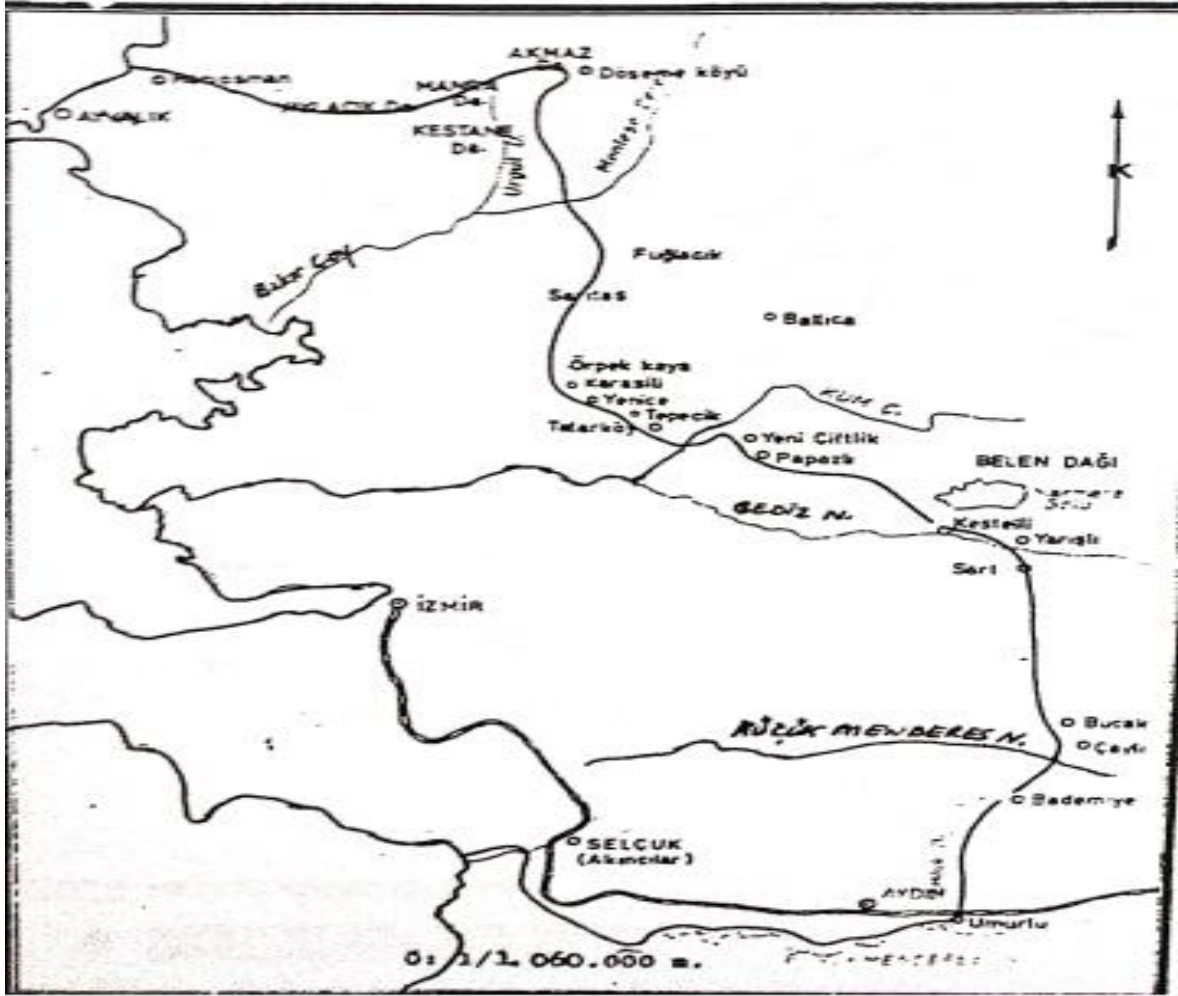
Ek-3) Un Appel A La Justice Kitapçığında Yer Alan İstatistikler (BOA. DH. KMS. 52/1.20)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV DAIRESİ BAŞKANLIĞI (BOA)

DH.KMS.00052.4.00001.020

EK-4) Milne Hattı (Türk İstiklal Harbi, C. II, 2. Kısım)

Çevik Üretim İşletme Performansına Etkisinde İnovasyonun Aracı Rolü

Mert ÖZGÜNER¹

Öz

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişen pazar koşulları işletmelerin rekabet koşullarını oldukça zorlaştırmaktadır. Yoğun rekabet ortamında sürekli artan ve çeşitlilik gösteren talebe karşı dinamik olmak zorunda kalan işletmeler, yeni fikirlere ve inovatif yöntemlere eskiye nazaran daha fazla ihtiyaç duymaya başlamıştır. Teknolojik gelişmelerle birlikte değişen çevresel koşullar, özellikle üretim ve yönetim alanlarında değişime olan ihtiyacı artmış ve bu durum çevik üretim anlayışını ortaya çıkarmıştır. Çevik üretimle birlikte işletmeler değişime hızla adapte olup, değişimin gerektirdiği yenilikleri yakından takip ederek performans artışı sağlamaktadırlar. Değişimi takip etme noktasında inovasyonun önemi oldukça büyüktür. İşletmeler sahip oldukları inovasyon yetenekleri sayesinde özellikle teknoloji tabanlı değişimi takip etme noktasında başarılı olacaktır. Çevik yaklaşımlar sayesinde inovasyon hızının üç kata kadar arttığı bilinmekte ve bunun da işletmelerin performansları üzerinde olumlu etkilerinin olacağı düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) yoluyla çevik üretim anlayışının işletme performansına etkisinde inovasyonun aracı rolü belirlenmiştir. Bu kapsamda oluşturulan hipotezler Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren tekstil işletmeleri üzerinde test edilmiştir. Sonuçlar, tekstil işletmelerinin çeviklik ve inovasyon düzeylerinin iyi olduğunu ve çevik üretimin işletme performansına etkisinde inovasyonun aracılık rolünün bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Çevik Üretim, Performans, Yapısal Eşitlik Modeli

The Maderator Role of Innovation in the Effect of Critical Production on Business Performance

Abstract

Changing market conditions due to globalization and technological developments make the competition conditions of the companies very difficult. In the intense competitive environment, businesses that have to be dynamic in response to the ever-increasing and diverse demand have started to need new ideas and innovative methods more than before. Changing environmental conditions with technological developments have increased the need for change, especially in the fields of production and management, and this has revealed the agile production approach. With agile production, businesses adapt rapidly to change and provide performance increase by closely following the innovations required by change.. Innovation is of great importance in pursuing change. Businesses will be especially successful in following technology-based change thanks to their innovation capabilities. It is known that the speed of innovation increases up to three times thanks to agile approaches and it is thought that this will have positive effects on the performance of enterprises. From this point on in this study, the mediating role of innovation was determined in the effect of agile production understanding on business performance through Structural Equation Modeling (SEM). Hypotheses created in this context have been tested on textile companies operating in Gaziantep Organized Industrial Zone. The results reveal that textile companies have good agility and innovation levels and that innovation plays a mediating role in the impact of agile production on business performance.

Keywords: Innovation, Agile Manufacturing, Performance, Structural Equation Model

¹ Dr.Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Besni Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, mozunguner@adiyaman.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4919-9391>

1. Giriş

Küresel yapının beraberinde getirdiği yoğun rekabet koşulları ve karmaşık ekonomik yapı içerisinde işletmeler varlıklarını devam ettirebilmek için yoğun bir çaba sarf etmek durumundadır. Rakip sayılarının her geçen gün artması, teknoloji ve telekomünikasyon alanındaki hızlı gelişmeler beraberinde teknoloji ve yönetim alanında yeni uygulamaları ortaya çıkarmıştır. Teknolojik gelişmelerle birlikte artan ve sürekli değişim gösteren müşteri beklentileri ürünlerin yaşam ömürlerini kısaltmakta ve bu durum işletmeleri yeni ürün üretme noktasında oldukça yoğun bir çaba sergileme zorunluluğu içerisine sokmaktadır. Bu zorlu rekabet ortamında işletmeler daha çok inovatif çözüm arama eğilimi içerisine girmiş ve bunun sonucu olarak da üretim ve yönetim alanlarında yeni anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de çevik üretim anlayışıdır (Kasap ve Paker, 2009: 1).

Çevik üretim anlayışı, değişen çevre koşullarında müşteri beklentilerine uygun şekilde esnek olabilmeyi sağlayan bir tekniktir. Çevik üretim ile birlikte işletmeler gerek beşeri gerekse de teknolojik esnekliğe sahip olarak değişen pazar koşullarına hızlı adaptasyon sağlayabilmektedir. Bununla birlikte çevik üretim anlayışıyla işletmeler rekabeti artıracak ortaklıklar kurabilmekte, artan dinamizm sayesinde belirsizlikleri ortadan kaldırarak müşteriyi zengin kılma noktasında avantaj sağlayabilmektedir (Turan, 2016: 69).

Yeni ürünlerin hızla çoğalması, pazar bölümlendirilmesi ve kişisel ürünlerin müşteriler tarafından talep edilmeye başlanması, çevikliğe olan gereksinimi artırmıştır. Özellikle 1980 ve 1990'lı yıllarda yaşanan yoğun rekabet işletmelerin maliyetlerini artırmış ve işletmelerin karlılıkları üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmiştir (Carrie, 1999: 45). Çevik üretim anlayışı ile birlikte müşteri beklentileri hızlı ve eksiksiz şekilde yerine getirilmeye başlanmış ve işletme performanslarında önemli artışlar görülmüştür. Özellikle gelişen teknolojiyle birlikte işletmeler inovasyon ağırlıklı bir yönetim anlayışı kazanmış ve bu durum sürdürülebilir büyümeye imkânı sağladığı gibi işletmeler için daha yaratıcı ve enerjik bir çalışma ortamı da sağlamıştır.

Çeviklik yaratıcı düşünme noktasında sadece basit bir yaklaşım değildir. Bununla birlikte başarılı inovatif faaliyetlerde bulunabilmek için çok sayıda problemi ortadan kaldırmak maksadıyla geliştirilmiş bütünsel bir sistemdir. Bu noktada işletmeler çeviklik sayesinde inovasyon güçlerini artırarak performans ve verimlilik artışı sağlayabilmektedir (www.medium.com.).

Çevik yaklaşımlar işletmelerin değişim karşısında hızla pozisyon alabilmeleri noktasında inovatif açıdan mühendislik, bilgi teknolojileri ve yeni ürün geliştirme süreçlerini hızlandırmaktadır (www.tr.fujitsu-news.com/). Çevik yaklaşımların işletmelere kazandırdığı yüksek farkındalık iş ve teknoloji trendlerini hızlı anlaşılmasına, sektörel ve kritik göstergeleri doğru takip edip doğru analizler yapılmasına imkan vermekte ve inovasyon ve teknoloji entegrasyonunu sağlayarak işletmelerin rekabet güçlerini artırmaktadır (Köksal, 2018).

İşletmeler açısından inovasyon, rekabet avantajı elde ederek yenilikçi ürün, yöntem ve süreçlerin geliştirilmesine imkan vermektedir. Bilimsel ve teknolojik alanlardaki gelişmelerin önemli yer tuttuğu inovasyon, işletmelerin başarısı üzerinde yeni fikirlerin entegrasyonunun, geliştirilmesinin ve oluşturulmasının temelini oluşturmaktadır. İnovasyon etkinliği ve verimliliği artıran, çevreye karşı hassas, sosyal fayda gözetilen, karı artıran faaliyetleri kapsamakta ve işletme performansını artırıcı bir rol oynamaktadır (Weerawardena ve Mavondo, 2011:1221).

İnovasyon, yenilik ve sosyal değer oluşturma kavramlarını birleştiren önemli süreçlerin başında gelmektedir. İnovasyon sayesinde yeni yöntemler benimsenerek süreçlerde etkinliğin ve rekabet edebilirliğin artırılması arzulanmaktadır. Bu sayede işletmeler meydana gelen değişimlere hızlı bir biçimde adapte olabilmektedir (Damanpour ve Wischnevsky, 2006: 272).

Değişen pazar koşullarına, teknolojiye, ekonomik ve sosyo-kültürel yapıya en hızlı şekilde uyum sağlama noktasında çevik üretim anlayışı ve inovasyon, işletmeler açısından performans ve verimlilik artışı noktasında oldukça büyük öneme sahiptir. Bu noktadan hareketle çevik üretim anlayışının işletmelerin performansları üzerindeki etkisinde inovasyonun aracı rolü olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda oluşturulan hipotez Gaziantep ilinde faaliyet gösteren üretim işletmeleri üzerinde test edilmiştir. Elde edilen veriler analiz edilmiş ve ulaşılan bulgular yorumlanmıştır.

Çalışmanın ikinci kısmında çevik üretim, inovasyon ve işletme performansı kavramları ile ilgili literatür araştırması yapılmış ve kavramlar arasındaki ilişki ve etkileşimler ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü kısmında araştırma sonucu elde edilen bulgular analiz edilerek yorumlanmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırmaya ilişkin sonuçlar değerlendirilmiştir.

2. Literatür Araştırması

Küreselleşme, teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler, değişen iş süreçleri, müşteri isteklerinin ve ihtiyaçlarının değişmesi ve artması ile ürün yaşam döngüsünün kısılması gibi gelişmeler rekabet stratejilerinin değişmesine ve rekabetin her geçen gün daha da şiddetlenmesine neden olmuştur. Bu zorlu rekabet ortamında işletmelerin başarılı olabilmeleri mevcut üretim yöntemleri ile pek mümkün olamamaktadır. Bu nedenle işletmeler kendilerine sürdürülebilir rekabet gücü sağlama noktasında yeni fikir ve yöntemlere ihtiyaç duymaktadır. Çevik üretim işletmelerin bu ihtiyaçlarına cevap verebilmek için ortaya çıkmış bir yaklaşımdır (Kasap ve Paker, 2009: 1). Pekmezci ve Demireli (2005:132)'ye göre çevik üretim; müşteri gereksinimlerine yanıt verebilen, üretim süresini azaltan, üretim kalitesini artıran ve farklı istasyonlar arasındaki geçişleri hızlandırabilen üretim sistemidir.

Yeni ürünlerin hızla çoğalması, pazar bölümlendirilmesi ve kişisel ürünlerin müşteriler tarafından talep edilmeye başlanması çevikliğe olan gereksinimin en önemli kanıtlarıdır. Bununla birlikte önceki yıllarda üretim süreçleri ve yüksek teknolojiden yararlanarak rekabet avantajı sağlayan işletmeler günümüzde ve gelecekte çalışanların yaratıcılıkları ve bilgilerinden yararlanarak rekabet üstünlüğü sağlamaya çalışacaktır. Bu noktada da çevik üretimin gereksinimi bir kez daha ön plana çıkmaktadır (Çetin ve Altuğ, 2005: 301

Çeviklik, değişimlere adapte olmanın yanı sıra beklenmeyen ve muhtemelen kısa süreli pazar fırsatlarını değerlendirebilmek için işletme yapılarının, sistemlerinin, teknolojilerinin, makine-tesislerinin ve beşeri unsurlarının yeniden yapılandırılması ve şekillendirilmesi ile başarılan bir adaptasyon yeteneğidir. Bir yerden başka bir yere geçiş değil komple değişiklik ve işbirliğini içermektedir (Arslan, 2011: 58) Sadece atölye veya fabrikaya değil tüm işletmeye hitap eden çevik üretim, müşteri istek ve beklentilerine odaklanan bir yapıdır. Çevik üretim, ürün geliştirme dönemi boyunca daha fazla bilgi akışı ve daha fazla şeffaflık içeren bir uygulamadır (Güzel (2013: 187). Bu sayede hızlı ve esnek olmak değişimden korkmamayı, sürekli olarak yenilemeyi, belirsizliğin getirdiği fırsatlardan yararlanıp tehlikelerden korunmayı, sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamayı, talebi doğru okuyabilmeyi mümkün hale getirmektedir (İleri ve Soylu, 2010: 15).

Çevik üretim ile ilgili olarak yapılmış bazı çalışmalar şu şekildedir;

Şahin (2010) çevik üretim sisteminin kalite, fiyat, pazar performansı üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur. Correa (2001) üretimde rekabet gücünü artırma stratejisi olarak çevik üretimi araştırmıştır. Yao ve Carlson (2003) değişen çevresel koşullara adaptasyon noktasında çevik üretimin önemini, Cagliano vd.(2004) ile Hallgren ve Olhager (2009) çevik üretimin işletme performansı üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Teo (2011) otomobil endüstrisinde çevik üretimin işletmelerin rekabet güçleri üzerindeki etkilerini, Inman vd.(2011) çevik üretim ve tam zammında üretim ve operasyonel performans arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Tan (2006) çevik üretimin değişim yönetimini ve üretim performansına etkilerini araştırmıştır. Ustasüleymen (2008) ISO 500 büyük işletmeye yaptığı anketle çevik üretimin işletme performansına etkilerini ölçmüş, Kumkale (2016) çevikliğin işletmeler açısından rekabet avantajı sağlama noktasındaki önemini araştırmıştır. Sanchez vd. (2019) imalat işletmelerinde çevik üretim ile inovasyon ve üretim esnekliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Bilginin, teknolojinin ve insan gücünün ülkeler arasında hızlı ve serbest dolaşımı, bilgi ve teknolojideki hızlı gelişmeyle ve tüketicilerin yaşam tarzlarındaki değişimin hızlanması ve tüketicilerin firmalardan beklentilerinin artması, firmaların piyasada varlığını devam ettirebilmesi için firmaları inovasyon uygulamalarına öncelik vermeye itmiştir. İnovasyon; yeni bir bilgiden yararlanarak veya mevcut bir bilginin yeni kullanımını keşfederek ya da bunların bir birleşimiyle yeniliği ortaya koymaktır (Yılmaz, 2019: 9).

İnovasyon, bilimsel ve teknolojik çalışmalar sonucunda ortaya çıkan yeniliklerin pazarlanabilen ürün, hizmet ve sisteme dönüştürülmesi olarak tanımlanabilir. İnovasyonun önemli yanı, ortaya çıkan yeni fikirlerin, ürün veya süreçlerin gerek ekonomik gerekse de toplumsal fayda sağlaması ve ticarileştirilebilmesidir (Gül, 2012: 22). Bu açıdan bakıldığında inovasyonun basit bir şekilde yenilenme olarak değerlendirilmesi yanlış olacaktır. İnovasyon yenilikten ziyade yeni fikirlerin çıktısı olan bilginin ekonomik ve sosyal katma değere dönüştürülmesidir (Gümüş, 2009: 35).

İnovasyonun temelinde bilgi/fikir olmakla birlikte var olan bilginin değerli bir çıktıya dönüştürülmesi de inovasyonla mümkündür. Dolayısıyla inovasyon ilk kez ortaya çıkan bir fikri içermeyebilir. Bununla birlikte inovasyon süreci birikimli bir yapıya sahiptir. Bir inovasyon süreci daha önceki süreçlerin üzerine inşaa edildiği için aynı zamanda bir başka inovasyon sürecinin geliştirilmesi noktasında da katkı sağlamaktadır. Başarılı bir inovasyon uygulamasının başarısı inovasyonun yayılma hızı ile yakından ilgilidir. Pazarda çok fazla

sayıda insan tarafından kullanılan inovatif ürünler inovasyon uygulamasının hedefine ulaştığını göstermektedir (Köksal, 2008:10-11)

Inovasyon konusunda literatürde yer alan bazı çalışmalar şunlardır;

Yavuz (2010) işletmelerde inovasyon-performans ilişkisini bir seramik işletmesi üzerinde incelemiş ve çalışma sonucunda inovasyonun performansı olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Benzer bir araştırmada Çiçek ve Onat (2012) inovasyon odaklı faaliyetlerin işletme performansına etkisini veri zarflama yöntemiyle incelenmiştir. Atalay vd. (2013) inovasyon ve işletme performansı arasındaki olumlu ilişkileri kanıtlayan bir çalışma yapmıştır. Kalay ve Lynn (2015) inovasyonun performans stratejileri ile ilişkisini incelemiştir. Chen (2017) firma performansı ve inovasyon arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmada olumlu sonuçlar elde etmiştir. Şimşek (2019) tarafından Antalya OSB’de yapılan araştırmada inovasyonun performans üzerinde olumlu etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Canh vd. (2019) Vietnam’da yapmış oldukları araştırma inovasyon ve işletme performansı arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Gültekin ve Onuk (2020) tarafından otomotiv sektöründe yapılan araştırmada da benzer şekilde inovasyon ve performans arasında önemli ilişkiler tespit edilmiştir.

İşletmelerin performanslarını artıran inovasyon kavramı işletmelerin mevcut kaynakların katma değer yaratma gücünü artırmak veya katma değer oluşturacak başka kaynaklar yaratmanın aracıdır. İnovasyondan bahsedebilmek için yeniliğin pazara yönelmesi ve değer yaratması gerekmektedir. Böylece işletmeler yenilenen tüketici beklentilerini ve teknolojik gelişimi takip edecek ve maliyet, performans, ürün pazarlama ve geliştirme noktasında yoğun rekabetin yaşandığı ortamda rakipleri karşısında rekabet üstünlüğü sağlayabilecektir (Dinler Sakaryalı, 2014: 185; Lindgren ve Abdullah, 2013:122).

Günümüz koşullarında firmalar yalnızca yeniliklere açık olarak ve yenilik yaparak tüketicilerin hızlı ve sürekli bir şekilde değişen gereksinimlerine cevap verebilir ve rakip firmalardan öne geçebilirler. Bu bağlamda inovasyon kavramında açıklanmak istenen; yenilik sadece yeni, güncellenmiş ve değişik ürünler yapmak değil bunlarla birlikte şirket menfaatleri bakımından ekonomik getiri yaratacak yeni ürün ve hizmetlerin yapılmasıdır (Işık ve Keskin, 2013: 44).

İşletme amaçları ve mevcut durumları arasındaki farklılıkların ortaya konulması noktasında işletme performansının ölçülmesi büyük önem arz etmektedir (Dwight, 1999:

259; Erdem vd., 2011: 85). İşletme performansı; işletmelerin tüm birimleriyle bir bütün olarak bir amacı gerçekleştirmedeki başarısıdır. (Özütürk, 2007: 43).

Çevik üretim uygulamaları sayesinde işletmeler müşterilerinin tam olarak ne istediklerini bilmekte ve pazara bu yenilikleri hızlı ve kaliteli bir biçimde sokarak pazar liderliğini eline geçirebilmektedir. Dolayısıyla lider işletme olabilmek, yenilik ve teknolojiyi ortaya çıkarmakla mümkün olacaktır. Bu sayede işletmeler artan talep karşısında üretim miktarlarını artıracak ve maliyetlerini azaltıp daha karlı bir duruma geçecek performans artışı sağlayabilecektir. (Yılmaz, 2019: 5-6).

Çevik üretim anlayışının öneminin her geçen gün artıyor olmasıyla birlikte işletmelerin inovasyona duydukları ihtiyaç da aynı oranda artmaktadır. Çünkü, işletmelerin çeviklik düzeylerini artırmak için ihtiyaç duydukları süreçlerin basitleştirilmesi, kayıpların minimize edilmesi ve bilgi paylaşımının artırılması inovasyon sayesinde hızlanmaktadır (Apilioğulları, 2019).

Çevik yaklaşımlar inovasyon yönetimini etkin ve verimli kılarak işletmelerin farklı durumlara cevap verme esnekliğini ve rekabet gücünü artırmaktadır (Köksal, 2018).

İşletmelere pazar koşullarına hızlı bir biçimde uyum sağlama imkanı veren çeviklik anlayışı, inovasyon faaliyetlerinin artması ve hızlanması noktasında önemli bir itici güç unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki yakın zamanda bu iki kavramın birleşiminden oluşan “Çevik İnovasyon” kavramı da araştırma konusu haline gelmiştir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çevik üretimin işletme performansına etkisinde inovasyonun aracı rolünü belirlemeyi amaçlayan bu araştırma Gaziantep ilinde bulunan ve üretim faaliyetlerine devam eden tekstil işletmeleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 138 tekstil işletmesinden elde edilen veriler SPSS ve AMOS paket programları yardımıyla test edilmiştir. Yapılan testler neticesinde çevik üretim anlayışının işletmelerin performansları üzerindeki etkisinde aracı rolü olup olmadığı ortaya konulmuştur.

Özellikle günümüzde işletmelerin performanslarını artırmaları noktasında büyük önem taşıyan hız, esneklik, uyum gibi çeviklik unsurları ile teknoloji ve inovatif yaklaşımların etkileşimlerini ortaya koyması bakımından çalışma büyük önem taşımaktadır.

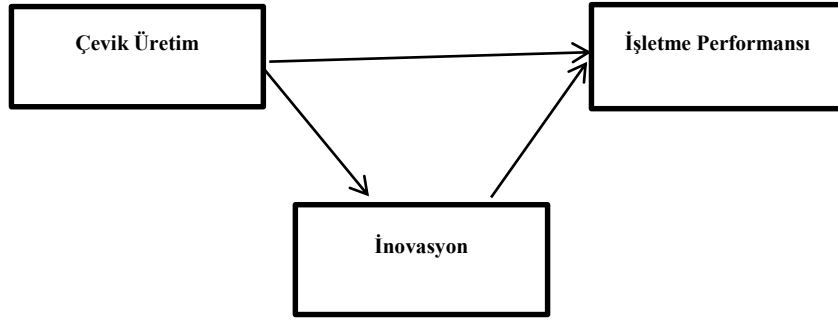
3.2. Araştırmanın Hipotezi

Araştırmanın hipotezi; Yılmaz (2019), Apilioğulları (2019), Köksal (2018), Sanchez vd. (2019) ve Şimşek (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuş ve aşağıda belirtilmiştir.

Hipotez 1: *Çevik üretimin işletme performansına etkisinde inovasyonun aracı rolü vardır.*

3.3. Araştırma Yöntemi ve Modeli

Çevik üretimin işletme performansı üzerindeki etkisinde inovasyonun aracı rolünü açıklamayı amaçlayan bu çalışmada Gaziantep OSB'lerde faaliyet gösteren 138 tekstil işletmesinden elde edilen veriler araştırma modeline uygun analizlere tabi tutulmuştur. Bu kapsamda verilerin yapısal geçerliliği Keşfedici Faktör Analizi (KFA), verilerin ölçeklere uygunluğu ise Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) analizleri ile ortaya konulmuştur. Ardından araştırmanın problemi doğrultusunda kurulan model Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile test edilmiştir. Araştırmaya ait model Şekil 1' de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.4. Araştırma Evreni

Araştırma evrenini Gaziantep Organize Sanayi Bölgeleri'nde tekstil sektöründe faaliyetlerini sürdürmekte olan işletmeler oluşturmaktadır. Araştırma evrenini oluşturan Gaziantep OSB'lerde yaklaşık 400 üretim işletmesi faaliyetlerini sürdürmektedir (www.gso.org.tr).

Ana kütlede %95 güven aralığında ve %5 hata payına göre minimum örneklem büyüklüğünün 190 olduğu belirlenmiştir. Çeşitli nedenler örneklemin tamamına anket uygulanamamış veya yapılan anketlerin bir kısmının eksik doldurulduğu tespit edilmiştir. Yukarıdaki gerekçelerle 138 işletmeye anket uygulanmış ve anketlerin tamamı analize

dahil edilmiştir (Sekaran, 1992). Araştırmanın örnekleminin belirlenmesi noktasında Basit Tesadüfi Örneklem Tekniği kullanılmıştır.

3.5. Araştırma Ölçekleri

3.5.1. Çevik Üretim Ölçeği

Tekstil işletmelerinin çevik üretim düzeylerinin belirlenmesi maksadıyla Sharifi vd. (2001) tarafından geliştirilen ve Teke (2011) tarafından kullanılan ve 25 ifadeden oluşan işletmelerin çevik üretim düzeylerini belirlemeyi amaçlayan ölçek kullanılmıştır. İfadelerin ölçümünde 5’li Likert (1=Çok Düşük, 5= Çok Yüksek) kullanılmıştır.

Ölçeğin yapısal geçerliliğini belirlemek için Keşfedici Faktör Analizi (KFA) uygulanmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2016: 322). Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik değerinin 0,721 olduğu ve örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğu belirlenmiştir. KFA sonucunda ÇÜ2, ÇÜ5, ÇÜ9, ÇÜ15, ÇÜ18, ÇÜ19, ÇÜ24 ve ÇÜ25 ifadeleri düşük faktör yükleri ve çapraz yüklenme problemleri nedenleriyle ölçekten çıkarılmış ve KFA yinelenmiştir. Yinelenen keşfedici faktör analizi neticesinde 17 ifadeli ve tek faktörlü bir yapıya ulaşılmıştır. Elde edilen tek faktörlü yapı toplam varyansın % 43.245 ‘ini açıkladığı ve faktör yüklerinin 0.574 ile 0.723 değerleri arasında olduğu tespit edilmiştir. Gürbüz ve Şahin (2016: 312)’e göre KFA ‘da tüm faktörlerin açıkladığı toplam varyansın tek boyutlu ölçeklerde en az %30 olması önerilmektedir.

Yapılan keşfedici faktör analizinin ardından ölçeğin yapısal doğruluğunu test etmek için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonucunda hesaplanan uyum indeksleri sınır değerlerin ile karşılaştırıldığında ölçeğin iyi uyuma sahip olmadığı görülmektedir. Bunun üzerine, DFA’nın modifikasyon indeksleri (MI) incelendiğinde çevik üretim değişkeninin göstergeleri arasında yer alan ÇÜ3 ile ÇÜ7, ÇÜ11 ile ÇÜ13, ÇÜ14 ile ÇÜ13 ifadeleri arasında ve ÇÜ16 ile ÇÜ17 ifadeleri arasında yüksek düzeyde korelasyon olduğu ve bunların hata kovaryanslarının yüksek düzeyde ilişkili olduğu sonucu elde edilmiş ve bu ifadeler arasında modifikasyonlar gerçekleştirilmiştir. Yapılan modifikasyon işlemi sonucunda verilerin tek faktörlü yapıya uyum sağladığı görülmüştür. Ölçeğe ait uyum iyiliği değerleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çevik Üretim Ölçeği Uyum İyiliği Değerleri

Ölçek	X ²	df	CMIN/ DF≤5	GFI ≥.85	AGFI ≥.80	CFI ≥.90	NFI ≥.90	TLI ≥.90	RMSEA ≤.08
Çevik Üretim Ölçeği	647,224	351	1,84	.88	.78	.91	.82	.83	.08

Modele ait uyum iyiliği değerleri incelendiğinde CMIN/df (1.84), CFI (0.91), GFI (0.88) ve RMSEA (0.08) gibi kritik değerlerin standart değerlerin içerisinde olduğu görülmektedir. Bu değerlerin standart değerlerin üzerinde olması DFA sonucunun kabul edilebilmesi için yeterlidir (Dağlı, 2015: 212).

Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için yapılan analiz sonucunda Cronbach alfa değeri 0,673 olarak bulunmuştur. Bu değer ölçeğin güvenilir olduğunu söylemek için yeterlidir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 326).

3.5.2. İnovasyon Ölçeği

Gaziantep OSB’lerde faaliyet gösteren tekstil işletmelerinin inovasyon düzeylerinin belirlenmesi için Özgüner ve Özgüner (2018)’den alınan 5 ifadeli ölçek kullanılmıştır. İfadelerin ölçümünde 5’li Likert (1=Çok Düşük, 5= Çok Yüksek) kullanılmıştır.

Ölçeğin yapısal geçerliliği Keşfedici Faktör Analizi (KFA) ile test edilmiştir. Ölçeğe ait Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0.635 olarak bulunmuştur. KMO değerinin 0.50’nin altında olmaması düşüncesi hakimdir (Tavşancıl, 2010: 50). Yapılan KFA neticesinde ölçeğin tek faktörlü yapıya sahip olduğu, faktörlerin toplam varyansın % 32.861’ni açıkladığı ve ifadelere ait faktör yüklerinin 0.611 ile 0.784 arasında olduğu görülmektedir.

Keşfedici faktör analizinin ardından Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) geçilmiştir. DFA sonucunda ölçeğin iyi uyuma sahip olmadığı görülmektedir. Bunun üzerine, DFA’nın modifikasyon indeksleri (MI) incelendiğinde çevik üretim değişkeninin göstergeleri arasında yer alan İ3 ile İ5 ifadeleri arasında modifikasyonlar gerçekleştirilmiştir. Yapılan modifikasyon işlemi sonucunda verilerin tek faktörlü yapıya uyum sağladığı görülmüştür. Ölçeğe ait uyum iyiliği değerleri tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. İnovasyon Ölçeği Uyum İyiliği Değerleri

Ölçek	X ²	df	CMIN/ DF≤5	GFI	AGFI	CFI	NFI	TLI	RMSEA
				≥.85	≥.80	≥.90	≥.90	≥.90	≤.08
İnovasyon Ölçeği	8.469	6	1,41	.85	.74	.96	.87	.88	.07

Modele ait uyum iyiliği değerleri incelendiğinde CMIN/df (1.41), CFI (0.96), GFI (0.85) ve RMSEA (0.07) değerlerinin kabul edilebilir değerler aldığı ve ölçeğin iyi uyuma sahip olduğu söylenebilir (Dağlı, 2015: 212).

Ölçeğe ait Cronbach alfa değeri 0,631 olarak bulunmuştur. Bu değer ölçeğin güvenilir olduğunu söylemek için yeterlidir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 326).

3.5.3. İşletme Performans Ölçeği

Araştırma kapsamında kendilerine anket uygulanan işletmelerin performansları Şahin ve Aytekin (2019) tarafından uygulanan güvenilirliği ve geçerliliği kanıtlanmış ölçek kullanılarak ölçülmüştür. Ölçekte yer alan ifadelerde 5’li likert (1=Çok Düşük, 5= Çok Yüksek) kullanılmıştır. Ölçek 11 ifadeden oluşmaktadır.

Keşfedici Faktör Analizi (KFA) kullanılarak ölçeğin yapısal geçerliliği test edilmiştir. Ölçeğe ait Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0.617 olarak bulunmuştur. KMO değerinin 0.50’nin altında olmaması düşüncesi hakimdir (Tavşancıl, 2010: 50). Yapılan KFA neticesinde düşük faktör yüküne sahip olduğu görülen İP6, İP7 ve İP11 ifadeleri ölçekten çıkarılmış ve KFA yinelenmiştir. Yinelenen KFA sonucunda ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu ve faktörlerin toplam varyansın % 31.578’ini açıkladığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte ölçekte yer alan ifadelerin faktör yüklerinin 0.536 ile 0.724 arasında olduğu görülmektedir.

Keşfedici faktör analizinin ardından ölçeğin yapısal doğruluğunu test etmek amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Yapılan DFA sonucunda ölçeğin iyi uyuma sahip olmadığı görülmektedir. Bunun üzerine, DFA’nın modifikasyon indeksleri (MI) incelendiğinde İP2 ile İP3 ve İP 3 ile İP4 ifadeleri arasında modifikasyonlar gerçekleştirilmiştir. Modifikasyon işlemi neticesinde verilerin tek faktörlü yapıya uyum sağladığı görülmüştür. Ölçeğe ait uyum iyiliği değerleri Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. İşletme Performansı Ölçeği Uyum İyiliği Değerleri

Ölçek	X ²	df	CMIN/ DF≤5	GFI ≥.85	AGFI ≥.80	CFI ≥.90	NFI ≥.90	TLI ≥.90	RMSEA ≤.08
İşletme Performansı Ölçeği	13.227	5	2.64	.87	.79	.91	.86	.89	.08

Modele ait uyum iyiliği değerleri incelendiğinde CMIN/df (2.64), CFI (0.91), GFI (0.87) ve RMSEA (0.08) değerlerinin kritik değer içerisinde yer aldığı ve ölçeğin iyi uyuma sahip olduğu söylenebilir (Dağlı, 2015: 212).

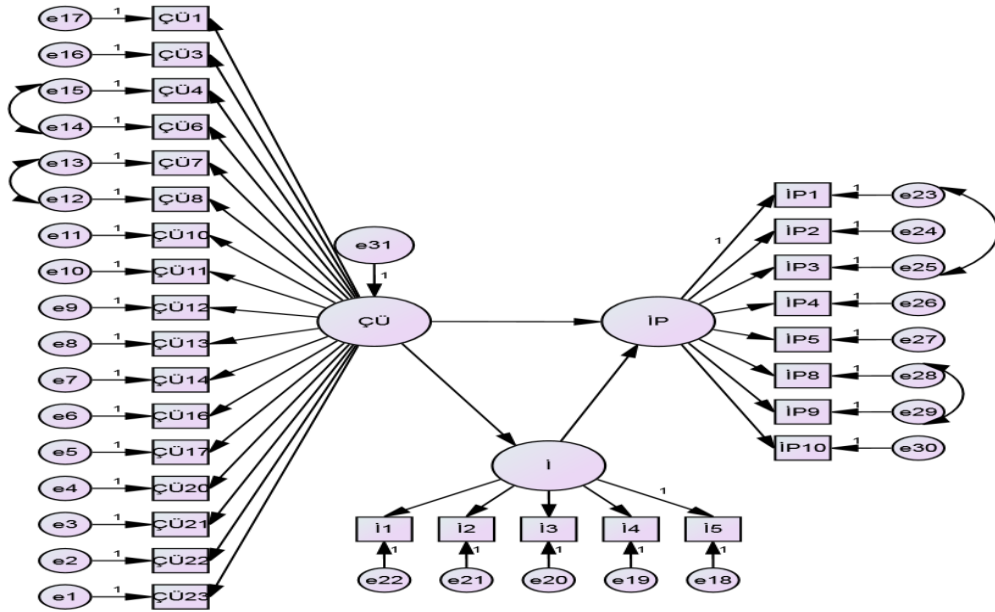
Ölçeğe ait güvenilirlik katsayısı Cronbach alfa 0,684 olarak bulunmuştur. Bu değer ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 326).

4. Bulgular

Çalışmanın bu kısmında Gaziantep Organize Sanayi Bölgeleri'nde faaliyet gösteren işletmelerin çevik üretim düzeylerinin işletme performansına etkisinde inovasyonun aracı rolü olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda araştırma modeli doğrultusunda oluşturulan hipotezin test edilmesi amacıyla Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) yöntemi kullanılmıştır.

YEM kullanılarak oluşturulan araştırma modeline ait uyum iyiliği değerlerinin iyileştirilmesi amacıyla modifikasyon işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ÇÜ4 ile ÇÜ6, ÇÜ7 ile ÇÜ8, İP1 ile İP3 ve İP8 ile İP9 ifadeleri arasında modelin öngördüğünden daha yüksek düzeyde kolerasyon olduğu tespit edilmiş ve bu ifadeler arasında modifikasyon işlemi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya ait yapısal model Şekil 2'de, modele ait uyum iyiliği değerleri Tablo 4'te ve yapısal modele ait regresyon ağırlık değerleri Tablo 5'te sunulmuştur.

Şekil 2. Araştırmaya Ait Yapısal Model

Tablo 4'e göre birçok uyum indeksinin kabul edilebilir değerlere sahip olduğunu görmek mümkündür.

Tablo 4. Yapısal Modele Ait Uyum İyiliği Değerleri

	X ²	df	CMIN/ DF≤5	GFI ≥.85	AGFI ≥.80	CFI ≥.90	NFI ≥.90	TLI ≥.90	RMSEA ≤.08
Araştırma Modeli	756.132	394	1.92	.85	.77	.92	.88	.88	.07

Çevik üretimin işletme performansına etkisinde inovasyonun aracı rolünü belirlenmesi maksadıyla yapılan aracılık testine ilişkin regresyon ağırlıkları incelendiğinde çevik üretim değişkeninin hem işletme performansını ($p=0.05 \leq 0.03$) hem de inovasyonu ($p=0.05 \leq 0.05$) anlamlı ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Bunun yanında, aracı değişken olan inovasyonun da işletme performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır ($p=0.05 \leq 0.05$). Aracılık testinin yapılabilmesi için bağımlı, bağımsız ve aracı değişkenler arasındaki etkileşimin anlamlı olması yönündeki ön koşulun analiz sonucunda sağlanması ile birlikte aracılık testine geçilmiştir.

Tablo 5. Yapısal Eşitlik Modeli Regresyon Ağırlıkları

Test Edilen Yol		Tahmin	Std. Hata	Kritik Oran	Anlamlılık
İşletme Performans	<--- Çevik Üretim	,463	,173	2,195	0.03
İnovasyon	<--- Çevik Üretim	,411	,161	1,806	0.05
İşletme Performans	<--- İnovasyon	,476	,184	1,978	0.05

İnovasyon değişkeninin çevik üretimin işletme performansı üzerindeki etkisinde aracı rolünün olup olmadığının belirlenmesi maksadıyla oluşturulan Yapısal Eşitlik Modeli (YEM)'ne ait 'Standardize Edilmiş Toplam Etkiler', 'Standardize Edilmiş Doğrudan Etkiler', ve 'Standardize Edilmiş Dolaylı Etkiler' incelenmiştir. Elde edilen çıktılar tablolar halinde aşağıda sunulmuştur.

Tablo 6. Standardize Edilmiş Toplam Etkiler

	Çevik Üretim	İnovasyon
İnovasyon	0.78	0
İşletme Performans	0.56	0.32

Toplam etkilere ait standardize edilmiş değerler incelendiğinde çevik üretimin inovasyon üzerindeki toplam etkisinin 0,78 ve işletme performans üzerindeki toplam etkisini ise 0,56 olduğu görülmektedir. Bununla birlikte inovasyonun işletme performansı üzerindeki toplam etkisinin ise 0,32 olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Standardize Edilmiş Doğrudan Etkiler

	Çevik Üretim	İnovasyon
İnovasyon	0.78	0
İşletme Performansı	0.35	0.32

Standardize edilmiş doğrudan etkiler incelendiğinde çevik üretimin inovasyon üzerindeki doğrudan etkisinin 0,78 ve işletme performansı üzerindeki toplam etkisinin ise 0,35 olduğu görülmektedir. Bununla birlikte inovasyonun işletme performansı üzerindeki standardize edilmiş doğrudan etkisi ise 0,32 olarak bulunmuştur.

Tablo 8. Standardize Edilmiş Dolaylı Etkiler

	Çevik Üretim	İnovasyon
İnovasyon	0	0
İşletme Performansı	0.22	0

Dolaylı etkilere ilişkin standardize edilmiş değerlere bakıldığında, çevik üretimin işletme performansını yordama gücünün 0,22 olduğu görülmektedir. Bu durum işletme performansı üzerinde çevik üretimin hem doğrudan hem de inovasyon aracılığıyla dolaylı etkisinin olduğunu göstermektedir..

Bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde çevik üretimin işletme performansı üzerindeki etkisinde inovasyonun aracılık etkisinin olduğu görülmektedir. Bu durumda; çevik üretimin işletme performansına etkisinde inovasyonun aracılık rolünü belirlemek amacıyla oluşturulan H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

İşletmeler küresel pazarlarda sürdürülebilir bir rekabet gücü sağlamak, rakipleri ile mücadele edebilmek ve gelecekte de var olabilmek için çevik olmanın gerekliliğinin farkındadır. Günümüz rekabet koşullarında gelişen teknolojilere ayak uyduramayan, kuşak farklılıklarının ve ihtiyaçlarının farkında olamayan ve geleceği öngöremeyip şimdiden hazırlığını yapamayan işletmelerin oyun dışı kalacağını söylemek mümkündür (Karatoy, 2019).

Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi'nde üretim faaliyetlerini sürdürmekte olan işletmelerin çevik üretim düzeylerinin işletme performansına etkisinde inovasyonun aracı rolünün olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada gerek literatüre gerekse de uygulamada işletmelere önemli katkılar sağlayacak sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmada 138 tekstil işletmesinden konu ile ilgili veriler sağlanmıştır. İnovasyonun çevik üretimin işletme performansına etkisinde aracı rolünün belirlenmesi

amacıyla Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) yoluyla model kurulmuş ve oluşturulan hipotez test edilmiştir.

YEM analizi sonucunda bağımsız değişken olan çevik üretimin bağımlı değişken işletme performansını ve aracı değişken olan inovasyonu anlamlı ve pozitif etkilediği, yine aracı değişken olan inovasyonun da bağımlı değişken işletme performansı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Değişkenler arasındaki etkileşimlerin anlamlı olduğunun görülmesi üzerine aracı etki testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan aracılık testi sonucunda çevik üretimin işletme performansını hem doğrudan hem de inovasyon aracılığı ile dolaylı olarak etkilediği, başka bir deyişle inovasyonun çevik üretimin işletme performansına etkisinde aracı rolünün olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre; çevik üretim anlayışının inovasyonu artırdığı ve inovasyonunda işletme performansını artırdığını söylemek mümkündür. Sanchez vd. (2019) tarafından yapılan çalışma sonucunda da çevik üretimin gerek inovasyonu gerekse de üretim esnekliği üzerinde olumlu etkilerinin olduğu, artan çeviklik sayesinde işletmelerin inovasyon ve esneklik düzeylerinin arttığı ifade edilmiştir. Leite (2016) tarafından yapılan araştırma sonucuna göre çevik üretimin işletmelerin yenilik düzeylerini artırdığı ve böylece işletme performansına olumlu katkı yaptığı belirtilmiştir. Benzer şekilde Kumar, Singh ve Jain(2019) tarafından Hindistan’da faaliyet gösteren işletmeler üzerinde yapılan araştırma sonucunda çevik üretimin işletmelerin performanslarını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde de çevik üretim anlayışının üretim ve bilgi teknolojilerindeki sürekli değişim karşısında işletmelerin bu değişime hızlı bir biçimde adapte olabilmelerine yardımcı olduğu ve inovatif uygulamaları artırdığı görülmektedir. Yine çeviklik anlayışıyla birlikte işletme performansının arttığı ve işletmelerin daha rekabetçi bir hale gelebildiklerini söylemek mümkündür (Uğurlu vd., 2019: 93; Akman ve Keskin, 2012: 55). Bununla birlikte inovasyonun işletme performansını artırdığı yönünde birçok çalışmanın olduğunu söylemek mümkündür (Çetin ve Gedik, 2017: 163; Yavuz, 2010: 143).

Elde edilen bulgular ışığında tekstil işletmelerinin günümüz rekabetçi koşullarına hızla ayak uydurabilmeleri noktasında hayati öneme sahip olan çevik üretim anlayışını benimseyerek inovasyon düzeylerini artırabilecekleri ve daha inovatif uygulamalar sayesinde de işletmeler açısından arzulanan performans artışlarının sağlanabileceğini söylemek mümkün olacaktır.

Çevik yaklaşım geri bildirim ve tam şeffaflığa bağlı olduğu için, performans ölçümlerinde sürecin en önemli unsurlarından biridir. Uygulayıcılar; müşteri memnuniyeti, kalite, hız ve çalışan bağlılığı gibi ölçümlerdeki değişiklikleri düzenli olarak izler ve üçüncü taraf araştırmacılarla on binlerce proje hakkında veri paylaşırlar. Bu çalışmalara göre, inovatif işletmelerin %90'ından fazlası yazılım geliştirmelerinin en azından bazılarında çevik metodolojileri kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır (www.medium.com).

Yine yapılan araştırmalarda çevik yaklaşımların maliyet minimizasyonu ve süreç geliştirme hızı sağlayarak aşırı dökümantasyon ve kalite problemlerini azaltarak işletmelerin müşteri beklentilerine göre özellikler geliştirmelerine, değişen önceliklere hızlı adaptasyon sağlamalarına, teknoloji riskleri ortadan kaldırıp fonksiyonel işbirliğini artırmalarına olanak sağladığı ve bunun sonucunda da rakiplerden önce müşteri memnuniyeti sağlayan inovasyonları hayata geçirdiği ve işletme verimliliğini ve performansını artırdığı görülmektedir (www.medium.com).

Bununla birlikte işletmelerin performanslarını artırmaları noktasında ihtiyaç duyulan inovasyonu doğru bir şekilde konumlandırmaları çevik bakış açısı, çevik prensip ve uygulamalarla mümkün olabilmektedir (Köksal, 2018).

Araştırma Gaziantep OSB'lerde faaliyet gösteren tekstil işletmeleridir. Dolayısıyla bundan sonraki araştırmalarda daha geniş bir sektörel yapı ele alınarak sektörel bazda değerlendirmelerin yapılabileceğini önerilmektedir. Ayrıca işletmelerin daha fazla inovatif uygulamalarla işletme performanslarını artırabilecekleri ve bunun da çevik üretim anlayışı sayesinde daha fazla mümkün olabileceği çalışma sonucunda önerilmektedir.

Kaynakça

- Akman, G. ve Keskin Aydın, G. (2012). İmalat firmalarında çevik üretimin algılanma seviyesinin değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 28. 53-66.
- Apilioğulları, L. (2019). <https://www.leanofis.com/cevik-uretim/cevik-uretim-ve-endustri-4-0-2.html>, Erişim Tarihi: 28.08.2020.
- Arslan, A. (2011). Çevik üretim sisteminin hazır giyim işletmelerinde uygulanabilirliği: Düzey 2 Tr72 Bölgesel Kalkınma Ajansı (Kayseri, Sivas ve Yozgat) örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Atalay, M., Anafarta, N. ve Sarvan, F. (2013). The relationship between innovation and firm performance: An empirical evidence from Turkish automotive supplier industry, *Procedia-Social and Behavioral Science*, 75, 226-235.
- Cagliano, R., Caniato, F., Spina, G.,(2004), Lean, agile and traditional supply: How do they impact manufacturing performance?, *Journal of Purchasing and Supply Management*, 10(4-5), 151-164.
- Canh, N.T., Liem, N.T., Thu, P.A. ve Khuong, N.V. (2019). The impact of innovation on the firm performance and corporate social responsibility of Vietnamese manufacturing firms, *Sustainability*, 11, 1-14.

- Carrie, A. (1999). *Integrated clusters-the future basis of competition*, MCB Universty Press.
- Chen, S. (2017). The relationship between innovation and firm performance: A literature review, *Advances in Computer Science Research*, 82, 648-652.
- Correa, H. (2001). *Agile Manufacturing as the 21st Century Strategy for Improving Manufacturing Competitiveness*, Elsevier, Oxford, UK.
- Çetin, K. ve Gedik, H. (2017). İşletmelerde inovasyona etki eden faktörler: Karaman ili örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 160-172.
- Çetin, O. ve Altuğ, N. (2005). Çevik Üretim, *V.Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu*, 25-27 Kasım 2005 (s.300-311). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Çiçek, H. ve Onat, O.K. (2012). İnovasyon odaklı faaliyetlerin firma performansına etkisinin veri zarflama analizi ile belirlenmesi; İmkb üzerine bir araştırma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 46-53.
- Dağlı, A. (2015). Örgütsel muhalefet ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 14 (53). 198-218.
- Damanpour, F. and Wischnevsky, J. D. (2006). Research on innovation in organizations: Distinguishing innovation-generating from innovation-adopting organizations. *Journal of Engineering Technology Management*, 23 (4), 269-291.
- Dinler, Sakaryalı, A. M. (2014). İnovasyon ve risk sermayesi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1). 87-98.
- Dwight, R. (1999). Searching for real maintenance performance measures. *Journal of Quality in Maintenance Engineering*, 5 (3). 258 – 275.
- Erdem, B., Gökdeniz, A. ve Met, Ö. (2011). Yenilikçilik ve işletme performansı ilişkisi: Antalya'da etkinlik gösteren 5 yıldızlı otel işletmeleri örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 26(2). 77-112.
- Gül, Z. (2012). Türkiye'deki iş adamı örgütlerinin üye girişimcilere sağladığı katkıların girişimcilik ve inovasyon performansları üzerindeki etkileri. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. Kahramanmaraş.
- Gültekin, A. ve Onuk, M. (2020). İnovasyonun şirket performansı üzerine etkisi: Bursa otomotiv sanayisi üzerine bir inceleme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(17), 939-956.
- Gümüş, B., (2009). *Kobilerde Ar-Ge ve yenilikçilik yönetimi I*, Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Yayınları.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. (3.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güzel, D. (2013). İmalatçı Kobi'lerin çeviklik açısından incelenmesi: Erzurum ili örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*. 15(1). 183-197.
- Hallgren, M. ve Olhager, J. (2009). Lean and agile manufacturing: External and internal drivers and performance outcomes, *International Journal of Operations & Production Management*, 29(10), 976-999.
- <http://tr.fujitsu-news.com/2018/09/13/agile-inovasyon-nedir-ne-ise-yarar/>. Erişim Tarihi:17.08.2020.
- <https://medium.com/xnovate-org/agile-%C3%A7evi%CC%87k-i%CC%87novasyon-hizli-ol-ve-hayatta-kal-4c175bd02b83>. Erişim Tarihi: 28.08.2020.
- Inman A., Sale, R.S., Green, K.W. ve Whitten, D. (2011). Agile manufacturing: Relation to JIT, operational performance and firm performance, *Journal of Operation Management*, 20, 343-355.
- Işık, C. ve Keskin, G. (2013). Bilgi ekonomilerinde rekabet üstünlüğü oluşturulması açısından inovasyonun önemi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(1). 41-57.
- İleri, Y.Y. ve Soylu, Y. (2010). Bir rekabet üstünlüğü aracı olarak çeviklik kavramı ve örgüt yapısına olası etkileri. *Selçuk Üniversitesi MYO Sosyal Bilimler Dergisi*. 13(1-2). 13-28.
- Kalay, F. ve Lynn, G.S. (2015). The impact of strategic innovation management practices on firm innovation performance, *Research Journal of Business and Management*, 2(3), 412-429.

-
- Karatoy, M.G. (2019). Agile innovation ve yönetim anlayışı. https://www.linkedin.com/pulse/agile-innovation-ve-y%C3%B6netim-anlayi%C5%9Fi-mehmet-g%C3%B6khan-karatoy?trk=related_article_AGILE%20INNOVATION%20VE%20Y%C3%96NET%C4%B0M%20ANLAYI%C5%9EI_article-card_title, Erişim Tarihi:31.08.2020.
- Kasap G.C ve Peker, D. (2009). Çevik üretim: Otomotiv ana sanayinde faaliyet gösteren bir işletmenin çevikliğinin ortaya konmasına yönelik bir araştırma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(27). 56-72.
- Köksal, A. S. (2008). Pazarlamada yenilik ve uygulama örnekleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Köksal, U. (2018). Çeviklik-agility ve iş süreçlerinin dijitalleşmesi, <http://www.ukdanismanlik.com/agilityveissurecleri>, Erişim Tarihi: 209.08.2020
- Kumar, R., Singh, K. ve Jain, S.K. (2019). An evaluation of agile manufacturing initiatives in the Indian manufacturing industry, *International Journal of Quality & Reliability Management*, 37(1), 156-187
- Kumkale, İ. (2016). Organization's tool for creating competitive advantage:strategic agility, *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 2(3), 118-124.
- Leite, M. (2016). Agile manufacturing practices for new product development: Industrial case studies, *Journal of Manufacturing Technology Management*, 27(4), 560-576.
- Lindgren P. and Abdullah A. M. (2013). Conceptualizing strategic business model innovation leadership for business survival and business model innovation excellence. *Journal of Multi Business Model Innovation and Technology*, 115–134.
- Özgüner, M. ve Özgüner, Z. (2018). Tedarikçi ilişkilerinin inovasyona etkisi: Gaziantep organize sanayi bölgesi'nde bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7(3). 441-454.
- Özütürk, M. (2007). Pazarlama stratejileri karması ve pazar odaklılık ile firma performansı ilişkisi: endüstriyel mutfak sektöründe bir uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi. İstanbul.
- Pekmezci, T. and Demireli, C. (2005). Esnek üretim sistemleri: Esnek üretim sistemlerinin tekstil işletmelerinde uygulanabilirliği üzerine bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 6(1). 131-146.
- Sanchez, A.M., Perez-Perez, M. ve Vicente-Oliva, S. (2019). Agile production, innovation and technological cooperation: Overlapping priorities of manufacturing firms, *Baltic Journal Management*, 14(4), 597-615.
- Sekaran, U. (1992). *Research methods for business: A skill building approach* (Second Edition). John Wiley & Sons,.
- Şahin, A. ve Aytakin, M. (2019). Pazar odaklılığın işletme performansına etkisi: Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankaları üzerinde bir araştırma. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 22. 17-28.
- Şahin, F., (2000). Manufacturing Competitiveness; Different Systems To Achieve Same Results, *Production and Inventory Management Journal*, First Quarter, APICS.
- Şimşek, H. (2019). Pazar yönlülük ve inovasyonun performans üzerindeki etkisi: Antalya'da bir araştırma, *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 107-128.
- Tan, B. (2006). Agile manufacturing and management of variability, *International Transactions in Operational Research*, 5(5), 375-388.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*. 4.Baskı. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Teke, E. (2011). Ürün tasarımı sürecinde çevik üretim yaklaşımı ve ayakkabı imalat sektöründe uygulama. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi. Konya.
- Teo, L. (2011). Impact of agile manufacturing on Thailand automotive performance and competitive, www.academia.com/Impact_of_Agile_Manufacturing_on_Perform.pdf, Erişim Tarihi: 25.11.2020.
- Turan, H. (2016). Çevik üretim ile yalın üretimin karşılaştırılması. *Journal of Life Economics*. Sayı 3, 61-76.
-

-
- Uğurlu, Ö.Y., Çolakoğlu, E. ve Öztosun, E. (2019). Stratejik çevikliğin firma performansına etkisi: Üretim işletmelerinde bir araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*. 6(1). 93-106.
- Ustasüleyman, T. (2008). Çevikliğin işletme performansına etkisine yönelik yapısal bir model önerisi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 161-178.
- Weerawardena, J. ve Mavondo, F. T. (2011). Capabilities, Innovation and Competitive Advantage. *Industrial Marketing Management*, 40 (8): 1220-1223.
- Yao, A.C., Carlson, H.J.G., (2003). Agility and mixed-model furniture production, *International Journal of Production Economics*, 81, 95–102.
- Yavuz, Ç. (2010). İşletmelerde inovasyon-performans ilişkisinin incelenmesine dönük bir çalışma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 5(2), 143-173.
- Yılmaz, T. (2019). Yeni ürün inovasyonu ve yeni ürün inovasyonunun satışlarının önraporlanması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi. Bursa.

Başvuru Tarihi: 11.11.2020
Kabul Tarihi: 19.01.2021

Araştırma Makalesi / Research Article

Balıkesir'in Yerleşim Tarihinden Bir Kesit: Akhyraous¹

Mustafa TÜRK²

Öz

Balıkesir'in konumlandığı Mysia coğrafyasının iç kesimlerdeki yerleşimler, Roma İmparatorluk Dönemi'nde kendi ekonomik kaynakları veya Roma'nın desteği sayesinde gelişerek kent statüsüne kavuşmuş ve genelde varlıklarını Bizans döneminde de devam ettirmişlerdir. Bizans döneminde Anadolu'daki bazı yol ağlarının önemini kaybetmesinin bu yolların üzerindeki yerleşimlerin sönükleşmesine neden olduğu bilinmektedir. Ancak Balıkesir'den geçen yol ağları önemlerini koruduğu için bölge kentleri bu durumdan etkilenmemiştir. Buna karşın kentlerin konumlarının ve savunma özelliklerinin yaşanan çatışmalara uygun olmaması nedeniyle ya aynı yerdeki istihkâmın güçlendirilmesi yoluna gidilmiş ya da kentlerin merkezi, yakınlarında kurulan yeni kalelere taşınmıştır. Çalışmamızda bu değişim ile birlikte bölgedeki Bizans yerleşimlerinden biri olan Akhyraous kenti irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akhyraous, Balıkesir, Bizans

A section of the settlement history of Balıkesir: Akhyraous

Abstract

The settlements around Balıkesir developed into cities during the Roman Empire due to their own economic resources or the support of Rome, and most of them continued their existence during the Byzantine period. The loss of the importance of some road networks in the Byzantine period led to the diminishing of settlements on these roads. However, the cities of the region were not affected because the road networks passing through Balıkesir remained important. On the other hand, since the locations and defensive features of the cities were not suitable for the conflicts experienced during the Byzantine period, either the fortification in the same place was strengthened or the centres of the cities were moved to the new castles established nearby. This study examines this change and the city of Akhyraous, one of the Byzantine settlements in the region.

Keywords: Akhyraous, Balıkesir, Byzantine period

¹ Bu çalışma, "Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri" başlıklı doktora tezinden derlenmiştir. Bu nedenle danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar başta olmak üzere çalışmaya katkı yapan saygıdeğer hocalarıma ve Tübitak'a (2214/A) teşekkür ederim.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, mturk@bandirma.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8164-506X>

1. Giriş

Balıkesir ve çevresi, uygun coğrafyası, iklim koşulları ve stratejik konumu nedeniyle Anadolu'nun insanlık tarihi boyunca sürekli yerleşim görmüş alanlarından biridir. Ancak kaynak ve araştırma eksikliği nedeniyle yerleşim tarihinde pek çok kesinti ya da tartışmalı konu vardır. Bu tartışmalı konulardan biri de Akhyraous'tur. Bölgenin Bizans dönemindeki en önemli yerleşimi olan Akhyraous, Balıkesir'e lokalize edilmekle birlikte bugüne kadar yeri kesinleştirilememiştir. Bu konudaki tartışmalardan bir başkası, Akhyraous'un MS 2. yüzyılda kurulan ve yine Akhyraous gibi yeri kesinleştirilemeyen Hadrianoutherai ile ilişkisidir.

Akhyraous'un, bugün Balıkesir'de Atatürk Parkı'nın bulunduğu alanda yer aldığı düşünülen Hadrianoutherai'nin Bizans dönemindeki adı olabileceği ileri sürülmektedir. Bir diğer görüş de Hadrianoutherai'a yakın konumdaki bir Bizans kalesi olduğu yönündedir. Bu nedenle aşağıdaki satırlarda Hadrianoutherai ve Akhyraous'un lokalizasyon önerileri dikkate alınarak iki kent arasındaki olası ilişki ve Akhyraous hakkındaki mevcut bilgiler değerlendirilmektedir.

2. Akhyraous

Hadrianoutherai'nin devamı olarak gösterilen kentin adı, kaynaklarda genelde Ἀχυράους şeklinde geçmektedir. Ancak, κόμη Ἀχειράω, Ὀχυρά, Esseron, Sycheron, Vallis Ascaratana gibi kullanımlar da vardır (Hasluck, 1910: 93, dp. 4-10; Pétridès, 1909: 333; Tafel, 1848, 73.). Adın (Ἀχυράους, Lat. Esseron?) kökeni ise tartışmalıdır. Eski Yunanca ἄχυρον (saman) kelimesini çağrıştırmakla birlikte Hasluck, pek çok farklı yazım nedeniyle kelimenin Eski Yunanca kökenli olmadığını bildirmiştir (Hasluck, 1910: 93). Bazı araştırmacılar da Phryg dilinden etkilenmiş yerel bir kelime (okhyra ?) olabileceğini ileri sürmektedir (Lafli, 2016: 418).

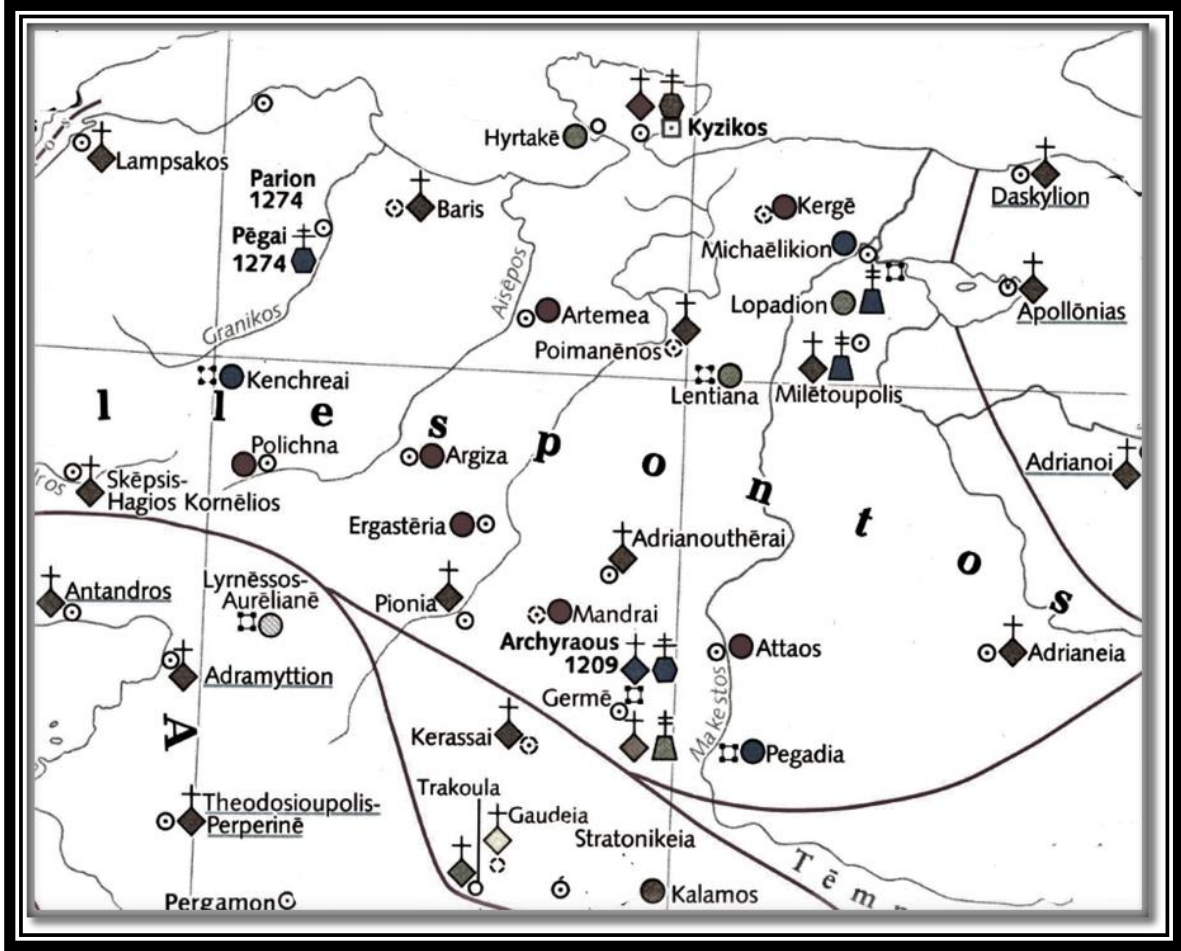
Akhyraous'un Hadrianoutherai'nin savunma açısından güçlendirilmiş şekli mi, yoksa yakınında inşa edilen yeni bir kale mi olduğu sorusu da henüz kesin olarak çözümlenmiş değildir. Notitia Episcopatum'un X. (208-219) ve XIII. (68-80) listesinde; “ὁ Ἀγριανοῦ θηρῶν ἦτοι Ἀχυράους” ifadesinin kullanılmış olması (Parthey 1967), Akhyraous'un Hadrianoutherai'nin yeni adı olduğu düşüncesine neden olmaktadır. Ancak Studioslu Theodoros, 812 yılında Akhyraous'dan bir köy olarak söz etmektedir (Pétridès, 1909: 333; Foss, 1991: 14). Buna karşın yine kaynaklara dayanarak yapılan yorumlar, Hadrianoutherai'nin tarihçesinin en azından 11. yüzyıla kadar devam etmiş olabileceği

yönündedir (Türk, 2019: 923). Akhyaous'un lokalize edildiği alanlarda da Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait belirgin kalıntılar yoktur. Bu nedenle, iki yerleşimin aynı yerde olması pek mümkün gözükmemektedir. Bu durumda kentten, Hadrianoutherai'a yakın bir Bizans yerleşimi olarak söz etmek mümkündür. Nitekim Ramsay de bu olasılığın daha güçlü olduğunu bildirmiştir (Ramsay, 1960: 168, dp. 2). Bu durumda Notitia Episcopatum'un iki listesinde birlikte anılmaları Akhyaous'un Hadrianoutherai'ın arazisinde bulunmasından kaynaklanmış olmalıdır. Yeni yerleşimin gelişmesiyle Akhyaous Kilisesi'nin Hadrianoutherai'dan ayrıldığı ve zamanla bu kez Hadrianoutherai'ın Akhyaous'a bağlandığı düşünülebilir.

Aslında sorunun temelinde her ne kadar Balıkesir'e (Calder&Bean, 1958) lokalize edilse de Akhyaous'un yerinin kesinleştirilememesi vardır. Bizans kaynaklarında verilen bilgilerden, kalenin Propontis kıyısı kentlerinden güneydeki merkezlere giden yol ağı üzerinde olduğu anlaşılmaktadır (Ramsay, 1960: 168; Tafel, 1848, 73). Niketas Khonitas'dan öğrendiğimize göre II. Ioannes Komnenos 1139 yılından sonra Konstantinopolis'ten Lopadion'a gelerek bir süre burada kalmış, sonrasında ise Lopadion ile aynı yol ağı üzerinde olan Ochyrai (Akhyaous) kalesini inşa etmiştir (Niketas Khonitas, 33).

Her iki kentin üzerinde bulunduğu yol ağı, aynı zamanda Haçlı Seferlerine katılan orduların geçiş güzergâhlarından biridir. İkinci Haçlı Seferi sırasında (1147-1148) Alman Kralı III. Konrad ve Fransa Kralı VII. Louis'in orduları Lopadion'da (Uluabat) birleşerek, Esseron'a (Akhyaous) kadar gelmiştir. Philedelphia (Alaşehir) üzerinden güneye doğru devam eden yol daha kestirme olmasına rağmen güzergâh Selçuklu Türkleri'nin sınırlarına çok yakın olduğu için iki ordu, buradan Adramytteion'a yönelerek Pergamon ve Smyrna'dan sonra Ephesos'a ulaşmıştır (Altan, 2001: 580).

Akhyraous'tan güneye doğru devam eden yolu ise Üçüncü Haçlı Seferi'nde (1190) Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa kullanmıştır. Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçen imparatorun, MÖ 334 yılında Büyük İskender'in kullandığı yolu takip ettiği düşünülmektedir. Kaynakların aktardığına göre Barbarossa, Akhyaous ve Kalamos'dan geçerek Philadelphia'ya (Alaşehir) ulaşmıştır (Ramsay, 1960: 139). Adları verilen yerleşimlerden Kalamos bugünkü Gelenbe'ye lokalize edildiğinden, Akhyaous'un Gelenbe'nin kuzeyinde olduğu gayet açıktır (*bak.* Harita 1).

Harita 1: Balıkesir Çevresindeki Roma ve Bizans Kentleri 4. -15. yy. (TAVO B VII 12)

Akhyraous kalesinin adı, 1204 yılından sonra Latinler ve Laskarisler arasındaki mücadelelere dair kayıtlarda da geçmektedir. Bunun nedeni 1204-1220 arasında Latinlerin önemli bir merkezi durumunda olan kalenin; Laskarislerin Nikaia, Prusa, Herakleia gibi kuzeydeki kentleri ile güneydeki kentleri arasındaki bağlantıyı sağlayan stratejik bir konumda olmasıdır (Angold, 1975: 111, 112). Bu mücadeleyi aktaran kaynaklardan biri olan Georgios Akropolites'in, 1214 yılında Latinlerin kralı Henry ile I. Theodoros Laskaris arasında yapılan antlaşmaya (Ostrogorsky, 2011: 397) dair verdiği bilgilerden Akhyraous'un Kiminas Dağı yakınında olduğu anlaşılmaktadır.

“Böylece bütün Kiminas yöresinin yani Akhyraous yakınlarındaki dağın yöresinin Frank egemenliği altında bulunacağı, buna karşılık Kalamos'un, bu Neokastra Theması arazisinin oradan itibaren başladığı köydür, işgal edilmemiş kalacağı, oradan ötesinin ise Theodoros'un egemenliği altında kalacağı yolunda anlaşılır” (Georgios Akropolites, 15)

Büchner (1921) ve Kiepert (1908), üzerinde önemli bir manastır bulunan Kiminas Dağı'nı Savaştepe'nin kuzey doğusundaki Uzuncayayla'ya yerleştirmişlerdir. Ancak dağ

henüz kesin olarak saptanamamıştır (*bak.* Ramsay, 1960: 172; Hasluck, 1910: 94). Bu durum Akhyaous'un yerini belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Kent için Munro (Munro, 1901), Wiegand (Wiegand, 1904) vb. bazı araştırmacılar Bigadiç'teki kaleyi önermişlerdir. Bigadiç ilçe merkezinin hemen yanında bulunan kale, Antikçağ'da da kullanılan eski İzmir yolu üzerinde bulunması nedeniyle, Akhyaous için uygun bulunmuştur. Ancak Clive Foss buradaki kalenin; üzerinde bulunduğu yol ağını kontrol eden, Komnenoslar Dönemi yapılanmasının ürünü başka bir kale olduğunu ileri sürmektedir (Foss, 1996: 189 vd.). Şayet "Bigadiç'in adını 9. yüzyıldaki bir kaynaktan geçen Pegadia'dan aldığı" yönündeki görüş (Foss, 1996: 189; Robert, 1978: 451, dp. 62) doğru ise kale ile Pegadia arasında bağlantı kurmak mümkündür.

Batı kaynaklarını kullanan Osmanlı tarihçileri de Akhyaous'un yeri için Kepsut'a işaret etmektedir (İlgürel, 1992: 12). Son yıllarda ise daha önce Hasluck'un da (Hasluck, 1910: 93, 94) dile getirdiği Balıkesir'in güneyinde yer alan Pamukçu'daki Hoca kalesi önerisi (Robert, 1962: 385) ön plana çıkmış durumdadır. Kale, Cumhuriyet dönemi öncesinde adı Eftele (bkz. Robert, 1962: 385, 386) olan Pamukçu Beldesi'nin güney doğusunda, Makestos'un kollarından Kille Deresi yanındaki bir tepe üzerinde yer almaktadır. Öneriyi bilim dünyasına kabul ettiren Clive Foss, Niketas Khonitas'ın verdiği bilgiyi de (Niketas Khonitas, 33) dikkate alarak kalenin yapımını II. Ioannes Komnenos'un (1118-1143) bölgede gerçekleştirdiği savunma ağırlıklı yapılaşma faaliyetlerine atfetmiştir (Foss, 1996:150). Kale topografya ile uyumlu bir şekilde inşa edilmiştir. Orta Çağ'daki yolun bulunduğu kuzeybatısı, nehirle korunan kuzey doğusunun aksine güçlü duvarlara ve burçlara sahiptir. Yapım tekniği de dönemin özelliklerini yansıtmaktadır (Foss, 1996: 161-165; Mercangöz, 2003: 37).

Pamukçu'daki kalenin henüz kesin olarak Akhyaous'a ait olduğunu söylemek mümkün olmasa da 12. yüzyıl başlarında Balıkesir çevresindeki yerleşimler arasında Akhyaous'un ön plana çıktığı bilinmektedir. Zira kentin kaderi 1138/9 yılında II. Ioannes Komnenos tarafından bölgenin ve üzerinde bulunduğu yol ağının güvenliği için tahkim edilmesiyle değişmiştir (Angold, 1975: 99; Foss, 1996: 150). Yeni yerleşim, Notitia Episcopatum'un XI. (101-110) listesinde, X. ve XIII. listeden farklı olarak tek başına Kyzikos metropolitliğine bağlı piskoposluk merkezleri arasında sayılmaktadır. 12. yüzyılın sonlarında ise başpiskoposluk merkezine dönüşmüştür (Foss, 1991: 14; Ramsay, 1960: 169). Akhyaous'un 13. yüzyıldaki iki piskoposunun adı (Leo ve Laurentius) bilinmektedir

(Pétridès, 1909: 333). Kentin kalesi, 1282'de Michael VIII. Paleologos tarafından güçlendirilmiş olmasına rağmen 1302 yılında Türklerin eline geçmiş, 1304'te Katalanlar tarafından geçici olarak kurtarılsa da kısa bir süre sonra tekrar Karesi Beyliği tarafından ele geçirilmiştir (Foss, 1991: 14).

3. Bölgedeki Diğer Bizans Kaleleri ve Bu Kalelerin Roma İmparatorluk Dönemi Yerleşimleriyle İlişkileri

Balıkesir çevresinde; Kadıköy (Balya), Bigadiç, Pamukçu, Ovabayındır (Altieylül), Gömeniç (İvrindi), Sultançayır (Susurluk), Akpınar (Savaştepe) ve Büyükyenice'de (İvrindi) Bizans Dönemi'ne tarihlenen kale kalıntıları vardır. Hemen hepsinin içinde ana kayaya oyularak oluşturulmuş büyük birer sarnıç bulunan bu kalelerin, genelde yol ağları üzerinde oldukları görülmektedir. Korunaklı kalelere sahip olmayan iç kesimlerdeki küçük boyutlu yerleşimler de ulaşılması güç bölgelerde konumlanmış durumdadır.

Bu kalelerin dikkat çeken bir başka özelliği ise Roma İmparatorluk Dönemi kentleriyle ilişkileridir. Yukarıda değinilen örneklerden yalnızca Bigadiç ve Büyükyenice'deki kalelerin ilişkisi açık değildir. Günümüze ulaşan kalıntılar diğerlerinin Roma yerleşimlerinin devamı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bunlardan biri, Kocaçay'ın kolları arasında adeta bir adacık üzerinde konumlanan Balya'nın Kadıköy Mahallesi'ndeki kaledir. Bizans Dönemi'nde bu kalenin bazı kısımlarının tamir edildiği, bazı kısımlarının ise devşirme malzeme kullanılarak yeni baştan yapıldığı anlaşılmaktadır.

Susurluk'un Sultançayır Mahallesi'deki kale de Kyzikos'dan güneye doğru devam eden yol üzerindeki konumuyla dikkat çekmektedir. Kadıköy Kalesi'nden farklı olarak buradaki kalenin Roma Dönemi ile bağlantısı açık olmamakla birlikte, kalenin hemen aşağısında yer alan Makestos üzerindeki Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait köprü (Wiegand, 1904: 300, 301; Hasluck, 1910: 131-132) alanın öneminin en azından bu döneme kadar geri gittiğini göstermektedir.

Ovabayındır'da ki Bizans kalesinin (Mercangöz, 2003: 40) kökenini ise Tunç Çağı'na kadar geri götürmek mümkündür. Zira Ovabayındır, İlk Tunç Çağı'na ait Yortan Kültürü'nün bilinen merkezlerinden biridir. Roma İmparatorluk Dönemi kenti *Attea*'nın (Attaos) da burada bulunduğu araştırmacılar tarafından kanıtlanmıştır (Taeuber, 1989: 220). Dolayısıyla Ovabayındır'daki Bizans yerleşmesinin, *Attea*'nın devamı olduğunu söylemek mümkündür. Yalnız *Attea*'nın tam yeri bilinmediği için Bizans kalesinin, *Attea*'nın

surlarının yeniden yapılması sonucu mu, yoksa bu kentin yakınına ve daha kolay savunulabilecek bir alana kurulan yeni bir kale mi olduğu henüz açık değildir.

İvrindi'nin Gömeniç Mahallesi'ndeki kalıntılar, Bizans kalelerinin yakınındaki Roma yerleşimlerinde yaşamın devam ettiğini düşündürmektedir. Burada ulaşımın daha kolay olduğu bir tepe üzerinde Roma Dönemi yerleşim kalıntıları yer alırken, hemen yakınındaki savunma açısından oldukça elverişli bir başka tepe üzerinde ise Bizans kalesi konumlanmış durumdadır. Bu nedenle söz konusu kalıntılar bölgedeki Roma İmparatorluk Dönemi yerleşimlerinin Bizans Dönemi'ndeki dönüşümüyle ilgili elimizdeki önemli arkeolojik verilerden biridir.

4. Sonuç

Balıkesir çevresindeki Roma İmparatorluk Dönemi yerleşimleri genelde Bizans Dönemi'nde de varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ancak Roma İmparatorluk Dönemi kentleri stratejik noktalarda bulunmakla birlikte hem kentlerin konumlarının Bizans dönemindeki kuşatmalara dayanabilecek kadar korunaklı olmaması hem de geniş bir alanın savunulmasının zorluğu, Bizans döneminde bu kentlerin savunma özelliklerinin güçlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu yönde faaliyetleriyle tanınan imparatorlardan biri II. Ioannes Komnenos'tur. Akhyraous Kalesi'nin inşası bu imparator dönemine atfedilmektedir. Lopadion ve Sultançayır kalelerinin de aynı imparator dönemine tarihlenmesi, II. Ioannes Komnenos'un bu kalelerin üzerinde bulunduğu kuzey-güney yönlü yol ağını kontrol etmeyi amaçladığını göstermektedir.

Akhyraous- Hadrianoutherai ilişkisi konusunda ise, literatürde Akhyraous Kalesi'nin Hadrianoutherai'da değil, bu yerleşime yakın bir yerde bulunduğu görüşü ağır basmaktadır. Kaynaklardan anlaşıldığına göre bu iki yerleşim birlikte bir süre varlıklarını sürdürmüşlerdir. II. Ioannes Komnenos tarafından Hadrianoutherai'nın değil Akhyraous'un bayındır hâle getirilmesi Hadrianoutherai'nın bulunduğu alanın istilalara daha açık olduğunu veya mevcut şartlarda Akhyraous Kalesi'nin yerinin daha stratejik olduğunu düşündürmektedir. Kalenin yeri için ise Pamukçu'daki Hoca Kalesi önerisi kabul edilmiştir. Pamukçu'nun bulunduğu alanda ayrıca Ptelai adlı bir Bizans köyünün varlığı da ileri sürülmektedir. Fakat Ptelai ve Akhyraous arasındaki ilişki açık değildir. Sonuç olarak Akhyraous Kalesi Batı Anadolu'da kuzey-güney yönlü yol ağı üzerinde yer alması nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir. 8. yüzyıldan itibaren kaynaklarda görülmeye başlayan yerleşim özellikle 12. yüzyılda Balıkesir çevresindeki en önemli yerleşim hâline gelmiştir.

Kaynaklar

- Altan, E. (2001). Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar, *Belleten*, Cilt: LXV, Sayı: 243, 571-582.
- Angold, M. (1975). *A Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Laskaris of Nicene (1204-1261)*, Oxford, Oxford Univ. Press.
- Büchner, L. (1921). *Kiminas*, RE, XI. 1, ed. Wilhelm Kroll, Stuttgart, 396, 397.
- Calder, W. M., Bean, G. E. (1958). *A Classical Map of Asia Minor*, London, The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Foss, C. (1991). *Achyraous*, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 1, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford, Oxford University Press, 14.
- Foss, C. (1996). *The Defenses of Asia Minor, against the Turks, Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*, Aldershot, Variorum, 145-205.
- Georgios Akropolites *Vekayiname*, çev. Bilge Umar, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul 2008
- Hasluck, F.W. (1910). *Cyzicus*, Cambridge, Cambridge University Press.
- İlgürel, M. (1992). *Balıkesir*, TDVİA, Cilt: 5, 12-14.
- Kiepert, R. (1908). *Karte Kleinasien in 24 Blatt*, Berlin, Dietrich Reimer.
- Laflı, E. (2016). *Hadrianoutheria ve Palaiokastro*, Şener Ceryan, Abdullah Soykan (Ed.), *Balıkesir Kent Sempozyumu 2015*, (417-422) Balıkesir.
- Mercangöz, Z. (2003). *Bizans Çağında Balıkesir*, F. Özdem (Ed.), *Bitek Kent: Balıkesir*, (31-50), İstanbul, YKY.
- Munro, J. A. R. (1901). *Gleanings From Mysia*, JHS, Vol. XXI, Part II, 229-237.
- Niketas Khoniates. *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, çev. Hary J. Magoulias, Detroit, Wayne State University Press, 1984.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, TTK.
- Parthey, G. (1967). *Hieroclis Synecdemus et Notitiae Graecae episcopatum: Accedunt Nili Doxapatrui Notitia patriarchatum et locorum nomina immutata*, Theodoro Mommsen (Ed.), Amsterdam, Adolf M. Hakkert.
- Péridès, S. (1909). *Achyraous*, *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, Vol. I, A. Baudrillart v.d. (Ed.), Paris, Letouzey et Ané, Éditeurs, 333.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Robert, L. (1962). *Villes d'Asie Mineure*, *Études De Géographie Ancienne*, Seconde Edition, Paris, E. de Boccard.
- Robert, L. (1978). *Documents d'Asie Mineure*, BCH, Vol. 102-1, 395- 543.
- Tafel, T.L.F. (1848). *Symbolarum criticarum, geographiam Byzantinam spectantium, partes duae, Abhandlungen der Historischen Classe der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, V, Bd. 2, Abthl. b.
- Taubert, H. (1989). *Bericht Über Eine Epigraphische Forschungsreise in Südmyrien/Nordlydien*, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, VII, 217- 223.
- TAVO (1989). *Kleinasien. Kirchliche Organization des Byzantinischen Reiches (4.-15. Jahrhundert)*, *Tübinger Atlas des Vorderen Orients (B VII 12)*.
- Türk, M. (2019). *Balıkesir Çevresinde Bir Antik Kent: Hadrianoutherai*, 2. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı, Mustafa YİĞİTOĞLU, Enver KAPAĞAN (Ed.), İstanbul, Kitabı, 919-928.
- Wiegand, T. (1904). *Reisen in Mysien*, AM, 29, 254- 339.

Başvuru Tarihi: 06.11.2020
Kabul Tarihi: 27.01.2021

Araştırma Makalesi / Research Article

Türk Kültür Coğrafyasında Artvin Halk İnançları

Onur GÜVEN¹

Öz

Artvin ve çevresi tarih boyunca çok çeşitli toplulukların uğrak noktası olmuştur. Anadolu ve Kafkasya'nın; Doğu Karadeniz ve Kuzey Doğu Anadolu'nun kesişim noktasında bulunması bu sahanın hem tarihî hem kültürel anlamda zenginleşmesine sebep olmuştur. Zenginlik içerisinde sadece Türk menşeli topluluklar olmayıp aynı zamanda Gürcü ve Ermeni gibi farklı milletler de kültürel katmanın içinde kendine yer bulmuştur. Bu çeşitlilikle beraber Artvin halk kültürü ve halk inanışları da bir o kadar gelişmiştir. Çalışmada yapılan tespitler ve diğer Türk coğrafyalarındaki halkın inancı ile karşılaştırıldığında açık bir şekilde bu şehrin inanç dünyası eski Türklerin izlerini taşıdığı söylenebilir. Halk inanışları geçmişten bugüne bir bölgeden başka bir bölgeye, bir toplumdaki başka bir topluma değişiklik göstererek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Çalışmada hem sözlü kültür geleneklerinin hem de halk inançları uygulamalarının çoğunlukla sürdürüldüğü bir bölge olan Artvin'de inançların ne olduğu, Anadolu'nun diğer bölgelerinden ne gibi farklılık gösterdiğini ve bazı inanmaların kökeni açıklanmaya çalışılmıştır. Artvin ve çevresinin halk inançları noktasında Anadolu dışında yaşayan özellikle Kafkas kökenli Türk toplulukları ile kültürel bir bağ kurduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türkler, Doğu Karadeniz, Artvin, Halk İnançları, Kültler*

Artvin Folk Beliefs in Turkish Cultural Geography

Abstract

Artvin and its surroundings have been frequented destination a wide variety of communities throughout history. Anatolia and the Caucasus; The fact that East Black Sea and North East Anatolia are located at the intersection of this area has caused this area to be enriched both in historical and cultural terms. It is not only communities of Turkish origin in wealth, but also in culture in different nations such as Georgian and Armenian. With this diversity, Artvin folk culture and folk beliefs have been enriched. Compared to the findings made in this study and the belief of the people in other Turkish geographies, there are clearly traces of ancient Turks in the public belief of this city. Folk beliefs, which do not have the characteristics of certainty and rigidity in contrary to religious rules, maintain their existence by differing from one society or settlement to another. In this study, it is tried to explain what beliefs are, their differences from other regions of Anatolia and the origin of some folk beliefs in Artvin, which is a region where both oral cultural traditions and folk beliefs continue. It has been determined that Artvin and its surroundings establish a cultural bond with especially Caucasian-origin Turkish communities living outside of Anatolia at the point of folk beliefs.

Keywords: *Turks, East Blacksea, Artvin, Folk Beliefs, Cults*

¹ Arş. Gör. Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Fakülte Dekanlığı, Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, guvenonur@jandarma.gov.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3640-2816>

Giriş

Halk inançları, toplumun belirli bir kesimi tarafından benimsenmiş, ya ilahi bir din ile bağlantılı ya da dinin düsturları dışında kalan, ancak insanlar arasında benimsenerek kuşaktan kuşağa aktarılan inanmalar/itikadlardır (Şişman, 2000: 104). Halk inançları, halk biliminin inceleme konularından birisidir. Bu yüzden öncelikle halkbilimi alanına hâkim olmak, onun yöntem ve tekniklerini kullanmak gereklidir. Bunun dışında dikkati çeken husus, halk inanışlarını, batıl inanış (batıl inanç) kavramından ayırt etmek son derece önemlidir. Çünkü saha araştırması yapılırken sorulara gelen cevapların sonunda “Bunlar eskiden yapılmıyormuş, batıl inanç” veya “Dinimizde yeri yok tabii bunların” gibi eklemeler yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak şu bir gerçek ki halk inanışı ve batıl inanış arasındaki farkı ayırt etmek çok kolay bir iş değildir.

Halk inanışlarının araştırma alanları geniştir. Batıl inanış temelli halk inanışları olduğu gibi din temelli bir takım inanışlar da mevcuttur. İlk hususta batıl/boş inanış dini inançlarla iç içe girmiş ve kültürün bir parçası haline gelmiştir (Eroğlu, 2017a: 23). Hikmet Tanyu batıl inanış için “Bilimin ve geçerli bir dinin reddettiğine, batıl inanç denilmesi gerektiğini” ifade etmiştir. Bu doğrultuda batıl inanış ile halk inanışı arasındaki ayrım için farklı bir metot geliştirerek, dini folklor-dini manevi halk inanışları şeklinde bir çalışma gerçekleştirmiştir (Tanyu, 1976: 123-129). Halk inanışlarının içeriğini, geçerli dini temellere göre araştırmadan inancı “batıl inanış” ya da “hurafe” şeklinde tanımlamak ne derece doğru olur, bu tartışılmalıdır. Daha doğrusu herhangi bir inanışın neden batıl inanış olduğunu ispatlamak gerekmektedir (Tanyu, 1976: 125).

Halk inanışları bazı durumlarda hurafe olarak ilan edilir ve itibar görmez. Ancak bu durumda da halk, bu inanışların dışına çıkamayabilir. Neticede halk inançları arasında batıldır veya batıl değildir şeklinde hüküm verilmez. Bunun sebeplerinden biri ise aynı dine-mezhebe ait olmasına karşın halkın bir kesiminin batıl inanç olarak gördüğünü toplumun diğer kesimi benimseyebilmektedir. Bu durum içinde batıl ya da hurafe kavramları objektif değil göreceli şeklinde bir yorum yapmak mümkündür (Eroğlu, 2017a: 35). Aslında halk inanışı kavramının kesin bir sınırının ve tanımlamasının olmadığını söylemek daha doğrudur. Halk inanışını, batıl inanış olarak tanımlamak bu kavramı tam olarak açıklamamakla birlikte ona olumsuz bir anlam da yüklemektedir. Halk inançlarını değerlendirirken, dini inanç ve gelenekleri toplumsal boyutta ayrı olarak düşünmektense

onları birbirlerine bağlantılı bir zeminde ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır (Eren, 2013: 859-863). Toplumun benimsediği bir inanışın halk inancı veya batıl olup olmadığının saptanması bu çalışmanın konusu olmadığı için burada daha fazla ayrıntıya girilmemiştir. Vurgulanması gerek diğer bir husus Anadolu’da var olan halk inanışlarının kökenidir. Çünkü bu köken sayesinde çalışma yapılan bölgedeki yöre halkının inanç düzeyi, tarihî ve dinî pek çok konuyu aydınlatmada fayda sağlanabilir. Halkbiliminin bir kolu olan halk inanışlarını açıklamada din bilimlerinden faydalanmak gerektiği gibi bölgenin tarihî ve kültürel alt yapısını bilmek önemlidir. Halk inançları diğer bilim dalları ile etkileşimde olduğu gibi farklı disiplinlere de yardımcı olması noktasında multidisipliner bir dal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu’da varlığını sürdüren halk inanışları, Anadolu insanının yaşantısıyla, kültürüyle ve tarihiyle yakından ilgilidir. Anadolu Türkleri arasında benimsenen halk inançlarının temel iki menşei olduğu ileri sürülmüştür. İlki; toplumların eski dini ve kültürel hayatları, ikincisi; günlük hayattaki olaylardır (Şişman, 2000: 105). Türklerin İslâmiyet’i benimsemenden önceki inançları ve dinleri üzerine gerçekleştirilen araştırmalarda onların, çeşitli yaşam biçimlerine bağlı olarak, tarihsel süreç içerisinde birden fazla dini inanışa sahip olduğu görülmektedir (Kalafat, 1999: 1).

Abdülkadir İnan’a göre “Anadolu’da yaşayan halk inanışlarının temelinde Türklerin ana yurdu Türkistan ve Türklerin eski inanışı olan Şamanizm yatmaktadır.” İnan, bunu çeşitli örneklerle de izah etmeye çalışmıştır. Şamanizm’in esasında eski Türk dini olup olmadığı tartışılır. Şamanizm’i din veya başka bir adlandırmayla tanımlayabiliriz ancak eski Türklerin inanç dünyalarını şekillendirdiği şüphesizdir. İnan’ın eserinden örnek vermek gerekirse, “kutlu ağaçlara ve türbelere bez parçalar/paçavra bağlamak, alkarısı efsanesi, çocukların uzun ömürlü olmaları için onlara Yaşar, Durmuş, Satılmış isimlerinin verilmesi” gibi inançlar Anadolu’ya Türklerle birlikte gelmiştir (İnan, 2013: 204-207). İnceleme sahası olan Artvin ilinde de bunun gibi eski Türk kültürüne ait bakiyeler görülmektedir.

Artvin halk inançları ve uygulamalarına geçmeden önce yörenin tarihî alt yapısına yönelik bazı açıklamalar getirmek konunun zeminini oluşturması bakımından önemlidir. Çünkü halk inançlarından hareketle verdiğimiz bilgilerin temeli, Artvin’in tarihsel geçmişiyle yakından ilgilidir. Dolayısıyla konunun amacından sapmadan sadece genel hatlarıyla ifade etmek yerinde olacaktır.

Doğu Karadeniz tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Tabiatıyla çeşitli toplumların ve kültürlerin etkisinde kalmıştır. Doğu Karadeniz'in en doğusunda bulunan Artvin, bu kültürel çeşitlilikten şüphesiz etkilenmiştir. Bu saha, Anadolu ve Kafkasya'nın kesiştiği bir bölümde olması sebebiyle stratejik açıdan bir kavşak konumundadır. Ayrıca burada, sadece Doğu Karadeniz'in kültürü değil aynı zamanda Doğu Anadolu'nun da kültür izleri sürülebilmektedir. Güneyinde Erzurum, doğusunda Ardahan bulunduğundan her iki ilin inanç sistemi Artvin'i de kapsamaktadır. Tarihsel süreçte Doğu Karadeniz, Greklerin kolonizasyon faaliyetleriyle beraber ciddi anlamda önem kazanmaya başlamıştır (Işık, 2001: 92-226). Bu Doğu Karadeniz tarihinin Greklerle başlatılması anlamına gelmemektedir. Onların koloni hareketlerinden önce bölgede yerli diye tabir edilen otokton halklar bulunmaktadır (Bilgin, 2010: 19-57.) Bölge üzerinde Gürcülerin ve Ermenilerin tarihî, kültürel ve sosyal anlamdaki etkileri bir gerçektir. Uzun bir dönem boyunca özellikle Gürcüler, Tao-Klarceti diye adlandırılan tarihî bölgede hüküm sürmüşlerdir. Bu durum Artvin özelinde Doğu Karadeniz ve Kuzey Doğu Anadolu'da görülen kültürel hayatın çeşitliliğine vesile olmuştur. Türk yerleşimi açısından bölgeye bakılacak olursa ilk evrede İskit ve Kimmer gibi Türk kökenli toplulukların isimlerini sayabiliriz. Ancak XI. ve XII. asırda Selçuklu Türklerinin aileleriyle birlikte kalabalık kitlerle Artvin ve çevresini yurt tutması (Subaşı, 2013: 705-731) bölgenin gerek demografik yapısını gerek sosyo-kültürel hayatını derinden etkilemiştir. Hiç şüphesiz Selçuklularla birlikte Tao-Klarceti'nin Türk iskân yeri hâline gelmesi bölge tarihi için önemli bir hadisedir. Aynı zamanda bu coğrafya Dede Korkut Destanı'nda geçen farklı Türk yurtlarının parçalarından birisidir. Bu durum günümüze kadar etkisi süren halk inanmalarının da temelini oluşturmaktadır. Anadolu menşeli inançların kökeni Dede Korkut Destanı'nda geçen Oğuz ellerinde aramak doğru bir yaklaşımdır. Artvin'de tespitini yaptığımız halk inançları ve uygulamaları, bölge kültürüne, diline ve diğer bazı unsurlara etki eden Gürcüler ve Ermenilerden kolaylıkla ayırt edilebilir.

Oğuz Türklerine ait destanlardan biri olan Dede Korkut, onların tarihlerine ve yaşantılarına dair bilgi veren mühim bir eserdir. Çeşitli hikâyelerden oluşan Dede Korkut'un içeriği genel anlamda kahramanlık anlatılarıyla doludur. Bu hikâyelerin içinde Oğuz Türklerinin sosyal ve siyasi tarihleri anlatılmıştır. Anlatılar Türkistan'dan Kafkaslara; Kafkaslardan Anadolu'ya kadar uzanan genişçe bir sahayı etkisi altına aldığı

görülmektedir (Bulduk, 1996: 247). Dede Korkut'ta *Oğuz Eli* şeklinde geçen ifade Oğuzların hüküm sürdüğü bölge anlamında kullanılmıştır. Oğuz Eli iki coğrafi kısma ayrılmıştır. Bunların ilki Türkistan coğrafyasıdır. X. – XI. yüzyıllar arasında Sir Derya'dan Mangışak'a kadar olan bölgelerde anlatıların izleri sürülmektedir. İkinci bölge ise Doğu Anadolu'nun kuzeyi, Azerbaycan ve Güney Kafkasya'yı² oluşturmaktadır. (Bulduk, 1996: 249). Çalışma alanımızı ilgilendiren bu bölgeye baktığımızda şu yer isimleri karşımıza çıkmaktadır; Apkaz İli (Abhazya), Başiaçık (Başiaçuk-İmereti), Gürcistan, Ağça Kale, Sürmeli, Ahıska (Ahaltsihe), Akça Kale, Avnik, Bayburt, Trabzon, Ban Hisarı (Penek), Karun Eli (Erzurum) ve Pasin (Toksoy, 2008: 126-127). Dede Korkut kitabında geçen yer adlarına baktığımızda zikrettiğim Tao-Klarceti sınırları içerisinde veya o sınırlara komşu bölgeler bulunmaktadır. Artvin ve çevresinde Gürcülerden ziyade Türk topluluklarının etkisi edebî değeri yüksek metinlerde karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Geçmiş yıllarda yapılan Artvin'in Merkez, Yusufeli, Şavşat ve Ardanuç ilçelerindeki saha araştırması kapsamında edinilen bilgi ve tecrübeleri "genel değerlendirme" maksadıyla bu makalede paylaşılmıştır. Bu kapsamda çalışmada hem bu saha araştırmasında gözlemlenenler farklı eserlere geliştirip genişletildi hem de yeni bazı mülakatlar yapılarak ya halk inanışlarında var olan tespitleri ilerletmeye ya da yeni tespitler yapılmaya çalışıldı. Ayrıca Artvin'in tarihî alt yapısına kısaca değinerek, şehirde bulunan halk inanmalarının kökenini ifade edilmek istenildi.

Çalışmada Artvin ve çevresinde görülen halk inanışları ve uygulamalarının tespiti hususunda sözlü kaynakların yanı sıra çoğunlukla yazılı verilerden faydalanılmıştır. Sözlü kaynak olarak kadın görüşmeciler tercih edilmiş ve çocuğun cinsiyetinin belirlenmesinde yapılan uygulamalar, albastı ve nazardan korunma, yas tutma ve kış eğlenceleri gibi konularda bilgiler alınmıştır. Bunların dışında ifade edilen halk inanışları yazılı kaynaklara dayanmaktadır.

² Dede Korkut'ta Trabzon'da bulunan Komnenos Ailesi ve Ak-Koyunluların münasebetlerine dair izler bulmak mümkündür. Eserde geçen Trabzon Tekfuru tabiri Anadolu'daki Türkmen topluluklarıyla Komnenosların münasebette bulduklarına dair bir ipucu vermektedir. Bahsi geçen Dede Korkut coğrafyası içerisindeki Doğu Anadolu'nun kuzeyinde (Artvin ve çevresi, Erzurum, Ardahan) o dönemde bulunan topluluk şüphesiz Ak-Koyunlulardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav, 1958: 50-57.

Artvin’de Görülen Halk İnançları ve Uygulamaları

Türkler teşkilatlı bir şekilde tarih boyunca var olduğu andan itibaren farklı birçok militle etkileşimde bulunmuş; bu durum onların inanç dünyalarını etkilemiştir. Daha sonra bu inançları iç dinamikleri, yaşantıları, ekonomileri, dil ve edebiyatları gibi birçok alanla kaynaştırarak kendi özgün inanç sistemlerini oluşturmuşlardır. Bu inançlar ya inandıkları din ekseninde gelişmiş ya da eski Türk inançlarından olan atalar, ocak, ağaç, dağ, su, ateş, hayvan ve ölüm kültleri şeklinde tezahür etmiştir. Türkler yaşam tarzları ve ekonomik etmenler gereği sürekli olarak yer değiştirmek suretiyle göç etmişlerdir. Tabii ki bu yer değiştirme hadisesi bir-iki unsurla açıklanamaz. Bu göçler vasıtasıyla Türklerin inançları, adetleri, gelenek ve görenekleri de farklı coğrafyalar taşınmıştır. Taşınmayla beraber kimi zaman farklı dinî ve kültürel düsturları etkilenmişse de çoğu ritüelleri özgün bir biçimde Anadolu insanının hayatında ve çeşitli evrelerinde kendine yer bulmuştur.

Artvin ve çevresi uzun bir süreç içerisinde çok çeşitli toplulukların egemenliğinde kalmıştır. Bundan dolayı halk kültürü ürünleri zenginlik göstermektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Artvin, hem Anadolu ve Kafkasya hem de Doğu Karadeniz ve Kuzey Doğu Anadolu’nun bağlantı noktasında olmasından dolayı farklı kültürlerin izlerine taşımaktadır. Bu zengin kültürünü de koruyup günümüze kadar taşımıştır. Halk kültürünün bir kolu olan inançlar, Artvin’in kültürel geçmişinde de önemli yer tutmaktadır. Artvin ve çevresindeki halk inanışları kadim Türklerin kültür dünyasından yansımalar sunmaktadır. Burada görülen halk inanışlarının çok katmanlı olduğu düşündüğümüzde (Türk topluluklarında Kıpçak ve Oğuzlar, yabancı milletlerden Gürcü ve Ermeniler bu tabakayı oluşturur) Gürcü kültürünün önemli bir payı olduğu aşikârdır. Şunu ifade etmek gerekir ki inanç ritüellerinin Oğuz Türkleri, Kıpçaklar veya başka bir millete mi ait olduğunu saptamak kolay bir iş değildir. Biz bu çalışmada daha çok Artvin’de görülen uygulamaları, eski Türk inanışlarıyla karşılaştırmaya çalıştık.

Genel anlamda halk inanışlarının içeriğine bakıldığında inançların ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde bazı faktörler vardır. Bunlar kişilerin evreni algılayış şekilleri, toplumsal düzeyde beklenti, ümit, kaygı ve korkuları, karşılaştıkları sorunları anlamlandır/çözüm üretme, eylemleri meşru hâle getirme gibi etmenler sıralanabilir (Eroğlu, 2017a: 31). Halk inanışları araştırmalarında ortaya çıkan belli başlı konular daha

önce tasnif edilmiştir. Artvin’de tespitini yapabildiğimiz hususlarda hemen hemen bu tasnif etrafında şekillenmiştir. Bu başlıklar şöyledir; ziyaret yerleri, yatırlar, mezarlar ve bunlarla ilgili inanışlar, fal, rüya ve burçlar, büyücülük, efsaneler, mitolojiler, kahramanlar, karşılama ve uğurlama, uğur veya uğursuzlukla ilgili inanış ile bunların uygulamaları, geçiş dönemleri (doğum-evlenme-ölüm), dini ve milli bayramlar, ekim, dikim, hasat zamanı, halk hekimliği, halk edebiyatı ve halk eğlenceleri vb. konular çoğaltılabilir (Örnek, 2018: 24-27; Eroğlu, 2017a: 31-32).

Belki de halk bilimcilerin çoğunlukla kullandığı giriş cümlesi “İnsan hayatının başlıca/temel üç önemli geçiş dönemi vardır.” şeklindedir. Halk inanışları araştırmacıları bu dönemi üçe ayırıp incelemeye tabii tutar. Bunlar; doğum, evlilik ve ölümdür. Bu geçiş dönemleri kendi arasında da alt konulara ayrılır ve inanç, âdet, töre, dinsel ritüeller, batıl inanmalar gibi birçok unsur tabii oldukları kültürlerin yapısına ve kültürel zenginliklerine göre oluşur (Arık, 2017: 219). Doğum, evlilik ve ölüm evrelerinde gelenek, görenek ve adetler herhangi bir coğrafyanın kadim kültürünün temelini meydana getirmiştir (Örnek, 2018: 183). Artvin ve çevresinde söz konusu dönemlere ait bazı uygulamalar bulunmaktadır.³

Türk insanının yaşantısında doğum, soyun devam ettirilmesi anlamı taşıdığı için çok önemli bir hadise olarak düşünülmektedir. Halk arasında da ortak bir görüş çocuğun doğumu aileye bolluk bereket getirdiği yönündedir. Artvin’de Rize ve Erzurum illerinden farklı olarak çocuğun cinsiyeti konusunda fazla ayırım yapılmazdı. Özellikle Artvin merkezde çocuk ayırımı olmadığı ve bunu yapan olursa da toplum nezdinde ayıplandığı vurgulanmıştır (KK-4). Türkiye’nin çeşitli yörelerinde kadın hamile olduğunda çocuğun cinsiyetini tespit etmek için pek çok uygulama ortaya çıkmıştır. Artvin’de yaygın olarak yapılan bu uygulamalar çok görülmemekle birlikte bazı inanışlar vardır. Buna örnek olarak köyün ileri gelenlerinden bir kadın, hamilenin karnına bakar ve yuvarlak ise erkek; uzunsa kız çocuğu olacağını söylerdi. (Güven, 2018: 178).

Çocuk doğduğunda kurban kesilmesi Doğu Karadeniz’de yaygın bir inanıştır. Bu özellikle erkek çocuk doğduğunda yapılırdı (Ayçiçek, 2016: 62). Artvin’de ise bu uygulama kız ve erkek ayırımı gözetmeksizin gerçekleştirilirdi. Allah’a şükür etme anlamı taşıyan bu kurbanı “akika” adı verilirdi. Akika, İslam öncesi Arap inanışlarından biridir. Burada çocuk doğunca yedinci günü ona kurban kesilir aynı zamanda başındaki tüyler tıraş

³ İncelemede bulunduğumuz yerler Yusufeli, Ardanuç, Şavşat ve Merkez’dir. Genellikle buralarda görülen uygulama ve inançlar üzerinde durulmuştur.

edilip isim verildikten sonra kesilen kurbanı da akıka kurbanı denir. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.), akıkayı bizzat kesmiş ve kesmeleri içinde Müslüman ahaliyi teşvik etmiştir. Bunların dışında çocuğun tıraş edilmiş başına kesilen kurbanın kanı da sürülürdü (Arık, 2017: 219-220). Ülkemizde Artvin ve Rize başta olmak üzere farklı bölgelerde de bu âdet görülmektedir.

Al-basması/Al-karısı Anadolu'nun hemen hemen her tarafında görülmekle birlikte Azerbaycan, Kuzey Irak (Kalafat, 1994: 19) ve Gagauz Türklerinde de bu inanç vardır (Güngör ve Argunşah, 1998: 131-132.) Al-basmasının ismi bölgelere farklılık göstermektedir. Bunlar; al, al-anası, al-kızı, al-karısı, ablası, abası, al-bıs şeklindedir. Bu inanç temelde kötü ruhlardan sayılan ve cin, şeytan ve dev olarak hayal edilen bir varlıktır (Eroğlu 2017b: 267). Bahaeddin Ögel bu konu hakkında Ateş anası ve al-bastı *-ot ene-* yani Ateş ana deyiş ve anlayışı üzerinde durmuştur. Ot ene dişleri dışarıya sarkmış korkunç bir tanrıça olarak anneye veya çocuğa musallat olan bir varlık şeklinde tasavvur edilmiştir. Ayrıca yeni doğum yapan kadınlara musallat olan Al-karısının *ocak/ateş* inancı ile ilgili olduğunu belirtmiştir (Ögel, 2014: 633-652).

Albasması, alkarısı/albastı gibi farklı isimlerle anılır ve Türk dünyasında da oldukça yaygın bir inandır. Artvin'de ise "albasması" ismi ile yaygınlık kazanmıştır. Özellikle lohusalık döneminde görülen bu "kara iyeden" yöre halkı korunmanın yollarını aramıştır. Öncelikli yapılan uygulama bebek ve annenin ilk kırk gün kesinlikle tek bırakılmamasıdır. Tek kalındığında kötü ruhlar/kara iyelerin onları rahatsız edeceği inancı hâkimdi (Güven, 2018: 180). *Kırkı çıkma/Kırk inancı* Kalafat'a göre "Türk halkları ile birlikte yaşadıkları başka halklar arasında oldukça yaygındır. Kırk, kırklı ve kırkın çıkarılması ile ilgili birçok inanç ve uygulama vardır" (Kalafat, 1994: 15-21). Bunun dışında lohusalıkta anneye su içirilir, uyurken yanına ip veya Kur'an konurdu. Artvin'in Şavşat ilçesinde anne ve bebeği albasmasından korumak için çevre illerden "al taşı" getirtilir Kur'an ile beraber yanına konurdu. Ayrıca muska takam inancı da vardı (Güven, 2018: 180).

Kötülük ve uğursuzluk getirdiğine inanılan bir başka güç de kara-kuradır.⁴ Kara-kuranın basması durumunda bireyin damarlarındaki kan akışı yavaşlar, vücuda kuruma ve

⁴Türkler kara anlayışı/inancı hakkında; "Eski Türk toplumunda hastalığın sebebi genel olarak kişinin çevresinde bulunan ruhlar/iyelerle uyumunun bozulmasına veya ruhun kaybolmasına bağlanmıştır. Geleneksel Türk dininde, tabiatıta mevut

uyuşukluk hissi gelirdi. Bu inanca Kayseri’de yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinde de görülmektedir. Uygur ve Kazaklar da tıpkı Artvin’de görüldüğü gibi al-bastı yerine *kara* tabiri kullanırlar. Lohusa ve çocuk üzerine odaklanan bu inanışta, anne yalnız bırakılmaz ve geceleri dahi evin ışıkları açık bırakılır (Güngör, 1992: 7-8).

Yaşar Kalafat kırklama inancı ile ilgili verdiği bilgilerde, Akdeniz’de bu inanışa iki mana yüklendiğini ifade etmiştir. Bunlardan ilki çok iyi temizlenmek anlamındadır (Kalafat, 1994: 16). S. Veyis Örnek bu durumu “Hem lohusaya hem de çocuğuna kırk basmaması için kırk gün içinde yapılan pek yaygın işlem vardır ki bunun adına *kırklama* denir.” Şeklinde izah etmiştir. Kırklama dışında kırk dökme, kırk çıkarma gibi adlandırmalarda yapılmıştır (Örnek, 2018: 203). Artvin’de albastıda olduğu gibi kırklanmadan korunmak ve onun kişiye zarar vermesini engellemek için pek çok uygulama yapılırdı. Bunlardan birisi suya dua etmek ve o suyla anne ile bebeği yıkamaktır. Yıkama işleminden sonra her ikisi de dışarı çıkarılarak gezdirilirdi (KK-1).

İlerleyen dönemlerde çocuk yürüyemiyor veya ayağını ters basıyorsa bir mezarlığa götürülerek, çıplak ayakla toprağa bastırıldı, bu yaygın bir inanıştır. Bunun dışında ayrıca çocuğu ipten atlattırırldı ve böyle bir çocuğa “*çilen kesilmemiş*” derlerdi. (Tokdemir, 1993: 240). Artvin Merkez ve köylerinde “hedik” sık uygulanan bir ritüeldi. Yörenin kadınları toplanır ve eğlence düzenlerlerdi. Bu durum sadece bebek için değil, yılın bereketli geçmesi için de yapılırdı (Kalafat, 2010: 381).

Eski Türklerin yaşantısında olduğu gibi günümüzde de evlenip çocuk sahibi olmak kişiden beklenen bir durumdu. Türk toplulukları evlilik hadisesine kutsal bir anlam yüklemekte ve bu hadisesinin olumsuz bir sonla bitmesini engellemek için büyük çaba harcamaktadırlar. Yuva kurulduktan sonra evin simgesi olarak *ocak* kabul edilmiştir. Yakut Türkler bu noktadan hareketle evliliği *sönmez bir ateş yakma* şeklinde tanımlamışlardır (Eroğlu, 2017b: 272). B. Ögel’in ifade ettiği gibi her ailenin bir ateşi veya ocağı vardır. Ocağın sönmesi ayrı bir önem taşımaktaydı. O sönerse aile müessesesi de biterdi (Ögel, 2014: 637). Düğün, evlilik ve gerdekte karşımıza çıkan halk inanışlarındaki temel gaye topluma veya bireyleri kara iyelerden koruma, sağlıklı bir şekilde üremesini sağlamak ve ocağına bolluk-bereket getirmektir. (Kalafat, 2012: 415).

dağ, ağaç, su, kaya, ateş, vb. varlıkların birer ruhunun bulunduğu ve bunların da iyilik verenler (ak iyeler) ve kötülük verenler (kara iyeler) olarak ikiye ayrıldığına inanılır.” Bkz. Kılıç 2017: 312.

Yukarıda bahsettiğimiz dönemlerle ilgili ülkemizde birçok uygulama vardır. Artvin’de de bunlar sıklıkla görülmektedir. Evlilik çağındaki kızların kollarını bağlamaları sonucunda kismetlerinin kapanacağı yaygın bir inanıştır. (Kalafat, 2009: 42). Yusufeli’nde kızlar ve erkekler ayrı ayrı toplanarak “tuzlu bokol/koko” diye adlandırılan aşırı tuzlu bir ekmek yapıp yerlerdi. Buradaki amaç tuzlu ekmeği yedikten sonra rüyada evleneceği kişiyi görebilmektir (KK-2). Kız istemesine yönelik yapılan uygulamalarda görülen ilginç ve bir o kadar önemli olan bir inanış ise kız evine ilk gidip istemeye gelineceğini söyleyen grubun (elçiler) çoraplarını “ters” giymesidir (Karasüleymanoğlu, 2015: 153). Bu ters giyme işlemi, ters inanışı hemen hemen bütün Türk dünyasında görülen bir uygulamadır.

Kız istenmesinden sonra söz kesilir. Karşılıklı hediyeleşmelerin ardından kız tarafı erkek ailesine yemekler yapar, erkek tarafı da çeşitli hediyeler getirirdi. Bundan sonra olan kısım düğündür. Burada “yenge” ve “sağdıç” önemli kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yenge “vala” denilen bir başörtüsü takardı (Güven, 2018: 182). Şavşat yöresinde, günümüzde “konvoy” denilen hadiseye burada “makar” denmektedir. Bunun kalabalık olması ailenin çevreye karşı olan imajı noktasında önemliydi. Gelinin ailesi, sağdıçtan “koç ve sandık parası” adı altında bir miktar para alırdı. Gelinin⁵ evden alınması esnasında yöresel oyun havalarının çalınmasına önem verilir; burada tulum ve akordeon gibi çalgılar tercih edilirdi. Düğün bittikten sonra eve giderken, köyün gençleri at yarışı yaparlardı. Bu yarışa “papağa at sürmek” adı verilmiştir. Yarışı kazanan atın boynuna “namer” denilen bir tür kumaş takılırdı (Tokdemir, 1993: 258).

Artvin’de eski köy düğünlerinde davul ve zurna çalınması yaygındı. Ancak son dönemlerde tulum ve akordeon gibi çalgılar sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Düğünlerde kazanlarla yemekler yapılırdı. Bu özellik Güney ve Doğu Anadolu’da oldukça yaygındır. Düğün bitiminde gelin ile damat eve girerken bazı etkinlikler yapılmaktadır. Eşiğe bal sürmek/dökmek bunların başındadır. Bal, o evliliğin ömür boyu mutluluk ve refah içinde geçmesi için sürülürdü. Eşiğe bal veya çeşitli yiyeceklerin sürülmesi inancı ülkemizde Aydın ili başta olmak üzere, Türk kültür coğrafyasının daha birçok yerinde uygulanmaktadır (Kalafat, 2009: 48). Balın dışında giriş kapısına bıçak saplanırdı. Bununla ev içerisinde kavganın ve kötülüğün olmasını engellemek amaçlanmıştır (Güven, 2018: 183).

⁵ Şavşat’ta geline “dodopal” denirdi. Dodopal Gürcüce bir kelime olup დოდოპალი şeklinde yazılır. Gelin anlamına gelen bu tabir, Gürcülerin efsane Kralı Tamara için de kullanılmıştır.

Yine eşikte gelinin başından aşağıya bazı yiyecekler dökülür, bunun evliliğe bereket getireceği düşünülürdü. Bu inanış eski Türklerde görülen “saçı” inancı ile bağlantılıdır. (Gömeç, 1998: 44). Gerdek gecesi gelin veya damadın bağlanmasından korkulurdu. Bu bağlanma ilişkiye girememe ve çocuk yapamama üzerinedir. Bağlanmadan korunma için birtakım ritüeller vardır. Bunlardan birisi yatak odasının kapısına veya tavanına bıçak saplamaktır (Kalafat, 2009: 46). Düğünden bir hafta sonra “ayak dönümü” diye adlandırılan bir uygulama yapılırdı. Burada evli çift kızın evine giderdi (Güven, 2018: 183).

Geçiş dönemlerinin son safhası ölümdür. Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Artvin'de ölüm ve ölümlerle alakalı birtakım inanmalar vardır. Bazı hayvanların hareketleri ölümü belirten hâl olarak algılanmıştır. Köpeğin hâl ve hareketlerinden bazı anlamlar çıkarılmıştır. Bu hayvanın kurt gibi sesler çıkarması bazı doğa olaylarına ve ölümlere yol açacağı düşünülmektedir (Tokdemir, 1993: 262). Kırgızistan'da bazı hayvanların hâl ve hareketleri ölümü düşündüren belirtiler arasında yer almaktadır. Anadolu coğrafyasında görüldüğü gibi köpek uzun uzun ulursa ona en yakın evden cenaze çıkacağı inancı hâkimdi (Eroğlu, 2017b: 278). Alevi inancında da köpeğin uluması ölüm geleceği anlamındadır. Doğu Anadolu'daki bazı Tatar nüfusu arasında köpeğin bir evin yanında kurt gibi uluması aynı Kırgızlarda görüldüğü gibi o yerde ölü çıkacağı anlamına gelirdi. (Kalafat, 2011: 21 - 25).

Artvin ve çevresinde ölüm hadisesinden sonraki inanışları baktığımızda, ölünün kokmasını engellemek için soğuk yer tercih edilir ve şişmemesi için de üzerine bıçak konurdu. Bu inanış Anadolu'da yaygın bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Bölgede ölü evine komşular tarafından yemekler götürülme hadisesine çok önem verilmektedir. Ölü yemeği/aşı diye adlandırılan âdet, ülkemizde tarihi geçmişi olan bir gelenektir. Günümüzde mutlaka uygulanması için aile, tüm imkânlarını seferber etmektedir. Ölü aşı, ölenin ruhuna veya canı için verilmektedir. Burada maksat ölenin öte tarafta hayatını sürdürdüğü, başka ihtiyaçların yanı sıra mevtanın yeme ihtiyacı olduğu anlayışı vardır. Eğer ölü aşı olmazsa ölenin ruhunun geride bıraktıklarını tedirgin edeceğine inanılmaktadır (Örnek, 2018: 304). Cenaze çıkarılma işlemi sırasında ölünün evin bereketini de yanında götüreceğine inanılırdı. Bundan dolayı ince ve sivri bir ağaç parçası kapı girişine çakılırdı (Güven, 2018: 185).

Ölünün ardından kişinin yakınları üzüntüyü çeşitli şekillerde ifade etmeye çalışır. Bunlardan birisi ölen insanlara ait eşyaların atılmasıdır. Bunun dışında ölen insanın bazı şahsi eşyalarını yakınları tarafından muhafaza edilmektedir. Eşyaları alan kişiler bunlara baktıkça ölüyü anar ve rahmet diler. Ölen kişiye karşı özlem duygusu bu şekilde giderilmeye çalışılır. Özellikle ölenin değerli bir eşyasını kırık çıkana kadar saklama ve ona bakarak ağlama yas tutma olarak düşünülmektedir (KK-1). Bu halk inancı Kafkas kökenli Türk toplulukları olan Karaçay, Nogay, Karakalpaklar ve bölgenin diğer sakinleri Oset, Çeçen ve Çerkezlerde görülmektedir. Ölenin eşyası itina ile saklanır, şahsın özlemle hatırlanmasını sağlar. Bu anlayış Türklerin inanç dünyasında tul olarak bilinir. Bu inancın temelinde ruhun aslında ölmediği, ölenin yakınlarıyla ölenin ruhu arasında bir bağlantının bulunduğu inancının olduğu anlaşılmaktadır (Abdurrezzak ve Kalafat, 2019: 8)

Geçiş dönemlerinin dışında yöredeki diğer inanışlardan birisi de yağmur ile ilgilidir. Ardahan'ın yanı sıra Artvin'in ilçelerinde de yaygın olarak tuzun yağmuru durdurduğu anlayışı hâkimdir. Yaygın olarak tava ters çevrilir ve üzerine tuz eklenirdi. Bu şiddetli yağmurları engellemek içindi (Tokdemir, 1993: 254). Bu uygulamanın kadim Türklerde gökyüzüne doğru ok atma ritüeli ile bir bağlantısının olabileceği ileri sürülmüştür (Demiryürek ve Öksüz, 2010: 362). Karapapak Türklerinde de dolu yağdığı zaman benzer bir uygulamaya yapılmaktadır. Doluyu durdurmak için tava ters çevrilir, tuz dökülür ve manzum bir metin söylenerek dolunun duracağına inanılırdı (Aslan, 2014: 38). Karapapak Türkleri, Kafkas kökenli bir halktır ve Anadolu'da çoğunlukla Ardahan-Kars illerinde yaşamaktadırlar. Artvin'e komşu olan bu bölgelerde benzer âdetlerin görülmesi şaşırtıcı değildir.

Türklerin inanç dünyasında tuzdan beklenti yüksekti. Ona her daim ekmek gibi kutsiyet atfedilmiştir. Tuzun çeşitli hastalıkların tedavisinde tercih edilmesi de bundan dolayıdır. Yusufeli ve Artvin Merkez'de kurbağaya dokunulması veya yıldızların sayılması durumunda elde-yüzde çıkan siğillerin⁶ tedavisinde tuzdan medet umulmuştur. Bu kapsamda güneş doğmadan bir avuç tuzun üzerine üç ihlâs süresi okunur, tuza üflenir ve göle atılırdı (Kalafat, 2010: 376; Tokdemir, 1993: 254).

Dolu ile beraber gökyüzünden “huto ve yürek taşı” diye adlandırılan iki taşın düştüğü inancı vardı. Huto taşı inancı ise Yusufeli'nin (KK-2) dışında Ardanuç ve

⁶ El ve yüzde çıkan siğillere verilen yöresel isim “mecec”tir.

Şavşat'ta da görülmektedir. Yaşar Kalafat bu taşların “*yada taşı*” ile paralellik gösterdiğini vurgulamıştır (<http://yasarkalafat.info/?p=2080>: 06.02.2020).

Araştırma sahası içine giren bölgede nazar değmesini engellemek ve kötü ruhlardan kurtulmak/korunmak amacıyla (KK-3) evlerin kapısına, bahçe girişlerine koçboynuzu, ayı pençesi, at nalı gibi nesnelere asılır. Türk kültürü ve inancında bazı hayvan kemikleri evleri nazarlardan koruması amacıyla koruyucu bir unsur olarak kullandığı tespit edilmiştir. Örneğin at kafası Kuzey Kafkas Türklerinde, Çuvaş ve Başkurlarda bu maksatla (koruyucu) kullanılmıştır. Anadolu'da da görülen kurban edilen hayvanların kafataslarının kapı başlarını asılmasının bir benzeri VIII. yüzyılda Göktürklerde de rastlanmaktadır. Türklerde görülen ve uğur getirdiğine inanılan ayrıca kötü/kara iyilerden korunacağı düşünülen taş parçası, bitki, kurt dişi, ayı pençesi ve hayvan boynuzu gibi nesnelere bazıları ya bireyin boynuna ya da evin giriş kapısına asılırdı. Bunun da muska ve tılsım olarak kabul edildiği ve kişiyi, hane halkını nazarı engelleyeceğine inanılırdı. Bu inancın kökeni İslam öncesi geleneklere kadar götürülür. Hun mezarında elde edilen çok sayıda ürünün üzerinde küçük ebatta koç ve koyun heykellerine ve koçboynuzuna rastlanmıştır (Keskin, 2018:194-204). Artvin'in Sarıbudak (Melo) Köyü'nde nazardan sakınmak amacıyla bitki kökenli ve hayvansal nesnelere karşımıza çıkmaktadır. Kurban gözü, yumurta kabuğu, guguk kuşu dışkısı ve kafatası hayvansal nesnelere; kuşburnu diken, arpa, budak, ağaç kabuğu ve kiraza ağacı kabuğu da bitkisel nesnelere örnek gösterilir (Gökçimen 2005: 198). Mersin ilinde de bu inanış görülmektedir. Evlerin giriş kapısına koçboynuzu asılırdı. Buradaki maksat nazardan evi korumak ve kara iyilerin evin bereketini alıp götürmesine engellemektir. Bu açıdan bakıldığında koçboynuzuna manevi bir anlam yüklenmiştir (Çıblak, 2004: 113).

Orta ve Doğu Karadeniz'de görülen “kuş yenkmesi” tıpkı lohusa anneye albasması gibi burada da çeşitli kuşların basmasından çekinilirdi. (Kalafat ve Gündoğdu, 2014: 55). İnanışa göre kuşlara yenilme hâlinde (bu yenilme durumu halk tarafından özel bazı anlamlar yüklenen kuşların ötüşünü duyan kişilerde gerçekleşir) kişide ağır bir takım rahatsızlıkların ortaya çıkacağı ve o yıl içerisinde tüm işlerinin olumsuz gideceği inancı hâkimdi (Tokdemir, 1993: 260-262).

Türk halk inanışları içerisinde, ya kişilerin ya da toplumların hayatlarını etkileyen, inançlarla alakalı tabiatüstü özellikleri sahip olduğu kabul edilen ancak tam olarak şekillenmemiş varlıklar hakkında pek çok anlatı bulunmaktadır. İç Anadolu ve Karadeniz

Bölgesi'ndeki inançlarda düşsel bir varlık olarak kendine yer edinen *Karakoncoloz* Türkistan ve Sibiryaya inanç dünyası içerisinde de bulunmaktadır (Küçük, 2016: 359). Yaygın inanış Karakoncoloz yılın en soğuk günlerinde ortaya çıkar şeklindedir ancak Yusufeli'nde yılbaşı gecesinde görüldüğü inanışı hâkimdir. Bu inanışa aynı zamanda Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan gibi Balkan ülkelerinde de rastlanır. Tabiatıyla her bölge kendine özgü yaşantısı içerisinde Karakoncoloz farklı şekillerde ve anlamlarda orta çıkmaktadır. Buradan da bu anlayışın çok kültürlü bir yapıya sahip olduğu tespiti yapılabilir. Karakoncolos inancının bulunduğu Türkçedeki ilk kaynaklardan birisi Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'dir.⁷ Artvin'de yeni doğmuş çocukların ciğerini yiyen bir yaratık olduğu inancı vardır. Yılbaşı gecesini dışında yılbaşını takip eden on gün içerisinde de ortaya çıkabilirdi. İnsan taklidi yapan bu yaratıktan korkulurdu. Yeni doğmuş çocukların dışında buzağuları da yer şekil bir inanış vardır (Artvinli, 2000: 1005).

Artvin merkez ve bazı ilçelerinde yapılan kış veya yılbaşı eğlencelerine *Harfana ya da Arfana* denmektedir. Bu gelenek Balıkesir, Konya, Bayburt, Erzincan, Erzurum, Bolu, Tokat, Adıyaman ve Sinop gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde; Özbek, Uygur, Kırım Karay, Bulgar ve Romanya Türklerinde farklı isimlerle sürdürülmektedir (Ekici, 2016: 250-251). Özellikle köylerde kış gecelerini eğlenceli hâle getirmek için mahalleli toplanır, et pişirilip yenir içilir ve yöreye özgü çalgılarla eğlenilirdi (KK-3).

Şavşat ve çevresinde görülen eğlence türlerinden birisi de *Berobanadır*. Oyunu daha çok mahallenin gençleri gerçekleştirirdi. Kostüm olarak yüzlerinde maske bulunur ayrıca değişik hayvanların derileriyle yüz ve vücutlarına sararlardı. Oyuna davul, zurna ve tulum gibi yöresel çalgılar eşlik eder. Temelde oyunun amacı yaklaşık 10 kişilik bir grup, ilginç ve dikkat çekici kostümler giyinerek köydeki evlerin kapısını çalar ve buradan yiyecek toplarlardı. Malzemeleri toplayan köyün delikanlıları akşamları toplanıp yemek yer ve eğlenceli vakitler geçirirlerdi (<http://www.chveneburi.net/kultur/berobana-h463.html>:07.02.2020). Bu oyunun kıyafet ve isim olarak Gürcistan'da da rastlanmaktadır. *Berikaoba* ve *Keenoba* adlı iki türü vardır. Berikaoba oyununda temel olan toplumun Tanrı'dan istekleridir. Halk güzel hava ve bereketli bir hasat istemektedir. Bunu yaparken

⁷ “Yunanca literatürde bu varlık genellikle *kalikancaos* şeklinde bilinmektedir. *Kalikancaosların* yeryüzüne çıkış tarihi olarak, 24 Aralık Noel arifesini yani İsa Peygamber'in doğuşu kutlamalarının bir gün öncesini gösterilmektedir. Bunlar görünüş olarak vahşi ve korkunçurlar, hiç kesmedikleri uzun ve korkunç tırnakları vardır. Bunlarla insanların yüzlerini yırtarlar. Her birinde birer kusur olduğuna inanılırdı. Kimi topal ya da çarpık bacaklı, çarpık yüzlü, çarpık elli, tek gözlü, tek ayaklı, şaşı olabilirdi. Milos'ta güçsüz, bir deri bir kemik oldukları düşünülürdü” Bkz. Şişmanoğlu Şimşek 2018: 184-197.

de insanları eğlendirmek amaçlanmıştır. Ayrıca oyun esnasında bol bol dans edilir ve eğlenilir. Keenoba oyunu ise Berikaobaya benzerlik göstermektedir. Burada şehir veya köy erkenden hazırlıklara başlar. Yöre halkı o güne özel olarak yiyecek-içecek temin eder, hayvanlar kesilir ve hamur işi ürünler tüketilir. Oyunun başkarakteri şans getirdiğine inanılan birisi olmalıdır. Bir önceki yıl iyi bir hasat yoksa ve insanlar genel anlamda mutsuzsa geçen dönemki kişi değişir yerine başka birisi gelirdi. Söz konusu her iki oyunda da kapı kapı dolaşarak yiyecek-içecek isteme vardır. İki oyunda da maske takılır. Karakterler keçi yününden veya mısır saçaklarından yapılmış nesnelere takarak nispeten korkunç bir görüntü oluştururlar. Oyunların ortak noktalarından birisi de kötü ruhlu karakter genelde Arap, İranlı yani Müslüman olarak tasavvur edilmiştir. Çünkü Araplar tarihte uzun bir dönem Gürcülerle mücadele etmiş ve düşmanlık kazanmışlardır. Bu oyunlar günümüzde de varlığını sürdürülmektedir (Altun ve Khvedaliani, 2019: 1-14).

Yılbaşı gecesinden sonraki gün kimsenin başka eve ziyarete gitmemesine özen gösterilirdi. Çünkü uğursuzluk getireceği ve o yılın bereketsiz geçeceğine inanılırdı. Böyle bir durum olmuşsa bereket getirmesi için hemen o eve bir koç getirilip, evin içinde dolaştırılır ve sonra çıkartılırdı (Tokdemir, 1993: 260). Bu uygulamada da görüldüğü üzere koçun tıpkı eski Türklerde olduğu gibi Artvin’de de kutsal bir anlamı olduğu açıktır.

Sonuç

Artvin ve çevresi sadece Türklerin değil, Gürcü, Ermeni ve Rus gibi farklı ırktan milletlerin etkisi altında kalmış bir sahadır. Tabiatıyla bu durum bazı problemleri beraberinde getirirse de çalışma sahasını çok kültürlü, katmanlı ve zengin bir bölge olmasına sebebiyet vermiştir. Kültür katmanının derin olduğu Artvin’de halk inançlarının kökenlerini tespit etmek, onları bir millete veya çeşitli dine bağlamak çok zor husustur. Bunun tespitini yaparken çok dikkatli olmak gerekmektedir.

Artvin’in ilçeleri kendi içerisinde farklı kültürleri bünyesinde barındırır. Sahil kesimi olan Hopa ve Arhavi’nin, iç kesimlerde olan Yusufeli, Şavşat ve Ardanuç’tan çok başka âdetler, gelenek ve görenekler olması doğaldır. Bu durum tarih boyunca da böyle olmuştur. Kıyı kesimi daha çok Laz-Hemşin inanç kültürü çerçevesinde gelişim göstermiştir. Yusufeli, Ardanuç, Şavşat’ta ise Gürcü ve özellikle Türklere dair inanışların izlerini gözlemlemek mümkündür.

Abdülkadir İnan ve İsmet Zeki Eyüpoğlu gibi bilim insanları günümüzde Anadolu coğrafyasında yaşayan halk inanışlarının kökenini Türkistan’da aramakta ve eski Türklerin

inancını şekillendiren Şamanizm'i işaret etmektedirler. Var olan bütün inançlar ve âdetlere Türkistan kökenli demek doğru bir yaklaşım değildir. Hiç şüphesiz Anadolu'da daha önce olan toplulukların dinî düsturları ve yaşam şekilleri de etkilidir. Tespiti yapılan halk inançlarında eski Türk inançlarından olan ateş, su, hayvan ve ölüm gibi kültler Anadolu coğrafyasındaki inanmalarda kendilerine yer bulmuştur. Ayrıca Artvin'de görünen bu inanışlar günümüzde farklı coğrafyalarda yaşayan ve farklı dine mensup Türklerde de görülmektedir. Zaten biz de bu sebeple Artvin halk inançlarını Gürcü ve Ermenilerden ayırıp Türklüğe bağlayabiliriz.

Bu makalede Yusufeli, Ardanuç ve Şavşat ilçelerinde gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda ulaşılan bilgiler, Anadolu'nun farklı bölgelerinde ve diğer Türk coğrafyalarındaki halk inanmalarına yönelik yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Artvin halk inançları özelinde bazı kıyaslamalar yapılmıştır. Elde edilen veriler sonucunda Artvin ve çevresinde görülen halk inanışlarının özellikle Kafkas coğrafyasında yaşayan topluluklarla ortaklık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu halk inanışı uygulamalarından hareketle, eski Türk inancına dair bakiyelerin günümüzde bu bölgede izlerini rastlanılmıştır. Ayrıca bölgede varlığını sürdüren uygulamalardan Berobana geleneğinin Anadolu'da sadece Artvin ve çevresinde görülmesi zikredilmesi gereken bir husustur. Berobana Gürcistan'da da varlığını sürdürmekte olup bu durum Artvin'in Gürcistan sahası ile aynı kültür potasında olduğu yorumunun yapılmasını mümkün kılmaktadır.

Netice itibariyle bu çalışmada Artvin Merkez ve bazı ilçelerinde birtakım halk inanışları ve uygulamaları olduğunu, bunlarında hem Anadolu hem de diğer Türk coğrafyalarında nasıl tezahür ettiği ifade edilmeye çalışılmıştır. Metin içerisinde verilen örneklerle tüm bölgenin kültürünü, yaşantısını tamamıyla anlatmak söz konusu olamaz. Fakat halk inançları hususunda konu irdelendiğinde araştırma yapılan bölgede Türkistan coğrafyasındaki kadim Türk inanç sisteminin izlerinin devam ettiği görmek mümkündür.

Kaynaklar

- Abdurrezzak, A. ve Kalafat, Y. (2019). Pınarbaşı Halk İnançlarında "Arpad", "Angut", "Şiranga" Tanımlamaları ve Mitolojik Derinlikler, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi Mustafa Aksoy Armağanı*, 3(1), 6-14.
- Altun, S. ve Khvedaliani, T. (2019). Gürcü-Türk Halk Gösterileri "Berikaoba, Keenoba ve Orta Oyunu" Üzerine, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 1-14.

- Arık, D. (2017). İslam Öncesi Arap İnanışları, *Halk İnanışları El Kitabı* (Ed. A. H. Eroğlu ve D. Arık), Ankara: Grafiker Yayınları, 210-235.
- Artvinli, T. (2000). *Yusufeli Külliyyâtı*, c. 2, Artvin, Yusufeli Belediyesi Yayınları.
- Aslan, E. (2014). Karapapak-Terekeme Türklerinde Doğa Olayları İle İlgili Halk İnançları ve Mitolojik Boyutu, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (Özel Sayı II), 37-40.
- Ayçiçek, A. (2016), *Rize'de Kıpçak İzleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE.
- Bilgin, M. (2010). *Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Boratav, P. N. (1958) Dede Korkut Hikâyelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Te'lif Tarihi, *Türkiyat Mecmuası*, 13, 31-62.
- Bulduk, Ü. (1996). Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 247-251.
- Çıblak, N. (2004). Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanıcı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar, *TÜBAR*, 15, 103-125.
- Demiryürek, G. ve Öksüz, M. (2010). Yusufeli'de Halk İnanmaları ve Efsaneler, *Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu*, (Ed. M. Demirel ve M. Akıllı), Artvin, Mayıs 2010, 361-369.
- Ekici, S. (2016). Türk Halk Müziğinin Aktarımında Oda Toplantılarının Önemi ve Harput Kürsü Baş Örneği, *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(7), 249-257.
- Eren, M. (2013). "Halk İnanıcı" Kavramının Sınırları Ve Sınırlılıkları Üzerine Bir İnceleme, *Turkish Studies*, 8(13), 857-865.
- Eroğlu, A. H. (2017a). Halk İnanışlarına Giriş, *Halk İnanışları El Kitabı* (Ed. A. H. Eroğlu ve D. Arık), Ankara: Grafiker Yayınları, 20-42.
- Eroğlu, A. H. (2017b). Geçiş Dönemleri İle İlgili İnanışlar, *Halk İnanışları El Kitabı* (Ed. A. H. Eroğlu ve D. Arık), Ankara: Grafiker Yayınları, 258-282.
- Gökçimen, A. (2005). Artvin İlinin Sarıbudak Köyünde Nazarla İlgili İnanışlar, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı*, 27, 197-201.
- Gömeç, S. Y. (1998). Şamanizm ve Eski Türk Dini, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4, 51-92.
- Güngör, H ve Argunşah, M. (1998). *Gagauzlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, H. (1992). Kayseri'de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Âdet ve İnanışları, *Milli Folklor*, 2(14), 7-11.
- Güven, O. (2018). *Artvin'in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, Ankara: Kitap 72 Yayınları.
- Işık, A. (2001). *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (2013). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kalafat, Y. (1999). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kalafat, Y. (2019). *Azerbaycan-İran-Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Y. (2009). *İslâmiyet ve Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınevi,
- Kalafat, Y. (1994). Türk Halk İnançları Hususiyile Doğu Anadolu ve Toroslarda (Kırk) Motifi, *Milli Folklor*, 3(22), 15-21.
- Kalafat, Y. (2010). Karşılaştırmalı Yusufeli Türk Halk İnançları, *Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu*, (Ed. M. Demirel ve M. Akıllı), Artvin, 371-381.
- Kalafat, Y. (2011). Barak Baba ve Hayvan Ata Miti, *Erciyes Dergisi*, 408, 21-25.
- Kalafat, Y. ve Kaan Gündoğdu (2014). Tokat Yöresi Halk İnançlarında Basamak-Basılmak ve Kuş Yenkmesi, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Tokat, 55-68.

- Karasüleymanoğlu, Ş. (2015). *Artvin Halkbiliminden Çizgiler*, Ankara: Yusufeli Belediyesi Yayınları.
- Keskin, Y. M. (2008). Türk Toplumunda Nazar Olgusu ve Buna Karşı Geliştirilen Korunma ve Kurtulma Pratikleri: Elazığ Örneği, *Dini Araştırmalar*, 11(32), 191-214.
- Kılıç, S. (2017). Halk Hekimliği/Sağaltma Ocakları İle İlgili İnanışlar, *Halk İnanışları El Kitabı* (Ed. A. H. Eroğlu ve D. Arık), Ankara: Grafiker Yayınları, 2017, 310-323.
- Küçük, A. (2016). Orta Asya'nın Yalmavuz/Celmoğuz'u ile Doğu Karadeniz Yöresi'nin Goncoloz'u Arasında Bir Karşılaştırma, *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2/7, 351-362.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi*, 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Örnek, S. V. (2018). *Türk Halkbilimi*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Subaşı, Ö. (2013). XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti, *Turkish Studies*, 8(5), Ankara, 705-731.
- Şimşek Şişmanoğlu, Ş.(2018).Türkçe ve Yunanca Kaynaklarda Karakoncolos/Kalikancaros İnanıcı, *Millî Folklor*, 120, 184-197.
- Şişman, B. (2000). Anadolu'da Yaşayan Halk İnançlarının Menşei Üzerine Bir Araştırma, *Millî Folklor*, 6(46), 104-108.
- Tanyu, H. (1976). Dinî Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma, *AÜİF Dergisi*, 20, 123-142.
- Tokdemir, H. (1993). *Artvin Yöresel Folkloru*, Ankara: (Yy.).
- Toksoy, A. (2008). Dede Korkut Destanlarında Tav-Eli ve Çevresi, *Turkish Studies*, 3(1), 121-128.
<http://yasarkalafat.info/?p=208> (Erişim Tarihi: 06.02.2020).
<http://www.chveneburi.net/kultur/berobana-h463.html> (Erişim Tarihi: 07.02.2020).

Kaynak Kişiler

Kaynak Kişi-1:Ayşe Güven, Artvin/Merkez, 61 yaşında, Üniversite mezunu, (28.01.2019).

KK-2:Cevriye Korkmaz, Yusufeli/Erenler, 59 yaşında, Ortaokul mezunu, (29.01. 2019)

KK-3:Münire Orhan, Artvin/Merkez, 75 yaşında, İlkokul mezunu, (4.02. 2019)

KK-4:Nurten Şahin, Artvin/Merkez, 84 yaşında, İlkokul mezunu. (4.02. 2019)

Ekler

Ek-1

Yusufeli ilçesinde bir köy evinin kapısına asılmış objeler.

Ek-2

Tiflis'te yer alan Berikaoba oyununu tasvir eden görsel.

https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Sculpture_in (Erişim Tarihi: 07.02.2020).

Ek-3

Şavşat'ta Berobana oyunundan örnek bir görsel.

https://www.istanbulgercegi.com/turizm-haftasi-etkinligi-cittaslow-unvanli-savsatta-yapildi-_100204.html(Erişim Tarihi: 07.02.2020).

Başvuru Tarihi: 11.10.2020
Kabul Tarihi: 03.02.2021

Araştırma Makalesi / Research Article

10. Sınıf Matematik Derslerinde DMÖN Kullanılmasıyla İlgili Öğretmen Görüşleri (Türkiye ve İran Örneği)

Ali Babapour GOLEZANI¹

Aslan GÜLCÜ²

Öz

Bu araştırmada; Türkiye ve İran 10. Sınıf öğrencilerinin ikinci dereceden denklemler ünitesi için tasarlanan Dinamik Matematik Öğrenme Nesnelерinin (DMÖN)'lerin kullanılması hakkında orta öğretim matematik öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması, sınırlı bir sistemin nasıl işlediği ve çalıştığı hakkında sistematik bilgi toplamak için çoklu veri toplama kullanılarak o sistemin derinlemesine incelenmesini içeren metodolojik bir yaklaşımdır. Araştırmada, matematik eğitiminde DMÖN'lerin kullanılması ile ilgili her iki ülkenin MEB'ine bağlı dört matematik öğretmenin görüşlerini almak için 5'er sorudan oluşan açık-uçlu öğretmen görüşme formu kullanılmıştır. Soruların hazırlanmasında Atatürk Üniversitesinde görevli olan bir profesör ve iki doktor öğretim üyelerinin görüşleri dikkate alınmıştır. Nitel verilerin analizinde Durum veri analizi kullanılmıştır. Araştırmada, her iki ülkenin matematik öğretmenlerinin görüşlerinden elde edilen bulgular sonucunda; DMÖN'lerin sağladığı kolaylıklardan dolayı öğrenme-öğretme ortamında kullanılmasının faydalı olduğu belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Dinamik matematik öğrenme nesneleri, DMÖN, Bilişim Teknolojileri, Etkili Öğrenme, Eğitimde Teknoloji Entegrasyonu, Kalıcı Öğrenme.*

Teachers' Views on Using DMLO in 10th Grade Mathematics Lessons (Turkey and Iran Example)

Abstract

In this study; Turkey and Iran 10th Grade students quadratic equation Mathematics Dynamic Learning Object is designed for the unit (DMLO's) aimed to investigate the views of secondary school mathematics teachers on using. For this purpose, one of the qualitative research methods, case study design was used in the study. Case study is a methodological approach that involves an in-depth study of a restricted system using multiple data collection to gather systematic information about how it works. In the study, an open-ended teacher interview form consisting of 5 questions was used to obtain the opinions of four mathematics teachers affiliated to the Ministry of National Education of both countries regarding the use of DMLO's in mathematics education. In the preparation of the questions, the opinions of a professor and two doctor faculty members of Atatürk University were taken into consideration. Situation data analysis was used in the analysis of qualitative data. As a result of the findings obtained from the opinions of mathematics teachers of both countries in the study; It has been stated that it is beneficial to use DMLO's in the learning-teaching environment due to the convenience they provide.

Keywords: *DMLO, Information Technologies, Effective Learning, Technology Integration in Education, Permanent Learning.*

¹ Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, alibabapur1983@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5958-5056>

² Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, aslangulcu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6857-7760>

Giriş

Eğitim alanında çalışan uygulayıcıların derslerindeki en büyük yardımcıları şüphesiz bilişim teknolojileridir. Bilişim teknolojilerinin (BT) eğitim ortamlarına entegre edilmesi, öğrencilerin dikkatini çekme ve öğrenme sürecinde aktif rol oynamalarının yanı sıra derse olan katılımları ve motivasyonlarının artmasına yol açarak kalıcı öğrenmelerine yardımcı olmaktadır (Acker, Buuren, Kreijns & Vermeulen, 2013). Ayrıca bilişim teknolojisi vasıtasıyla yapılan eğitimin farklı duylara hitap etmesi nedeniyle kalıcı öğrenmeye destek olmaktadır (Balkas & Barış, 2015).

BT'nin eğitimin farklı alanlarına entegre edilmesine ilişkin araştırma sayısı oldukça fazladır. Bu alanlardan birisi de öğrenenlerin büyük bir çoğunluğunun öğrenmekte zorlandığını ve dersten korktuğunu ifade ettiği matematik dersidir (Akkoç, 2006; Köse, 2008; Kutluca & Baki, 2009). Soyut bir altyapısı olan matematik dersinde bilgisayarların kullanılması oldukça önem taşımaktadır. Bilgisayar desteğinin soyut matematik konularının somutlaştırılması ve görsel bir materyal şeklinde öğrenene aktarılması açısından eşsiz bir araç olduğu bilinmektedir (Baki, 2015; Frenkel, 2013; Goldenberg & Couco, 1998; Marrades & Gutierrez, 2000; Köse, 2008; Patadia & Ramani, 2012; Sarama & Clements, 2009). Dolayısıyla bilişim teknolojilerinin başında gelen bilgisayar gibi teknolojik araçların eğitime entegre edilmesi ve bu araçlar vasıtasıyla hazırlanan öğrenme nesnelere gibi materyallerin eğitim ortamlarında kullanılması, öğrenenlerin matematik gibi zor öğrenilen derslerin kalıcı öğrenmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir (Baki, 2002).

MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığının (TTKB) 2019'da yayınladığı ortaöğretim matematik öğretim programının öğrencilere kazandırmayı hedeflediği matematiksel yeterlik ve becerilerden birisi de BT'nin yerinde ve etkin kullanımınıdır. BT'nin amacına uygun olarak kullanılması, matematiğin öğretilmesinde kolaylık sağlamanın yanı sıra, öğrenenler için de aktif katılımlı dersler oluşturacaktır (MEB, 2019).

Yapılan bir çalışmada; Göktaş ve arkadaşları (2008)'na göre öğretmenlerin ders anlatımında teknolojik araçlardan faydalanmaları eğitsel açıdan olumlu etkilerin gözlemlenmesine imkân tanımaktadır. Şöyle ki, öğrencilerin teknoloji okuryazarlığı düzeylerinin artması; eleştirel düşünme, problem çözme, bilgiler arası analiz ve sentez yapabilme gibi becerilerinin gelişmesine ve bunun yanı sıra derse olan motivasyonlarının artmasına sebep olmaktadır (Akpınar & Altun, 2014).

Eğitimde teknoloji entegrasyonu ve öğretmenlerin buna uyum sağlaması ve derslerin teknolojik materyaller kullanılarak anlatılması her geçen gün daha da önemli olmaktadır (Zbiek, Heid, Blume & Dick, 2007; Özçakır & Aydın, 2019). Bazı çalışmalarda öğretmenlerin öğrenme nesnelere gibi dijital materyalleri ders anlatımında kullanmalarının öğrenciler üzerinde olumlu etkiler bıraktığı gözlemlenmektedir (Yükseltürk & Altıok, 2015).

Yapılan çalışmalarda öğretmenlerin teknolojik bilgi ile donanmaları ve sınıf ortamında öğrenme nesnelere gibi materyallerden faydalanarak uygulamalı ders anlatım ortamını sağlamaları, öğrencilerin bilgi ve becerilerinin klasik düzeyden daha fazla artmasına yol açmaktadır (Hollebrands, 2007). Matematik öğretiminde öğrenme nesnelere kullanımına hakkında yapılan bir diğer çalışmada ise uygulamalı sınıf ortamlarında öğretmenlerin öğrencilerle birlikte öğrenme nesnelere kullandıkları zaman daha verimli ve farklı beceri seviyelerine ulaştıkları raporlanmıştır (Akpınar & Altun, 2014; Hollebrands, 2007; Sinclair, 2003, 2004).

Bu yüzden eğitim amaçlı üretilen ve ders ortamlarında kullanılan öğrenme nesnelere, kullanıcılara sınırsız sayıda uygulama imkânı sunarak öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerinin gelişmesine destek olmaktadır (Wagner, 2002). Öğrenme nesnelere; somutlaştırılmış ve basit materyallerden oluşan video, grafik, harita ve etkileşimli simülasyonlardan ibarettir. Öğrencilerin bu materyalleri kullandıklarında, derse olan istekleri artmakla birlikte kalıcı öğrenme sağladıkları gözlemlenmiştir (Moyer, 2001; Porter, Cırry, Muirhead & Galan, 2002).

Sözü geçen öğrenme nesnelere kullanımına matematik öğrenme ortamlarında yapılmasını sağlayan önemli yazılımlardan birisi Wolfram Mathematica ® yazılımıdır. Dünyada eğitimin her aşamasında milyonlarca profesyonelin ve öğrencinin kolaylıkla kullandığı bu program simgesel ve matematiksel hesaplamaları kolaylıkla yapılabilmekte, kullanıcı dostu arabirimi ile masaüstü ve web versiyonları etkileşimli öğrenme sağlamaktadır. Programın görsel içeriğinin zengin olması ve matematiğin soyut kavramlarını somutlaştırması, öğretmen ve öğrenenlerin ilgisini arttırmaktadır (Gülcü, 2004). Bu çalışmada Wolfram Mathematica'nın kullanılmasının uygun bir araç olduğu değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türkiye ve İran 10. sınıf lise öğrencilerinin matematik dersi müfredatında yer alan ikinci dereceden denklemler ünitesi kapsamında DMÖN'lerin kullanılması hakkında orta öğretim matematik öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesidir. Matematik derslerinde Wolfram Mathematica programı ile hazırlanmış DMÖN'lerin kullanılması ile ilgili olarak aşağıdaki soruya yanıt aranmıştır.

Araştırma sorusu: Türkiye ve İran'da görev yapan matematik öğretmenlerinin, 10. sınıf lise öğrencilerinin ikinci dereceden denklemler dersinde kullanılan DMÖN'ler hakkında görüşleri nelerdir?

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması deseninden faydalanılmıştır. Durum çalışması, sınırlı bir sistemin nasıl işlediği ve çalıştığı hakkında sistematik bilgi toplamak için çoklu veri toplama kullanılarak o sistemin derinlemesine incelenmesini içeren metodolojik bir yaklaşımdır (Chmiliar, 2010). Creswell (2007)'e göre durum çalışması; araştırmacının zaman içerisinde sınırlandırılmış bir veya birkaç durumu çoklu kaynakları içeren veri toplama araçları (gözlemler, görüşmeler, görsel-işitseller, dokümanlar, raporlar) ile derinlemesine incelediği, durumların ve duruma bağlı temaların tanımlandığı nitel bir araştırma yaklaşımıdır. Merriam (2013) ise durum çalışmasını sınırlı bir sistemin derinlemesine betimlenmesi ve incelenmesi olarak tanımlamaktadır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubu, Türkiye ve İran Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet liselerinde görev yapan 4 matematik öğretmeni olarak belirlenmiştir. Çalışma; İran Tebriz Şehit Mehdi Salik Lisesinden seçilen iki matematik öğretmeni ve Türkiye Erzurum Mehmet Akif Ersoy Anadolu Lisesinden seçilen iki matematik öğretmeni olmak üzere toplamda dört matematik öğretmeni ile gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Açık uçlu Öğretmen görüşme Formu

Çalışmada; öncelikle araştırmacı tarafından matematik öğretmenlerine DMÖN'ler hakkında gereken bilgilendirmeler yapılmıştır. Daha sonra öğretmenlerin matematik öğrenme nesnelere ve eğitimde kullanılmasını değerlendirecek beşer sorudan oluşan açık

uçlu öğretmen görüşme formu hazırlanmıştır. Açık uçlu öğretmen görüşme soruları, Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesindeki bir profesör ve iki doktor öğretim üyesinin görüşleri dikkate alınarak hazırlandıktan sonra pilot uygulaması yapılmış, düzeltmelerden sonraki son şekli uygulanmış ve aşağıda sunulmuştur:

- 1) Sizce ders ortamında DMÖN'lerin kullanılması öğrencilere ne tür kolaylıklar sağlamaktadır?
- 2) Sizce derslerde DMÖN kullanılmasının faydaları neler olabilir?
- 3) DMÖN kullandığınız zaman sizi zorlayan faktörlerin neler olduğunu açıklayınız?
- 4) Matematik dersi anlatırken DMÖN kullanmak ister misiniz?
 - a) Cevabınız “EVET” ise nedenlerini açıklayın.
 - b) Cevabınız “HAYIR” ise nedenlerini açıklayınız.
- 5) DMÖN'lerin olumlu ve olumsuz yönlerini açıklayınız.

Bulgular

Bu başlık altında araştırma sorusuna ait bulgulara yer verilmiş ve bu bulgular tartışılmıştır. Matematik dersinde DMÖN'lerin kullanılmasıyla ilgili açık-uçlu öğretmen görüşme formu yardımıyla toplanan veriler durum çalışması yöntemi ile analiz edilmiştir. Türkiye ve İran'daki orta öğretim matematik öğretmenlerine; derslerde DMÖN'lerin kullanılmasının öğrencilere sağladığı kolaylıklar, DMÖN'lerle ders işlemenin avantajları/dez avantajları, DMÖN'lerin olumlu ve olumsuz yönlerini değerlendirmek üzere görüşleri alınmış ve sonuçları aşağıda sunulmuştur.

DMÖN Kullanılmasının Öğrencilere Sağladığı Kolaylıklar

Matematik dersinde DMÖN'lerin kullanılmasının öğrencilere sağladığı kolaylıkları belirlemek amacıyla öğretmenlere “Sizce ders ortamında DMÖN kullanılması öğrencilere ne tür kolaylıklar sağlamaktadır?” sorusu yöneltilmiş ve bu soruya verdikleri cevaplar doğrudan alıntı şeklinde aşağıda verildikten sonra değerlendirilmiştir.

Türkiye Öğretmenlerinin Görüşleri

“Soyut bir bilim olan matematiği öğrenciler için görselleştirmek, kalıcılık öğrenme ve hatırlama açısından büyük önem taşımaktadır. Nesnelere kullanmamızın en önemli tarafının anlatım ve anlaşılır kolaylığı sağlayacağı olmasıdır diye düşünüyorum”.

“Genelde matematiğin grafiklerle ilgili olan konularının öğretmenler tarafından anlatımı oldukça zordur. DMÖN’ler hakkında benim ilgimi çeken kısım da görselleştirme özelliğidir. Öğrenciler kısa bir zaman aralığında konuya ait grafikleri inceleme imkânına sahip olabiliyorlar, bu da ister istemez öğrencide kalıcı öğrenmeye yol açmaktadır.

Birinci soruya ait matematik öğretmenlerinin görüşlerine bakıldığında; matematik dersinde DMÖN’lerin kullanılmasının öğrenciler üzerinde kalıcı öğrenme sağlaması, öğrenilen bilgilerin kolayca hatırlanması ve anlatım ve konuların anlaşılmasında kolaylık sağladığından bahisle matematik eğitiminde kullanılması hakkında olumlu görüşler beyan edildiği değerlendirilmiştir.

İran Öğretmenlerinin Görüşleri

“Soruda açıklandığı gibi DMÖN kullanılması öğrenciler için çok faydalı olacaktır. Çünkü öğrenci yeterince tekrarlama yapabilir ve bu yüzden konuya hâkim olması sağlanır. Bu tür yazılımlar eğitim seviyesinin artışına sebep olacağını düşünüyorum ama belki bu görüş normal okullar için biraz farklı olabilir çünkü bu tür okullarda teknolojinin altyapısını oluşturmak kendi başına bir problemdir o yüzden bu tür öğrenciler öncelikle zaman kaybı yaşamadan klasik yöntemlere sarılarak öğrenmelidir. Yani söylemem gerekirse bu tür programlar farklı şartlar altında okuyan öğrenciler için materyal açısından (Bilgisayar, İnternet vs.) elverişli olmayabilir, ama verimli şartlarda okuyan öğrenciler için bir hârikadır”.

“DMÖN’lerin matematik derslerinde kullanılması aslında iyi bir yöntemdir, nedeni ise; öğrencilerin hem bireysel ve hem de gruplu öğrenmelerine sebep olur, bu yüzden de öğrencilerin derse katılımını artırır. Ayrıca görsel materyaller içeren DMÖN’lerin kullanılması öğrencilerin konuya hâkim olmalarına ve derinden öğrenmelerine imkân sağlamış olur”.

Birinci soruya ait İran öğretmenlerinin görüşlerine bakıldığında; matematik dersinde DMÖN’lerin kullanılmasının öğrencilerin kalıcı öğrenmelerine sebep olduğu, öğrencilerin yeterince tekrarlama yapabilmelerini sağladığı ve bu yüzden eğitim seviyesinin artmasına yol açacağı ifade edilmiştir.

Türkiye ve İran öğretmenlerinin bu soruya ilişkin görüşleri beraberce değerlendirildiğinde “kalıcı öğrenme” konusu üzerinde ortak fikir oluşmuş; somutlaştırma ve çok tekrar özelliği öğretmenlerce belirgin olarak vurgulanmıştır.

DMÖN'lerin Kullanılmasının Avantajları ve Dezavantajları

Matematik dersinde DMÖN'lerin kullanılmasının avantajları ve dezavantajlarını belirlemek amacıyla öğretmenlere “Sizce ders anlatımında DMÖN kullanılmasının faydaları neler olabilir?” sorusu yöneltilmiş ve bu soruya verilen cevaplar alıntı şeklinde aşağıda verildikten sonra değerlendirilmiştir.

Türk Öğretmenlerinin Görüşleri

“Öğretmen açısından ders anlatılmasında kolaylık, öğrenci açısından ise görsel bilgilerin anlaşılmasında görsel zekânın harekete geçmesini sağlamasıdır, diye bilirim”.

“DMÖN'lerin ders ortamında kullanılmasından pek yana değilim. Nedeni ise ders saatinde öğrencilerde fikir dağınıklığına ve hep bilgisayarlarla vakit geçirmelerine sebep olmaktadır. DMÖN'lerin konuya ait bazı materyallerin somutlaştırılması açısından iyi bir araç olduğunu da inkâr etmekte doğru değildir. Bence matematik derslerinde bu tür materyallerin sadece grafik içerikli konularda ve sınırlı bir şekilde kullanılması daha iyi sonuçlara yol açabilir. Aksi takdirde ister derse olan öğrenci dikkati açısından ve isterse de zaman açısından ciddi sıkıntının ortaya çıkması söz konusu olabilir”.

İkinci soruya ait Türk öğretmenlerinin görüşlerine bakıldığında; matematik dersinde DMÖN'lerin kullanılmasının öğrencilerin görsel bilgilerinin artmasına ve öğretmenin ders anlatımında kolaylık sağlamasına sebep olduğu belirtilmiştir. Başka bir öğretmen de, DMÖN'lerin ders ortamında kullanılmasının zaman kaybına sebep olması ve öğrencilerin derse olan konsantrasyonlarının bozulmasına yol açmasından bahisle eğitim ortamlarında olumsuz etki bırakacağı şeklinde görüş beyan etmiştir.

İran Öğretmenlerinin Görüşleri

“DMÖN'lerin kullanılması öğrencilerin görsel olarak öğrenmelerine destekte bulunduğu için kullanılması çok faydalıdır. Matematiği zihinsel öğrenmeden yapılandırmacı öğrenmeye dönüştürülmesi takdir edicidir”.

“Bir matematik öğretmenin en büyük kaygısı, konuların belirlenen zaman aralığında öğrencilere verimli bir şekilde aktarılmasıdır. Dolayısıyla zamanın tasarruflu kullanılması oldukça önemlidir. DMÖN'lerle bu tür sıkıntının üstesinden gelebilir inancındayım”.

İkinci soruya ait İran öğretmenlerinin görüşlerine bakıldığında; matematik dersinde DMÖN'lerin kullanılmasının öğrencilerin yapılandırmacı öğretime destek veren nesnelere

olduğu ve geleneksel eğitimde grafik vd. görselleri öğretmede fazladan geçen zamanın DMÖN kullanılmasıyla tasarruf edileceğini ifade etmiştir.

Türk ve İran öğretmenlerinin bu soruya ilişkin görüşleri beraberce değerlendirildiğinde başta “görsel” konuların öğretiminde etkili olacağı ortak fikri oluşmuş; yapılandırmacı öğrenmeye yardımcı olacağı vurgulanmış. Burada Türk öğretmenin zamanı kullanmada dezavantaj oluşturacağı söylemesine karşın İranlı öğretmen zaman tasarruf sağladığını söylemesi dikkat çekmektedir.

DMÖN’lerin Kullanılmasını Zorlayan Faktörler

Görüşmede Türk ve İranlı öğretmenlerinin “DMÖN kullandığınız zaman sizi zorlayan faktörlerin neler olduğunu açıklayınız” şeklinde soru yöneltilmiş ve bu soruya verdikleri cevaplar aşağıda verildikten sonra değerlendirilmiştir.

Türk Öğretmenlerinin Görüşleri

“DMÖN’leri kullanırken grafiklerin anlatımında bilgi eksikliğine rastladım, eksik bilgileri tahtada tekrardan açıklama zorunda kaldım. Bence çözülen örneklerin altında basit cümlelerle açıklamalar yapılırsa konunun anlaşılması ve takip edilmesi öğrenci tarafından daha verimli olur onun dışında program kullanışlıdır”.

“DMÖN’ler hakkında benim ilgimi çekmeyen kısım öğretmenin hazırlanan DMÖN’lerin içeriğine müdahale edememesidir. Belli bir kalıp içinde tasarlanmış olan DMÖN’lerde esnekliğe pek yer verilmemiş gibi geldi bana. Sanırım, öğretmen bir nesne üzerinde değişiklik yapmak istiyorsa ya da nesnelere farklı bir yoldan aynı sonucu öğrenciye öğretmek istiyorsa, iyice DMÖN yazılım dili öğrenmesi gerektirir. Bence birçok öğretmen zaman açısından yazılım dili öğrenmesi ile ilgilenmez”.

Üçüncü soruya ait Türk öğretmenlerinin görüşlerine bakıldığında; matematik dersinde grafik içerikli DMÖN’lerde bilgi eksikliğine ve öğretmenlerin DMÖN’lerin ekran içeriğine müdahale edemediklerinden bahisle matematik eğitiminde kullanılması hakkında olumsuz görüşler beyan ettikleri değerlendirilmiştir.

İranlı Öğretmenlerinin Görüşleri

“Zaman sınırlılığı, okullarda gereken imkânların olmaması ve okulların bilişim teknolojileri seviyelerinin zayıf olması DMÖN’lerin kullanılmasında zorluklar yaşattı. Nesnelere durumuna açıklamada bulunursam, problemlerle ilgili yazılı açıklamaların zayıf

olması dışında pek bir sıkıntı yaşamadım. Açıklamalı yazılarla nesnelere zenginleştirilirse daha verimli olur diye düşünüyorum”.

“Bence, matematik gibi soyut bir altyapıya sahip olan kavramlarının somutlaştırılmasında DMÖN’lerin sağladığı katkılar tartışılmazdır. Ama öğretmenlerle öğrencilerin bu tür teknolojik araçlardan ne kadar bilgi edindikleri tartışılır. Ayrıca yaşadığımız çağın gereği öğrencilerin bilgisayar ve mobil teknolojik araçların kullanılması hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaları ve öğretmenlerin bu yönde karşılaştıkları bilgi eksikliği nedeni ile verimli bir teknolojik ders ortamının yaratılmaması başlı başına bir problemdir diye düşünüyorum”.

Üçüncü soruya ait İran öğretmenlerinin görüşlerine bakıldığında; okulların BT altyapısının zayıf olması nedeni ile matematik dersinde DMÖN’lerin kullanılmasının zor olduğu ifade edilmiştir.

Türk ve İranlı öğretmenlerinin bu soruya ilişkin görüşleri beraberce değerlendirildiğinde “DMÖN ekranında açıklamalarla ilgili eksikliklerin olduğu” ortak kanısı belirmiştir. Programın esnek olmaması, yazılımın dilinin öğrenilmesinin zorluğu ve öğrencilerin ne kadar bilgi edindiklerinin bilinmemesi belirgin olarak vurgulanmıştır.

DMÖN’lerin Matematik Dersinde Kullanımı

Görüşmede Türk ve İranlı öğretmenlerinin “Matematik dersi anlatırken DMÖN kullanılmasını isterimsiniz? Cevabınız Evet/Hayır’sa nedenlerini açıklayınız” dördüncü sorusu yöneltilmiş ve bu soruya verdikleri cevaplar aşağıda değerlendirilmiştir.

Türk Öğretmenlerinin Görüşleri

“Kesinlikle isterim. Özellikle geometri konuları için çok faydalı olduğunu düşünüyorum. İkinci dereceden denklemler konusunun grafiklerini anlatmada hem zaman ve hem açıklamada zorluk yaşıyordum ama DMÖN’lerle bahsettiğim konunun anlatılmasında kolaylık yaşadım sanki. Bu yüzden somutlaştırma matematiğin anlaşılmasını büyük oranda arttıran bir etmendir”.

“Matematik öğretmenlerinin bilişim teknolojileri hakkında gerekli ve zorunlu eğitim süreçlerinden geçmelerinden yanayım. Bu süreçlerden sonra DMÖN gibi öğrenme nesnelere matematik gibi soyut derslere entegre edilmesini elbette ki isterim. Başka türlü verimli olmasını açıkçası düşünmüyorum”.

Dördüncü soruya ait Türk öğretmenlerinin görüşlerine bakıldığında; DMÖN'lerin matematiğin geometri gibi konularında kullanılmasının çok faydalı olacağı ve bunun sağlanması için öğrenci ve öğretmenlerin teknoloji eğitiminden geçirilmesinden bahisle matematik eğitiminde kullanılmasını istediklerini beyan etmişlerdir.

İranlı Öğretmenlerinin Görüşleri

“DMÖN'leri matematik ders anlatımında kullanılmasından yanayım. Çünkü öğrencilerin eğitim seviyelerinin artmasına sebep olmaktadır ve hatta öğretmenin de bilgilendirilmesinde faydalı olur”.

“Matematik dersinde DMÖN'lerin kullanılmasını isterim. Çünkü ders ortamının eğlenceli ve zevkli geçirilmesini sağlıyor ve öğrencilerin derse katılımları ve matematiğe karşı istekleri artmış oluyor”.

İranlı öğretmenlerin görüşlerine bakıldığında; matematik dersinde DMÖN'lerin kullanılmasının öğrencilerin derse olan tutumlarını ve katılımlarını olumlu etkilediği ayrıca hem öğrenci hem de öğretmenlerin bilgi düzeylerini arttıracakı belirtilmiştir.

Türk ve İranlı öğretmenlerinin bu soruya ilişkin görüşleri beraberce değerlendirildiğinde “öğrenme ve öğretmede kolaylık sağlayacağı” ortak fikri oluşmuş; eğitim seviyesinin artması ve ders ortamının zevkli olması belirgin olarak vurgulanmıştır.

DMÖN Kullanılmasının Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Görüşmede Türk ve İranlı öğretmenlere “DMÖN'lerin olumlu ve olumsuz yönlerini açıklayınız” sorusu yöneltilmiş ve bu soruya verdikleri cevaplar aşağıda değerlendirilmiştir.

Türk Öğretmenlerinin Görüşleri

“Genel itibariyle olumlu bir programdır gibi görünüyor. Eğitim için altyapısının oluşturulması şarttır ve öğretmenlerin böyle yazılımlara alışmaları için düzenli eğitim gördükleri DMÖN çalışmasını daha verimli kılabilir. Nesnelerin her konuya yetecek kadar olması da tartışılır”.

“Öğrencilere kısa zamanda fazla bilgi aktarılması ve örnek çeşitliği açısından verimli bir programdır diye düşünüyorum. Öğretmenin DMÖN'lerin kullanılması hakkında pasif durması eğitimi ciddi bir şekilde olumsuz etkileyebilir. Bu yüzden öğretmenin sürekli

teknolojik açıdan güncel olması gerektirir. Ama hangi şartlar altında ve ne tür kaynaklardan faydalanıp kendini sürekli güncel tutman da tartışılır”.

Beşinci soruya Türk öğretmenler olumlu olarak; “matematik dersinde DMÖN’lerin kullanılması öğrencilerin kısa sürede fazla bilgi edinmelerini sağladığı” ve olumsuzluk olarak ise “öğretmenlerin BT/yazılım hakkında sürekli güncel bilgilerinin olmaması ve nesnelerin sayı bakımından az olması, yeterli olması/her konuya yetecek sayıda olmaması” şeklinde ortak cevap vermişlerdir.

İran Öğretmenlerinin Görüşleri

“Olumlu yönü: öğretmen ve öğrencilerin matematik konularını kolayca öğretip anlamasında destekte bulunur. Olumsuz yönü: Herkesin teknolojiye ulaşmasında aynı ekonomik koşulları taşımadığı için her zaman DMÖN kullanılması mümkün olmayabilir. Okulların altyapısı bu tarz eğitimlere hazırlıklı olması lazım. Ayrıca öğretmenin her bir konu için farklı DMÖN hazırlaması ve ya nesne ambarlarından öğrenme nesnelere bulabilmesi başlı başına bir problem”.

“DMÖN’lerin matematik derslerinde kullanılmasını isterim, çünkü sınırsız örnek çeşitliğinin olması, öğrenmede zaman tasarrufu sağlaması, görselliğe hitap etmesi ve öğrencilerde motivasyonlarının artmasına sebep olmaktadır”.

Beşinci soruya ait İranlı öğretmenlerinin görüşlerine bakıldığında; “DMÖN’lerde sınırsız örnek çeşitliği, öğrenmede zaman tasarrufu sağlaması ve görselliğe hitap etmesi” açısından olumlu bir eğitim aracı olduğu ifade edilmiştir.

Türk ve İranlı öğretmenlerinin bu soruya ilişkin görüşleri beraberce değerlendirildiğinde “zamanda tasarruf sağlaması” ortak fikri oluşmuş; görselliğe hitap etme özelliği öğretmenlerde belirgin olarak vurgulanmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın araştırma soruları kapsamında orta öğretim matematik öğretmenlerinin DMÖN’lerin matematik dersinde kullanımıyla ilgili görüş ve düşünceleri tartışılmıştır. Öğretmen görüşme formu ile elde edilen veriler durum çalışması yöntemi ile analiz edilmiştir. Analizde DMÖN kullanılmasının öğrencilere sağladığı kolaylıklar, eğitime sağladığı faydalar, kullanımda öğretmeni zorlayan faktörler ve DMÖN’lerin olumlu ve olumsuz yönleri ele alınmıştır.

Araştırma sorularına verilen cevapların tümü ortak bir potada değerlendirildiğinde çalışmanın amacına yönelik olarak beklenen değerin elde edildiği gözükmektedir. Araştırmacılar gerek araştırma soruları, gerek alınan cevaplar ve gerekse kullanılan yöntemin bu çalışmada uyumlu ve başarılı olarak icra edildiğini görmüşlerdir.

Analizlerde ortaya çıkarılan öğretmen görüşlerine bakılırsa; Türkiye ve İran orta öğretim matematik öğretmenlerinin DMÖN'lerin sağladığı kolaylıklardan dolayı öğrenme-öğretme ortamında kullanılmasının faydalı olduğunu, matematik dersi anlatımında kolaylık sağladığı ve soyut kavramların somutlaştırılmasında etkili olduğu, öğrencilerin akademik başarılarını geliştirebileceğini ve matematik derslerinde kullanılmasında kullanılacak öğretim materyalleri olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca DMÖN'lerin matematik eğitiminde kullanılmasında olumsuzluk olarak okulların yeterli teknolojik altyapıya sahip olmadığını, konuların anlatılması için öğrenme nesnelere kolayca düzenlenebilir olmaması ve teknoloji destekli eğitim için hem öğrenci ve hem öğretmenin gereken ekonomik koşullara sahip olması yanında ilgili eğitimi almamış olmaları vurgulanmıştır. DMÖN'lerin kullanılmasının öğrencilerin konuyu derinden anlamalarına ve yapılandırmacı özelliği sayesinde bilişsel becerilerinin gelişmesinde olumlu bir faktör olduğu da belirtilmiştir (Aydoğdu, Erşen, & Tutak, 2014; Bilen, 2016; Kutluca & Baki, 2013a; Wei & Ismail, 2010; Zehir, 2010; Zengin, 2015).

Öğretmenlerin DMÖN'leri kullandıkları zaman; DMÖN ekranına alışmalarında zamanın yetersiz olduğuna, grafik içerikli konuların anlatılmasında nesnelere (ekranda) yeterli açıklamanın olmamasından dolayı kullanımında zorlanma olduğu belirtilmiştir (Davies *vd.*, 2013). İki ülkenin (Türkiye-İran) öğretmenlerinin görüşlerinin sonucunda; DMÖN'lerin matematik eğitiminde kullanılmasının olumlu bir araç olduğu değerlendirilmiştir (Hung, 2015; McGivney-Burelle & Xue, 2014; Tune, Sturek & Basile, 2013).

Sonuç

- Türk ve İranlı öğretmenler, matematik dersinde DMÖN'lerin kullanılmasının öğrencilerin motivasyonlarını arttırdığını ve derse aktif katılma gördüklerini belirtmişlerdir.

- Türkiye ve İran'da yapılan uygulamalar sonucunda; öğretmenlerin DMÖN'lerin matematik eğitiminde kullanılmasına dair görüşleri büyük bir kabul düzeyinde olumlu olmuştur.
- Öğretmenler, DMÖN'lerin matematiğin soyut konularını somutlaştırdığı için eğitimde kullanılması önerilmiştir.
- Türk ve İran orta öğretim matematik öğretmenleri DMÖN'lerin sağladığı kolaylıklardan dolayı öğrenme-öğretme ortamında kullanılmasının faydalı olacağını belirtmişlerdir.
- Bazı öğretmenlere göre, DMÖN ekranına alışmakta zamanın yeterli olmadığı ve bu yüzden konuların anlatımında zorlandıkları ya da fazladan zaman aldığı söylenmiştir.
- Öğretmenlere göre, DMÖN'lerin yapılandırmacı özelliği sayesinde öğrencilerin eğitim seviyelerinin yükselmesine destek olacağı belirtilmiştir.

Öneriler

Uluslararası çalışma yapılırken, araştırmacı için çalışma ortamında kullanılan dil elemanı oldukça önemlidir. Çalışma grupları ile iletişime girebilmek ve tasarlanmış planların daha etkileyici ve verimli olabilmesi için araştırmacının sözü geçen ortamların dili ve kültürü hakkında yeterince bilgilenmesi ve hazırlayacağı öğrenme nesnelerinin bu ortamlarla uyum sağlaması önerilmektedir.

Hazır öğrenme nesnelerinin eğitimde etkisi üzerinde araştırmaların yapılmasından ziyade öğretmenlerin bilişim teknolojisi altyapısını bizzat kullanarak dinamik öğrenme materyalleri hazırlamaları yönünde çalışmaların yapılması ve bu süreçlerden elde edilen sonuçların değerlendirilerek sürdürülebilir kılınması önemlidir. Bu açıdan bakıldığında eğitimde DMÖN kullanılması öğrenenlerin bilişsel ve duyuşsal açıdan yaşantılarına aktarılması için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Dolayısıyla benzer çalışmaların bu yönde artması önerilmektedir.

Kaynakça

- Akkoç, H. (2006). Fonksiyon kavramının çoklu temsillerinin çağrıştırdığı kavram görüntüleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 1-10.
- Akpınar, Y., & Altun, Y. (2014). Bilgi toplumu okullarında programlama eğitimi gereksinimi. *İlköğretim Online*, 13(1), 14.
- Aydoğdu, M., Erşen, A. N., & Tutak, T. (2014). Materyal destekli matematik öğretiminin ortaokul 6. sınıf öğrenci başarısına ve tutumuna etkisi. *Turkish Journal of Educational Studies*, 1(3), 166-185.

- Baki, A. (2002). *Öğrenen ve öğretenler için bilgisayar destekli matematik*. İstanbul: Ceren Yayınları.
- Baki, A. (2015). *Kuramdan uygulamaya matematik eğitimi*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılık.
- Balkas, S. R. & Barış, M. F. (2015). Etkileşimli akıllı tahta kullanımının öğretmen rollerine, sınıf içi etkileşime ve öğrenci motivasyonuna etkisi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(8), 206-222.
- Bilen, Ö., (2016). 10. Sınıf öğrencilerinin matematik dersi parabol konusunda geliştirilen e-çalışma yapraklarının sınıf içi uygulamalarının değerlendirilmesi. *(Yayınlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Chmiliar, I. (2010). Multiple-case designs. In A. J. Mills, G. Eurepas & E. Wiebe (Eds.). *Encyclopedia of case study research* (582-583). USA: SAGE Publications.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. USA: SAGE Publications.
- Davies, R. S., Dean, D. L., & Ball, N. (2013). Flipping the classroom and instructional technology integration in a college-level information systems spreadsheet course. *Educational Technology Research and Development*, 61(4), 563-580.
- Frenkel, E. (2013). *Love and math: the heart of hidden reality*. NY: Basic Books.
- Goldenberg, E. P., & Cuoco, A. A. (1998). What is dynamic geometry? R. Lehrer & D. Chazan (Eds.), *Designing learning environments for developing understanding of geometry and space içinde* (ss. 351-368). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Göktaş, Y., Yıldırım, Z., & Yıldırım, S. (2008). The keys for ict integration in k-12 education: teachers' perceptions and usage. *Hacettepe University Journal of Education*, (34), 127-139.
- Gülcü, A. (2004). *Mathematica 5 bilgisayar destekli matematik*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Hollebrands, K.F. (2007). The role of a dynamic software program for geometry in the strategies high school mathematics students employ. *Journal for Research in Mathematics Education*, 38(2), 164-192.
- Hung, H. (2015). Flipping the classroom for english language learners to foster active learning. *Computer Assisted Language Learning*, 28(1), 81-96.
- Köse, N. (2008). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin dinamik geometri yazılımı cabri geometriyle simetriyi anlamlandırmalarının belirlenmesi: bir eylem araştırması. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi*.
- Kreijns, K., Van Acker, F., Vermeulen, M., & Van Buuren, H. (2013). What stimulates teachers to integrate ICT in their pedagogical practices? The use of digital learning materials in education. *Computers in Human Behavior*, 29(1), 217-225.
- Kutluca, T., & Baki, A. (2009). 10. Sınıf matematik dersinde zorlanılan konular hakkında öğrencilerin, öğretmen adaylarının ve öğretmenlerin görüşlerinin incelenmesi. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(2), 616-632.
- Kutluca, T., & Baki, A. (2013a). Elektronik tablola ve bilgisayar cebir sistemi yardımıyla bilgisayar destekli çalışma yapraklarının geliştirilmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 9(4), 511-528.
- Marrades, R., & Gutierrez, A. (2000). Proofs produced by secondary school students learning geometry in a dynamic computer environment. *Educational Studies in Mathematics*, 44(1), 87-125.
- MEB. (2019). *Ortaöğretim matematik (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) dersi öğretim programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber* (3. Baskıdan Çeviri, Çeviri Editörü: S. Turan). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- McGivney-Burrelle, J., & Xue, F. (2013). Flipping calculus. *PRIMUS: Problems, Resources, And Issues In Mathematics Undergraduate Studies*, 23(5), 447 - 486.
- Moyer, P.S. (2001). Are we having fun yet? How teachers use manipulatives to teach mathematics. *Educational Studies in Mathematics*, 47, 175-197.

- Özçakır, B., & Aydın, B. (2019). Artırılmış gerçeklik deneyimlerinin matematik öğretmeni adaylarının teknoloji entegrasyonu öz-yeterlik algılarına etkisi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, Advance online publication. doi:10.16949/turkbilmate, 487162.
- Porter D., Curry J., Muirhead B., & Galan N. (2002). "A report on learning object repositories". <http://www.canaric.ca/funding/Icarning/lor.pdf>.
- Ramani, R., & Patadia, H. (2012). Computer assisted instruction in teaching of mathematics. *IOSR Journal of Humanities and Social Science (JHSS)*, 2, 39-42.
- Sarama, J., & Clements, D. H. (2009). "Concrete" computer manipulatives in mathematics education. *Child Development Perspectives*, 3(3), 145-150.
- Sinclair, M. (2003). Some implications of the results of a case study for the design of pre-constructed, dynamic geometry sketches and accompanying materials. *Educational Studies in Mathematics*, 52(3), 289–317.
- Sinclair, M. (2004). Working with accurate representations: the case of pre-constructed dynamic geometry sketches. *The Journal of Computers in Mathematics and Science Teaching*, 23(2), 191–208.
- Tune, J.D., Sturek, M., & Basile, D. P. (2013). Flipped classroom model improves graduate student performance in cardiovascular, respiratory, and renal physiology. *Advan In Physiol Edu*, 37(4), 316-320.
- Wagner, E. (2002). The new frontier of learning object design. *Learning developers Journal*.
- Wei, C. S., & Ismail, Z. (2010). Peer interactions in computer-supported collaborative learning using dynamic mathematics software. In R. A. Tarmizi and A. F. M. Ayub (Eds.), *International Conference on Mathematics Education Research*, (8), 600-608.
- Yükseltürk, E., & Altıok, S. (2015). Bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının bilgisayar programlama öğretimine yönelik görüşleri. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 50-65.
- Zbiek, R. M., Heid, M. K., Blume, G. W., & Dick, T. P. (2007). Research on technology in mathematics education: the perspective of constructs. In F. Lester (Ed.), *Handbook of research on mathematics teaching and learning* (2), 1169-1207.
- Zehir, H. (2010). Çalışma yapıları ile lineer dönüşümler ve lineer dönüşümlere karşılık gelen matrislerin öğretimi. *Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi*.
- Zengin, Y. (2015). Dinamik matematik yazılımı destekli işbirlikli öğrenme modelinin ortaöğretim cebir konularının öğrenimi ve öğretiminde uygulanabilirliğinin incelenmesi. *Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi*.

Başvuru Tarihi: 14.11.2020
Kabul Tarihi: 28.12.2020

Derleme Makale / Review Article

Sürdürülebilir Muhasebede Denetim Komitesinin Rolü

Fırat ALTINKAYNAK¹

Mehmet GÖZEL²

Öz

Bu çalışmada amaç; finansal raporlardaki sürdürülebilirliğin şeffaflık, güvenilirlik ve zamanlama kapsamında ele alınması ve denetim komitesi yetkinliğinde incelenmesidir. Çalışmanın amacı doğrultusunda; alanyazında denetim komitesi ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiyi ele alan ulusal ve uluslararası çalışmalar incelenmiştir. Bu özelliği ile çalışma; daha önce yapılan çalışmaların sentezlenmesinin yapıldığı bir derleme çalışma niteliği taşımaktadır. Yapılan incelemeler sonucunda çoğu çalışmada; denetim komitesi üyelerinin finansal tecrübeye sahip ve bağımsız (icracı olmayan üye) olma durumlarının şirket raporlarının kalitesine olumlu etki ettiği tespit edilmiştir. Burada bahsedilen "kalite" kavramı raporların bilgi kullanıcılarına ulaşma süresini, şeffaflığını, güvenilirliğini ve tarafsızlığını temsil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilir Muhasebe, Kurumsal Sürdürülebilirlik, Denetim Komitesi*

Role of the Audit Committee in Sustainable Accounting

Abstract

The purpose of this study is; to examine the sustainability of the financial reports within the scope of transparency, reliability and timing in the competence of the audit committee. In line with the purpose of the study; national and international studies dealing with the relationship between the audit committee and sustainability were examined. With this feature; this paper is a compilation study where the synthesis of previous studies was made. As a result of the examinations, in most studies; it has been determined that the financial experience and independence of audit committee members has a positive effect on the quality of the company reports. The concept of "quality" mentioned here represents transparency, reliability, objectivity and timely delivering of financial reports for the information users.

Keywords: *Sustainable Accounting, Corporate Sustainability, Audit Committee*

Giriş

Kurumsal yönetim, kurumsal sürdürülebilirlik ve kurumsallaşma gibi kavramlar özellikle son 20 yılda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ve bu kavramların güncelliğinde özellikle Enron, Parmalat, Worldcom gibi çok uluslu şirketlerde yaşanan finansal skandalların (Dibra, 2016) ve küresel anlamda yaşanan finansal krizlerin (Erkens vd.,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, firat.altinkaynak@ozal.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0960-2254>

² Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, mehmet.gozel@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0955-3344>

2012) etkisinin olduğunu söylemek gerekmektedir. Bu bağlamda şirketlerin yönetim kurulu ve denetim komitesi gibi karar verme ve denetleme organlarının yetki ve sorumlulukları da tartışma konusu haline gelmiştir.

Weisbach (1998) ve Klein'a (2002) göre finansal raporların sürdürülebilirliği, tarafsız denetim ve etkin bir kurumsal yönetimde denetim komitesinin bağımsızlığı önemli rol üstlenmektedir. Denetim komiteleri şirketlerin iç ve dış raporlamalarının takibini üstlendiğinden olası hataların üst düzey sorumlusu olarak paydaşlarla yüzleşmek durumunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla denetim komitesi üyelerinin seçilme kriterleri arasında finansal tecrübe ve bağımsızlık gibi öncüller önem arz etmektedir. Burada kullanılan "bağımsızlık" kavramı denetim komitesinin firmanın iç ve dış paydaşları arasında adil değerlendirme yapma durumunu ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında, "sürdürülebilir muhasebe" kavramı bu çalışmada; finansal raporların doğru, eksiksiz ve şeffaf bir şekilde bilgi kullanıcılarına iletilmesi olarak değerlendirilmiştir. Ve bilginin kullanıcılara iletilmesindeki en yetkin görevin de denetim komitesi tekelinde olduğu düşünülmektedir.

Literatür incelendiğinde, muhasebe bilgilerinin raporlanmasındaki gecikmelerin kazançların kalitesini önemli ölçüde zayıflattığını, bilgi asimetrisini artırdığını, yatırımcıların dolandırılma şansını kritik olarak etkilediği göze çarpmaktadır (Hakansson, 1977; Bushman ve Smith, 2001; Sultana vd., 2015). Dolayısıyla bu gibi olumsuzlukların engellenmesi ve paydaşlarla ilişkilerin doğru yürütülmesi hususunda finansal raporların yayınlanmasındaki zamanlama ve denetim komitesinin sürdürülebilir raporlama işlemleri önemli bir görevi üstlenmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada amaç; finansal raporlardaki sürekliliğin şeffaflık, güvenilirlik ve zamanlama kapsamında ele alınması ve denetim komitesi kontrolünde incelenmesidir. Çalışma; Giriş, Kavramsal Çerçeve, Literatür Taraması, Tartışma ve Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

1. Sürdürülebilir Muhasebe

İşletmelerde, muhasebe süreci boyunca elde edilen bilgiler işletmelerin sosyal ve çevresel faaliyetlerinde önemli bir rolü üstlenmektedir. Bu faaliyetler de işletmenin kurumsal sürdürülebilirliği açısından hassasiyet gerektiren faaliyetlerdir. Dolayısıyla, kurumsal sürdürülebilirlikten bahsedildiğinde sürdürülebilirlik muhasebesinin önemine değinmek gerekmektedir (Hernadi, 2012:25).

Tanımı itibariyle sürdürülebilirlik muhasebesi, bir işletme veya üretim tesisinin kurumsal sürdürülebilirliğinin sağlanması adına etkileşimde olduğu çevresel faktörler ile arasındaki ekonomik istikrarın işleyişi hakkında bilgi veren bir alt muhasebe sistemidir. Bu sistemdeki temel amaç işletme ile işletme çevresi arasındaki ilişkilerin raporlanması ve kaydedilmesidir. Sürdürülebilirlik muhasebesi de tıpkı geleneksel muhasebe gibi şirketin üst yönetimine bilgi vermek üzere dizayn edilmektedir. Fakat bu sistemdeki temel farklılık kaynağın sosyal ve çevresel faktörlerden oluşmasıdır. Sürdürülebilirlik muhasebesi, işletmelerde özellikle yasal mevzuatların yerine getirilmesi ve kurumsal şeffaflığın sağlanması adına da önemli rolleri üstlenmektedir (Schaltegger ve Burritt, 2010:378).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında bu çalışmada üzerinde durulan esas husus; şirketin finansal raporlarının zamanında ve eksiksiz tamamlanması ve şirketin tüm paydaşlarına iletilmesidir. Dolayısıyla, denetim komitesi gibi üst düzey denetim yetkisine sahip birimlerin işleyişleri ve etkinliği finansal raporların işlevselliğinde önemli bir rolü üstlenmektedir. Bu kapsamda, çalışmanın ikinci kısmında denetim komitesinin işletme sürdürülebilirliğine dair katkıları ele alınmıştır.

2. Denetim Komitesi ve Sürdürülebilirlik

Kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik gibi kavramlar iş dünyasında özellikle muhasebe ve denetim alanlarında birçok değişikliğe yol açmışlardır. Dolayısıyla etkili bir kurumsal yönetim ve sürdürülebilir muhasebe sistemleri için denetim komilerine finansal raporlamanın kalitesini artırması, bilgi asimetri sorunlarını azaltması, denetçilerin performansını, bağımsızlığını ve tarafsızlığını artırması ve risk yönetimini geliştirmesi gibi önemli roller yüklenmiştir (Buallay ve Al-Ajmi, 2019:252).

Tanımı itibariyle denetim komitesi veya denetimden sorumlu komite, şirketin iç kontrollerinden dış finansal raporlamaya ve bağımsız denetçilere kadar olan raporlama sürecinin gözlemciliğini üstlenen bir yönetim kurulu alt komisyonudur (Dezoort vd., 2003:176). Bu tanım üzerinden denetim komitesinin temel görevinin yönetim kurulu ile işletmenin iç, dış denetçileri ve işletme yönetimi arasında köprü oluşturduğunu söylemek yanlış olmamaktadır.

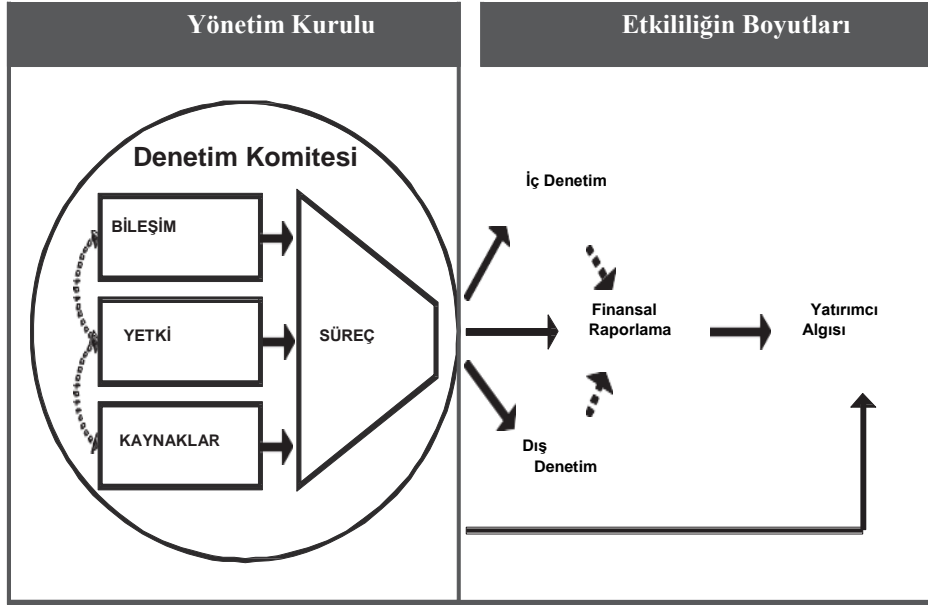
Sermaye Piyasası Kurulu'nun (SPK) denetim komitesine yönelik görev tanımlaması şu ise şekildedir: *“Ortaklığın muhasebe ve iç kontrol sistemi ile bağımsız denetimiyle ilgili olarak ortaklığa ulaşan şikayetlerin incelenmesi, sonuca bağlanması, ortaklık çalışanlarının, ortaklığın muhasebe ve bağımsız denetim konularındaki*

bildirimlerinin gizlilik ilkesi çerçevesinde değerlendirilmesi konularında uygulanacak yöntem ve kriterler denetimden sorumlu komite tarafından belirlenir. Aynı zamanda denetimden sorumlu komite, kamuya açıklanacak yıllık ve ara dönem finansal tabloların, ortaklığın izlediği muhasebe ilkelerine, gerçeğe uygunluğuna ve doğruluğuna ilişkin olarak ortaklığın sorumlu yöneticileri ve bağımsız denetçilerinin görüşlerini alarak, kendi değerlendirmeleriyle birlikte yönetim kuruluna yazılı olarak bildirir” (SPK, 2006:11).

Denetim komitesinin rolü, finansal raporlama, denetim ve genel kurumsal yönetişimin güvenilirliği ile ilgili gözetim konularında kurumsal kurulları temsil etmenin temel sorumluluğunu üstlenmektir. Bu bağlamda denetim komitesini finansal sektörde 'nihai gözlemci' olarak da görülebilmektedir. Dolayısıyla, denetim komitesi, kurumsal yönetim sürecinde önemli bir unsur olarak görülmesinin yanı sıra, bir organizasyondaki finansal raporlama sürecinin kalitesini izlemesi ve geliştirmesi beklenen birincil karar alma organıdır (Mangena ve Pike, 2005:330).

Denetim komitesi, şirket içerisinde genel olarak finansal raporların kalitesini güçlendirmek ve yatırımcıların finansal piyasa ve raporlara güvenilirliğini artırma görevini de üstlenirler (Bédard ve Gendron, 2010:176). Şekil 1’de de görüldüğü gibi denetim komitesi, mali raporlama sürecini denetleyerek ve dolaylı olarak iç kontrol ve dış denetimin gözetimi yoluyla bilgi kalitesini doğrudan iyileştirebilme imkanına sahiptir. Sonuç olarak, iyileştirilmiş bilgi kalitesi ve güçlendirilmiş kontroller, yatırımcıların finansal raporlamanın kalitesi ve finansal piyasaların işleyişi konusunda daha emin olmasına neden olabilir. Yatırımcıların algıları, denetim komiteleri için en iyi uygulamalar olarak kabul edilen uygulamaların benimsenmesinden de etkilenebilir.

Şekil 1. Denetim Komitesi ve Komitenin Etkinliği

Kaynak: Bédard ve Gendron, (2010:176)

Denetim komitesine yönelik tanımlama ve görevler incelendiğinde; denetim komitesinin özellikle şirketin finansal raporlarının güvenli ve şeffaf bir şekilde şirketin paydaşlarına iletilmesinde çok önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu anlamda denetim komitesinin finansal raporlamadaki hassasiyetlerinin sürdürülebilirlik muhasebesine de katkı sağladığı göz ardı edilememektedir. Denetim komitesinin finansal raporlamaya dair etkinliği ve verimliliği sürdürülebilirlik anlamında birçok çalışmaya konu olmuş ve bilgi kullanıcılarına da nicel ve nitel faydalar sağlamıştır. Çalışmanın devam eden kısmında, bu çalışmalardan bazılarına yönelik alan taraması yapılmıştır.

3. Literatür Taraması

Alanyazında, denetim komitelerinin özellikle finansal raporlama ve denetim performanslarına yönelik önemli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

Senal ve Arslantaş (2012), çalışmalarında; kurumsal sürdürülebilirlikte geleneksel muhasebe sistemlerinden ziyade sürdürülebilir muhasebe sisteminin daha faydalı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda sürdürülebilir muhasebenin çevresel faktörlerden dolayı oluşabilecek yüksek maliyetlere alternatif sunabilecek bir sistem olduğunu ve şirketin finansal raporlamadaki şeffaflığında da etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Tüm (2014), yapmış olduğu çalışmada; kurumsal sürdürülebilirlik ile sürdürülebilir muhasebe arasındaki ilişkiyi kuramsal olarak incelemiştir. Çalışma sonucunda, işletmenin sosyal ve çevresel faaliyetlerinden geleneksel muhasebe sistemlerinin yetersiz kaldığını belirtmiş ve buna alternatif olarak özellikle güvenilirlik ve şeffaflık anlamında sürdürülebilir muhasebe sistemini önermiştir.

Cengiz (2015), çalışmasında; 2010-2015 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören 140 firmanın denetim komitelerinin etkinliği ile denetim raporlarının yayınlanma süreleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda denetim komitesi üye sayısı ile raporların yayınlanma süresi arasında negatif anlamlı ilişki gözlemlerken, komite üyelerinin toplantı sayısı ile raporların yayınlanma süresi arasında pozitif ilişki tespit etmiştir.

McMullen ve Raghunandan, 1996 yılında yapmış oldukları çalışmada, Amerikan Borsası'nda faaliyet gösteren 127 şirketin denetim komitelerine ait finansal tecrübe, toplantı sayısı ve üye sayısı gibi kriterleri incelemiş ve kriterlerin tamamının finansal raporlama kalitesi ve sürdürülebilirliğe katkısı olduğu sonucuna varmışlardır.

Krishnamoorthy vd. (2002), anket yöntemi ile tamamlamış oldukları çalışmada; denetim komitesi üyelerinin finansal raporlamadaki verimliliğindeki en önemli kriterin finansal konulardaki tecrübe olduğuna değinmiştir. Bu bağlamda finansal raporlamadaki şeffaflık ve sürdürülebilirliğin ana kaynağı olarak denetim komitesinin önemine de vurgu yapılmıştır.

Mangena ve Pike'ın (2005), Birleşik Krallık' ta işlem gören 262 şirketin denetim komitesi ile şirketlere ait ara raporların yayınlanma kalitesi üzerine yapmış olduğu çalışmada; denetim komitesi üyelerinin finansal tecrübeleri ve bağımsızlıkları ile finansal ara raporların kalitesi arasında pozitif anlamlı ilişki bulmuşlardır. Bununla beraber denetim komitesi üye sayısı ile finansal raporların yayınlanma kalitesi arasında anlamlı ilişki elde edememişlerdir.

Anghel ve Man'ın (2014), Bükreş Borsası'nda işlem gören şirketlere yönelik yapılan çalışmasında denetim komitesi karakteristikleri ile finansal performans (ROA ve ROE) arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda; finansal tecrübeye sahip olan denetim komitesi üye oranının, hem varlıkların getirisinin hem de özkaynak kârının gelişimi üzerinde en yüksek olumlu ve önemli etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu

anlamda finansal sürdürülebilirlikte komite üyelerinin muhasebe ve finans alanında tecrübelerinin olması önemli bir etken olmuştur.

Samaha vd. (2015), denetim komitesi karakteristikleri ile gönüllü açıklama kavramı arasındaki ilişkiyi meta analiz yöntemiyle incelemiş ve bağlamda veri setine 64 şirketi dahil etmişlerdir. Çalışma sonucunda, denetim komitesi üyelerinin sayısı ve finansal tecrübeleri gönüllü açıklama kavramı arasında anlamlı ilişki bulmuşlardır. Başka bir ifadeyle, denetim komitesi üyelerinin etkinliğini finansal raporlardaki şeffaflık üzerinden değerlendirmiş ve bunun sonucunda şirket açısından yatırım imkanlarının arttığını tespit etmişlerdir.

Al-Shaer ve Zaman 2018 yılında yapmış oldukları çalışmada denetim raporlarının güvenilirliğini ve sürdürülebilir denetimi “kaynak bağıllığı teorisi” kapsamında incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, özellikle 4 büyük denetim şirketi tarafından denetlenen şirketlerde finansal raporların güvenilirliğinde artışın olduğunu ve bu duruma etki eden en önemli faktörlerin ise denetim komitesi üyelerinin bağımsızlığı ve finansal tecrübeleri olduğunu gözlemlemişlerdir.

Nkak, 2020 yılında yapmış olduğu çalışmada, 2012-2019 yılları arasında Nijerya Borsası’nda işlem gören şirketlerin denetim komitesi üyeleri ile finansal raporların yayınlanma süresi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular sonucunda, denetim komitesi üyelerinin finansal tecrübeye sahip icracı olmayan üyeler arasından seçilmesinin denetim onaylı yıllık mali getirilerin zamanında sağlanmasına önemli ölçüde katkıda bulunduğu gözlemlenmiştir. Buradan yola çıkarak, denetim komitesinde bulunan üyelerin icracı olmaması (şirket yönetiminden bağımsız) ve finansal tecrübeye sahip olması zaman yönetimi ve süreklilikte de önemli kriterler olarak belirlenmiştir.

Adegboye vd. (2020), Nijerya Borsası’nda işlem gören 10 bankayı ele aldıkları çalışmada; “panel veri analizi” kullanarak denetim komitesinin bağımsızlığı ile denetim komitesinin cinsiyet yapısının muhasebe raporlarının sürdürülebilirliğini pozitif etkilediği sonucuna varmışlardır.

Tartışma ve Sonuç

Sürdürülebilir muhasebe sisteminin denetim komitesi görev sorumlulukları üzerinden aydınlatılmaya çalışıldığı bu çalışmada; sürdürülebilirlik, denetim, finansal

raporlama ve denetim komitesi kavramlarına yönelik bazı kuramsal açıklama ve saptamalar yapılmıştır. Öncelikle, sürdürülebilir muhasebe kavramı şirketin çevresi ile olan finansal raporlama trafiği üzerinden ele alınmış ve bu bağlamda denetim komitesinin yetkinliği ve görev tanımlamaları incelenmiştir. Buna ek olarak, literatürde; denetim komitesi ve finansal raporlama kalitesinin birbirleriyle bağlantı içerisinde olduğu çalışmalar da ele alınmıştır.

Alanyazında bulunan çalışmalar incelendiğinde, çoğu çalışmada; denetim komitesi üyelerinin finansal tecrübeye sahip ve bağımsız (icracı olmayan üye) olduğu durumlarda şirket raporlarının kalitesine yansıdığı gözlemlenmiştir. Burada bahsedilen “kalite” kavramı raporların bilgi kullanıcılarına ulaşma süresini, şeffaflığını, güvenilirliğini ve tarafsızlığını temsil etmektedir. Dolayısıyla denetim komitesi her ne kadar yönetim kurulu bünyesinde bulunan bir alt komisyon olsa bile şirket adına aldığı sorumluluklar hassasiyet ve uzmanlık gerektiren konulardır.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, bu çalışma daha önce yapılan çalışmaların sentezlenmesinin yapıldığı bir derleme çalışma niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla; denetim komitesinin finansal raporlamadaki etkinliğine yönelik yapılacak çalışmalara katkı sunabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda; bu çalışmanın şirket yöneticileri, düzenleyici kuruluşlar ve yatırımcılara enformasyon açısından önemli katkılar sağlayacağı da beklentiler arasındadır.

Kaynakça

- Adegboye, A., Ojeka, S., Alabi, O., Alo, U., & Aina, A. (2020). Audit Committee Characteristics And Sustainability Performance In Nigerian Listed Banks. *Business: Theory and Practice*, 21(2), 469-476.
- Al Shaer, H., & Zaman, M. (2018). Credibility Of Sustainability Reports: The Contribution Of Audit Committees. *Business Strategy And The Environment*, 27(7), 973-986.
- Anghel, I., & Man, M. (2014). Study Regarding The Impact of The Audit Committee Characteristics On Company Performance. *Studies in Business and Economics*, 9(2), 5-15.
- Bédard, J., & Gendron, Y. (2010). Strengthening The Financial Reporting System: Can Audit Committees Deliver?. *International journal of auditing*, 14(2), 174-210.
- Buallay, A., & Al-Ajmi, J. (2019). The Role Of Audit Committee Attributes in Corporate Sustainability Reporting. *Journal of Applied Accounting Research*, 249-264.
- Bushman, R. M., & Smith, A. J. (2001). Financial Accounting Information and Corporate Governance. *Journal of Accounting and Economics*, 32(1-3), 237-333.
- Cengiz, S. (2017). Denetim Komitesi Etkinliğinin Denetim Raporlarının Yayınlanma Süresi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Borsa İstanbul’da Bir Uygulama. *Mali Çözüm Dergisi*, 27, 31-60
- Dezoort, T., Hermanson, D. R. & Houston R. W. (2003). Audit Committee Support for Auditors: The Effects of Materiality Justification and Accounting Precision. *Journal of Accounting Public Policy*, (22), 175-199.

- Dibra, R. (2016). Corporate Governance Failure: The Case of Enron and Parmalat. *European Scientific Journal*, 12(16).
- Erkens, D. H., Hung, M., & Matos, P. (2012). Corporate Governance in the 2007–2008 Financial Crisis: Evidence From Financial Institutions Worldwide. *Journal of Corporate Finance*, 18(2), 389-411.
- Hakansson, N. H. (1977). Interim Disclosure and Public Forecasts: An Economic Analysis and A Framework For Choice. *Accounting Review*, 396-426.
- Hernadi, H.B, (2012). Green Accounting for Corporate Sustainability. *Club of Economics in Miskolc TMP 8* (2), 23-30.
- Klein, A. (2002). Audit Committee, Board of Director Characteristics, and Earnings Management. *Journal of Accounting and Economics*, 33(3), 375-400.
- Krishnamoorthy, G., Wright, A. & Cohen, J. (2002). ‘‘Auditors’ Views on Audit Committees and Financial Reporting Quality’’, *CPA Journal*, The New York State Society of CPA, 72 (10): 56–57.
- Mangena, M., & Pike, R. (2005). The Effect of Audit Committee Shareholding, Financial Expertise and Size on Interim Financial Disclosures. *Accounting and Business Research*, 35(4), 327-349.
- McMullen, D. A., & Raghunandan, K. (1996). Enhancing Audit Committee Effectiveness. *Journal of Accountancy*, 182(2), 79.
- Nkak, P. (2020). Audit Committee Characteristics and Audit Report Lag of Quoted Industrial Companies in Nigeria. *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, 22(5), 01-09.
- Samaha, K., Khlif, H., & Hussainey, K. (2015). The Impact of Board and Audit Committee Characteristics on Voluntary Disclosure: A Meta-Analysis. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 24, 13-28.
- Schaltegger, S., & Burritt, R. L. (2010). Sustainability Accounting For Companies: Catchphrase Or Decision Support For Business Leaders? *Journal of World Business*, 45(4), 375-384.
- Senal, S., & Aslantaş, B. A. (2012). Kurumsal Sürdürülebilirlik İçin Muhasebe ve Raporlama. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, (36), 83-97.
- SPK (2006). Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ (Seri: X, No: 22).
- Sultana, N., Singh, H., & Van der Zahn, J. L. M. (2015). Audit Committee Characteristics and Audit Report Lag. *International Journal of Auditing*, 19(2), 72-87.
- Tüm, K. (2014). Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Muhasebeye Yansımaları: Sürdürülebilirlik Muhasebesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), 58-81.
- Weisbach, M. S. (1988). Outside Directors and CEO Turnover. *Journal of Financial Economics*, 20, 431-460.

Başvuru Tarihi: 13.11.2020
Kabul Tarihi: 07.01.2021

Derleme Makale / Review Article

Yoksullukla Mücadele Politikalarında Bir Çözüm Olarak Sosyal Yardımlar: Sosyal Hizmet Odaklı Bir Değerlendirme

Çağla SALDUZ¹ Sinem ARSLANKOÇ²

Öz

Bu çalışma, yoksullukla mücadele politikalarından sosyal yardımların rolüne, sosyal yardımlarla ilgili görüşlere değinmeyi, sosyal hizmet odağında sosyal yardımların rolünü açıklamayı ve ilgili öneriler sunmayı amaç edinmiştir. Bu çalışmanın sosyal hizmet odağında sosyal yardımları ele alması ve temel gelir desteği doğrultusunda öneriler sunması bakımından diğer çalışmalardan ayrıldığı söylenebilir. Çalışmada belirli bir konuda yapılan araştırmaların değerlendirilmesi amaçlandığından derleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın yoksullukla ilişkili olarak refah devletlerinin tarihçesinden bahsedilmiş, yoksulluk, sosyal yardımlar ile sosyal hizmet disiplininin bu alandaki rolüne değinilmiştir. Ardından sosyal yardımlar ve bu yardımların yoksullukla ilişkisi tartışılmıştır. Çalışma sonucunda, sosyal yardımların insanların psiko-sosyal anlamda sorunlarını giderdiğini ve boşlukları doldurduğunu savunan görüşlerin yanında sosyal yardımların bireyleri tembelleğe ittiği, bireyleri bağımlı hale getirdiği ve istismara açık olduğunu savunan görüşleri bulunduğu ortaya koyulmuş ve ayrıca sosyal hizmet anlayışıyla ilişkili olarak temel gelir desteğinin nasıl değerlendirilebileceğine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yoksulluk, Sosyal Yardım, Sosyal Hizmet, Refah Devleti, Temel Gelir*

Social Assistance as a Solution for Anti-poverty Policies: An Assesment Focused On Social Work

Abstract

The aim of this study was to address the role of social benefits from anti-poverty policies, views on social benefits, to explain the role of social benefits in the focus of Social Work and to provide relevant recommendations. It can be said that this study differs from other studies in that it addresses social benefits in the focus of Social Work and offers recommendations in accordance with basic income support. The compilation method was used because the study was intended to evaluate research on a specific subject. In the introduction section of the study, the history of welfare states in relation to poverty was mentioned, poverty, social benefits and the role of the discipline of social work in this area were mentioned. Then social benefits and the relationship of these benefits to poverty were discussed. As a result of the study, it was found that social benefits eliminate people's problems in a psycho-social sense and fill in gaps, as well as views that social benefits push individuals into laziness, make individuals dependent and are open to abuse, as well as how basic income support can be evaluated in relation to the understanding of social work.

Keywords: *Poverty, Social Assistance, Social Work, Welfare State, Basic Income*

¹ Sosyal Hizmet Uzmanı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, Türkiye, caglasalduz37@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9441-9253>

² Araştırma Görevlisi, İstinye Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, sinem.arslankoc@istinye.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8003-9356>

Giriş

Toplumunu oluşturan tüm bireyleri etkileyen yoksulluk sorunu sosyal hizmet alanında sıklıkla ele alınan toplumsal sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece ülkemizde değil tüm dünyada en çok tartışılan ve çözüm üretilmeye çalışılan yoksulluk sorunu 19. yüzyılda sanayileşme ile birlikte gözle görülür bir hal almıştır. Yoksulluğun hızlı bir şekilde artması eski dönemin sosyal kurumları olan aile, hayırseverlik kurumları ve diğer yardım örgütlerinin yetersiz kalmasına, bunların yerine temel gereksinimleri karşılayacak yeni kurumların doğmasına yol açmıştır. Çünkü geleneksel sosyal yardım kurumları, kentlerde yığılan çalışanların iş kazaları ve sağlık bakımları gibi gereksinimlerine cevap verememiştir (Özdemir, 2007: 185). Bu ortam, vatandaşlarının refahı için birincil sorumluluk üstlenmesi gereken refah devletlerini ortaya çıkarmıştır. Refah devletinin gelişimiyle ilgili tarihsel dönemler; Antik Çağları ve yoksulluk yasalarının çıkartılmaya başlandığı Sanayi Devrimi öncesi yılları kapsayan birinci dönem (1880 öncesi), 19. yüzyılda ortaya çıkan ve bütün dünyayı dönüştüren “sanayileşme” dönemi olan ikinci dönem (1880–1914) ve iki dünya savaşı arasındaki dönem (1914–1945) şeklinde sıralanabilir. Keynesyen politikaların altın çağı olan İkinci Dünya Savaşı’ndan 1970’lerin ortalarına kadar olan dönem genel kanıya göre refah devletinin zirvesidir. Bu dönemde, Keynesyen iktisadî anlayışın da bilimsel desteği ile devletler hem vatandaşlarını memnun etmek hem de ekonomik anlamda gelişmek için sosyal harcamaları önemli ölçüde arttırıp sosyal hizmet uygulamalarını çeşitlendirmişlerdir. 1975 yılından itibaren küreselleşme ve artan harcamalar sebebiyle Keynesyen politikalar, neoliberal birey politikalarına dönüşmüştür (Aydın ve Çakmak, 2017: 13). Neoliberal uygulamalar ile birlikte işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanma yaşanması sonucunda sosyal yardımlar sosyal politikanın en önemli ayağından biri haline gelmiştir (Günel, 2019: 15).

Yoksulluk en temel anlamıyla, bireylerin asgari yaşam ihtiyaçlarını giderebilmeleri için gerekli olan kaynaklara sahip olamama durumu olarak ifade edilmektedir (Kaya, 2009: 12). İlgili literatür incelendiğinde ise tek bir yoksulluk tanımının yapılamayacağı ve özellikle günümüzde farklı yoksulluk tanımlamalarının ortaya çıktığı görülmüştür. Elbette ki tanımlamalarda yer alan bu farklılıklar yoksulluğun çözümünün ve müdahale planlarının da değişiklik göstermesine neden olmuştur. Bahsedilen müdahale planlarından birini de sosyal yardımlar oluşturmaktadır. Yoksullukla mücadele kapsamında uygulanan müdahalelerdeki değişiklikler sosyal yardımlarda da kendini göstermiş olup sosyal yardımlar artık yalnızca

yoksulluğun ortadan kaldırılması için değil aynı zamanda muhtaçlık durumunun giderilmesi içinde geliştirilmiştir (Seyyar, 2005; Çengelci, 1993). Sosyal yardımlar, bireylerin herhangi bir katkı sunmadığı ve tamamen devlet tarafından yoksullukla mücadele kapsamında geliştirilen mekanizmalar olarak ifade edilmektedir (Şener, 2010: 2).

Yoksullukla mücadele kapsamında yapılan sosyal yardım uygulamaları pek çok disiplini ilgilendiren uygulamalar olmasına rağmen özellikle sosyal hizmet mesleği açısından önemli bir araç olarak kabul edilmiştir. Başka bir ifadeyle sosyal yardımlar sosyal hizmetin uygulanma biçimlerinden biridir ve böylelikle birey, aile, grup ve toplumların temel ihtiyaçları karşılanarak asgari yaşam koşullarına sahip olmaları sağlanır. Sosyal yardımların işlevselliği ile ilgili ise pek çok görüş bulunmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde sosyal yardım almanın bireyleri tembelleğe ittiğini ve bireylerde yardıma bağımlılık yarattığını savunan görüşlerin yanı sıra sosyal yardımların boşlukları tamamladığı ve psiko-sosyal fayda sağladığını savunan görüşlerinde olduğu görülmektedir.

Çalışma kapsamında yoksulluk ile mücadele politikalarında sosyal hizmetlerin bir aracı olan sosyal yardımların rolüne odaklanılmış ve sosyal yardımlara ilişkin görüşlere yer verilmiştir. Bu kapsamda öncelikle yoksulluk ve sosyal yardım kavramları ele alınmış, daha sonra sosyal yardımlarla ilgili olumlu ve olumsuz görüşler ile bu görüşlerin nedenlerine sunulmuştur. Son olarak ise sosyal yardımların neden gerekli olduğuna ve sosyal hizmet anlayışıyla ilişkili olarak temel gelir desteğinin nasıl değerlendirilebileceğine yer verilmiştir.

1. Yoksulluk

Yoksulluk kavramı, kişilerin ekonomik ve finansal kapasitesinin yetersiz olmasının yanı sıra sosyal ve siyasal katılım olanaklarından yoksun olmasını da içeren çok boyutlu bir kavramdır (Adaman ve Keyder, 2005; Ersöz, 2007; Ögülmüş, 2011). Yoksulluk söylemsel olarak “ekonomik, sosyal, siyasal iktidar merkezlerinden uzaklaştırılmayı, çevreye atılmayı, marjinalleştirilmeyi” içinde barındırır (Altuğ, 2010: 79). Altuğ’a (2010: 79) göre yoksulluk “uzaklaştırılma”dır. “Aynı zamanda toplumun dilinden, anlamlandırma mekanizmalarından da uzaklaşmadır. Bu durumda yoksulun, toplumla ilişkisi de müphemdir. Ne içinde ne dışındadır. Toplumun merkezi ile toplum-dışı arasındaki ara-bölgede arafta konumlanır”.

Yoksulluk ile ilgili TÜİK verileri incelendiğinde ise eşdeğer hane halkı birey medyan gelirinin %50’sine göre belirlenen yoksulluk sınırının 2019 yılına göre 0,5 puan artarak %14,4 olduğu ve medyan gelirinin %60’ını dikkate alarak belirlenen yoksulluk sınırına göre ise yoksulluk oranının son yılda 0,1 puan artarak %21,3 olduğu görülmektedir (TÜİK, 2020).

Aşağıda yer alan tablo incelendiğinde eşdeğer hanehalkı kullanılabilir birey geliri %40'a göre yoksulluk oranı önceki yıla göre 0,4 puan artarak %8,3 olarak belirlenmiştir. Medyan geliri %70 dikkate alındığında ise yoksulluk oranı bir önceki yıla göre değişmeyerek %28,5 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2020).

Tablo 1: Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre hesaplanan yoksulluk oranı (%), 2010-2019

Anket Yılı	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Gelir Referans Yılı	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Medyan gelirin %40'ına göre	10,3	10,1	10,0	9,1	8,7	8,7	8,4	7,4	7,9	8,3
Medyan gelirin %50'sine göre	16,9	16,1	16,3	15,0	15,0	14,7	14,3	13,5	13,9	14,4
Medyan gelirin %60'ına göre	23,8	22,9	22,7	22,4	21,8	21,9	21,2	20,1	21,2	21,3
Medyan gelirin %70'ine göre	30,6	30,0	30,2	29,5	29,4	29,5	28,7	28,1	28,5	28,5

Kaynak: TÜİK, 2020

Yoksullukla ilgili literatüre bakıldığında, tek bir yoksulluk tanımının bulunmadığı ve ortak bir tanımlama yapılmasında birtakım belirsizliklerin olduğu görülmektedir. Ayrıca Drewnowski'nin yoksulluk tanımına bakıldığında bugün hala geçerliliğini koruyan yoksulluk sınıflandırmasının ilgili alanda oldukça sık karşımıza çıktığı görülmüştür. Drewnowski'e göre yoksulluk kendi içerisinde üçe ayrılmaktadır. Bunlar: mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk ve öznel yoksulluk olarak sıralanmıştır. **Mutlak yoksulluk**, bireylerin asgari yaşam standartlarına sahip olması için ihtiyaç duydukları unsurların karşılanmaması olarak tanımlanmıştır. Bu eksiklik sonucunda bireyler belirlenen standartların altına düşmekte ve yoksul olarak ifade edilmektedir (Kaya, 2009: 12). Dünya Bankasının araştırmasına göre açlık sınırı olarak belirlenen günlük kalori miktarı 2400 kalordir. Bir bireyin 2400 kaloriden az gıda maddesi tüketmesi durumunda açlık sınırının altında olduğu söylenebilmektedir. Temel ihtiyaç maddelerinin maliyeti ile belirlenen yoksulluk sınırı ile bireylerin gelirleri karşılaştırılmakta ve bu sınırın altında kalanlar yoksul kabul edilmektedir (Aktan ve Vural, 2002: 5).

Görelî yoksulluk, bireyin kendi yaşam standartlarını, kendinden daha üst bir gelir grubu ile karşılaştırması olarak ifade edilmektedir. Bu bireyler asgari yaşam standardına sahip olmak için gerekli olan temel ihtiyaçlarını karşılayabilmekte ancak kişisel kaynakların yetersizliğinden dolayı toplumun genel refah seviyesinin altında kalmaktadır (Şenses, 2006: 91-92, Akt: İncedal, 2013: 21).

Son olarak **öznel yoksulluk** ise bireyin kendi düşüncesine göre yoksul olup olmadığı ifade eden bir kavramdır. Buna göre birey ihtiyaçlarının yeterince karşılanıp karşılanmadığını düşünerek yoksulluk anlayışına sahip olmaktadır (Kaya, 2009: 12).

Yoksulluk kavramıyla ilgili yapılan tanım ve çeşitliliğe ilaveten kişilerin durumları değerlendirilerek farklı yoksulluk tanımları da yapılabilir. Örneğin; “yeni yoksulluk” terimi yoksulluğun sosyal dışlanma ve damgalanmayla birlikte düşünülmesi gereken bir durum haline geldiğini ifade eder. Öte yandan “çalışan yoksullar” ifadesi, yoksulluğun klasik olarak işsizlik ile bağdaştıran yaklaşımlardan uzaklaşarak, sosyal güvenceye ve haklara sahip olmadan çalışılan işlerin yaygınlaşmasına dikkat çeker. “Çalışan yoksulluk” terimi, çalışarak elde edilen gelirin yoksulluğa düşmemeye yetmemesi ve buna bağlı bir sosyal dışlanmaya işaret etmesi açılarından önemlidir (Cohen, 1997, Akt: Hattatoğlu 2000: 11).

Yoksulluk tanımlarının yukarıda aktarıldığı gibi çeşitlilik arz etmesine paralel olarak, yoksulluğun çözümü ve müdahale planlarının geliştirilmesi de yoksulluğun kaynaklarına ve ihtiyaçlara göre değişiklikler göstermektedir. Örneğin; sosyal yardımlar yoksulluğun ortadan kaldırılması için değil, muhtaçlık durumunun giderilmesi için geliştirilmiş mücadele politikaları arasındadır (Seyyar, 2005; Çengelci, 1993). Sınıfsal hiyerarşinin en alt grubunda bulunan, yaşam standartları çok düşük olan ve açlık sınırının altında geliri bulunan yoksulların durumlarının iyileştirilmesi için orta ve uzun vadeli sosyal politikaların sonuçlanmasını bekleyecek vakitleri yoktur. Bu kişilerin ihtiyaç durumlarında, beslenme, barınma, sağlık ve giyinme gibi temel ihtiyaçlarının acilen karşılanması önem arz etmektedir. Bu açıdan sosyal yardımlar temel gereksinimlerini karşılamakta zorluk çeken bireylere yönelik bir sosyal güvenlik yöntemi ve sosyal hizmet alanı olarak yoksul bireylere kısa vadede büyük destektir. Bu yardımlar, sosyo-ekonomik durumları muhtaçlık kriterlerini karşılayan bireylere, asgari bir iyilik durumuna ulaşmaları amacıyla ayni ve nakdi olarak yapılır (Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010: 28). Sosyal yardımlar, sosyal güvenlik sisteminde yer alan, primsiz programlardır. Bütçesi çoğunlukla vergiler aracılığıyla oluşturulan sosyal yardımların en önemli özelliği, muhtaçlık koşulunu karşılayan bireylere karşılıksız sağlanmasıdır (Tuncay, 1986).

Yoksul bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yapılan sosyal yardım uygulamaları sosyal hizmetlerin önemli bir aracı haline gelmiştir. Diğer bir ifadeyle sosyal yardımlar sosyal hizmet mesleğinin uygulanma biçimidir ve asgari yaşam standartlarından

yoksun olan birey, aile, grup ve toplumların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için karşılıksız olarak aynı ve nakdi yardım şeklinde sunulmaktadır (Yıldırım vd. 2018: 312).

Türkiye de sosyal yardımlar sağlık, gıda, barınma, eğitim yardımları şeklinde ya da işsizlik yardımı, yaşlılık yardımı, engelli yardımı olarak T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, belediyeler ya da T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı taraflarından sağlanabilir (Kılıç ve Çetinkaya, 2012: 95-99). Sosyal yardımların işlevine ve bireylere sağladıklarına yönelik çeşitli görüşler bulunmaktadır. Çalışmanın devamında, bu görüşler olumlu ve olumsuz şeklinde kategorize edilerek değerlendirilecektir.

2. Sosyal Yardım ve Yoksulluk

Sosyal yardım kavramı tıpkı yoksulluk kavramında olduğu gibi herkes tarafından kabul gören evrensel tek bir tanıma sahip değildir. Sosyal yardım kavramı, insanlık tarihinin ilk devirlerinden itibaren varlığını sürdürmektedir. Ayrıca yoksul bireylere yönelik yapılan yardımlar eski çağlardan beri var olmaktadır. Sosyal yardım kavramı toplumların dini inançlarına, sosyoekonomik yapılarına, yönetim şekillerine ve ülkelerin kendilerine ait olan yoksulluk profillerine göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla kavram ile ilgi tek bir tanımın yapılamayacağı ve farklı türlerde tanımların olabileceği kaçınılmaz bir son olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel itibariyle bakıldığında sosyal yardım kavramı; toplum tarafından dışlanma ihtimaliyle karşı karşıya kalan ve geçim sıkıntısı içerisinde olan az gelirli ve yoksul birey veya grupların asgari yaşam koşullarına sahip olabilmeleri konusunda, kamunun sorumlu olduğuna dair ilkelerin kabul edilmesiyle birlikte doğmaktadır. Ayrıca sosyal yardımların vergiler yoluyla finanse edildiği ve ihtiyaç sahibi olan tüm bireyleri kapsadığı bilinmektedir. İlgili literatür incelendiğinde sosyal yardımların devlet ya da kamu kurumlarının yetki ve görev verdiği gönüllü kuruluşlar tarafından yapıldığı ve yararlanan herhangi bir bireyin mali bir katkısının söz konusu olmadığı da görülmektedir (Kaya, 2009: 25-26).

Tarihsel süreç içerisinde ihtiyaç sahibi olan bireylere yardım etmek; hem bireylerin sahip oldukları inanç sistemlerinden hem gelenek ve göreneklerinden hem de bireyin iyilik yapma isteğinden kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır. Yapılan yardımların genellikle yardımda bulunan bireyin kendi isteğine bağlı olması sebebiyle yardımların kesintiye uğramaması ve düzenli bir şekilde devam etmesi için birtakım mekanizmaların

geliştirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu mekanizmalar, resmi ya da gayri resmi kuruluşlar tarafından oluşturulmakta ve devlet ise bu mekanizmaların işleyişi için kural koyucu bir işleve sahip olarak politikalar geliştirmektedir. İşte bu noktada resmi veya gayri resmi kuruluşlar tarafından ihtiyaç sahibi bireylere devlet bütçesinden yapılan yardımlara “sosyal yardımlar” denmektedir (Tuncay, 2005, Akt: Çetinkaya, 2012: 5).

Sosyal yardım kavramı en genel anlamıyla ihtiyaç sahibi olan bireylere belirli sınırlar içerisinde maddi veya maddi olmayan özellikte yapılan aynı veya nakdi yardımlar olarak tanımlanmaktadır. Sosyal yardımların tarihsel gelişimine bakıldığında gerek ülkemizde gerekse dünyada özellikle 1980’lerden sonra önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Çünkü 1980’lerden sonra küreselleşme ve yeni-liberal düşünce tüm dünyaya yansımakta ve bu yansıma ile “bırakınız yapsınlar” anlayışı ve buna uygun olarak piyasanın kar etme isteği sonucunda bireylerin muhtaçlık durumlarının arttığı ve böylece sosyal yardımlara daha fazla ihtiyaç duydukları bilinmektedir. Bu durumu desteleyecek verilere bakıldığında gerçekten de dünyada günlük bir doların altında çalışan insan sayısının bir milyardan üzerinde olduğu ve günlük iki dolarla geçimini sağlayan insanların sayısının ise üç milyar civarında olduğu görülmektedir (Taşçı, 2008: 128).

Sosyal yardım kavramı diğer bir ifadeyle; yoksul olan ve bu durumdan kurtulma şansına sahip olan birey veya grupların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları maddi veya manevi unsurların sağlanması için yapılan uygulamalar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu uygulamalar gerek kamu gerek sivil toplum kuruluşları gerekse özel kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmektedir (Şentürk, 2014: 287).

Devlet Planlama Teşkilatına göre ise sosyal yardım; “yerel ölçüler içerisinde asgari seviyede dahi kendisini ve bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirme olanağından kendi ellerinde olmayan nedenlerden dolayı yoksun kalmış kişilere, resmi kuruluşlar veya kanunların verdiği yetkiye dayanarak yarı resmi veya gönüllü kuruluşlarca muhtaçlık tespitine ve kontrolüne dayalı olarak yapılan ve kişileri en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale getirmek amacını taşıyan parasal ve nesnel sosyal gelirden oluşan bir sosyal güvenlik yöntemi ve bir sosyal hizmet alanı” olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2001, s. 51).

Yukarıda da görüldüğü gibi sosyal yardım kavramına ilişkin pek çok tanım bulunmaktadır. Bu tanımlardan yola çıkarak sosyal yardımların genel özelliklerini sıralamak

mümkün olabilmektedir. Bu özellikler şunlardır (Akt: İncedal, 2018: 17; Akt: Tunç, 2013: 57, Yılmaz, Aksanyar ve Güler, 2018: 600):

- Sosyal yardımlar herhangi bir statüye bağlı olmaksızın, belli kurallara uygun olarak kendine özgü usul ve bütçeye sahip olmaktadır.
- Sosyal yardımların belirli bir hedef kitlesi bulunmaktadır. Bu hedef kitle yoksul bireylerden ve hane halkından meydana gelmektedir.
- Sosyal yardımların bütçe açısından sürdürülebilir olması gerekmektedir.
- Sosyal yardımlar karşılıksız bir şekilde yapılmaktadır.
- Sosyal yardım sistemine katılımda herhangi bir zorunluluk söz konusu olmamaktadır.
- Sosyal yardımlar, ihtiyaç sahibi bireylere aynı veya nakdi şekillerde yapılabileceği gibi farklı faaliyetleri de sunabilmektedir.
- Sosyal yardım uygulamaları devletlerin buldukları coğrafi alanlara ve hatta kültürlere göre farklılık göstermektedir.
- Sosyal yardımlar, temelde sosyal güvenlik hizmetlerinin uygulanması için kullanılan bir yöntem olmaktadır.
- Sosyal yardımlar, sosyal hizmetler kapsamında bir uygulama alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Finansman prim esasına dayalı olduğu için faydalanan bireylerin herhangi bir katkısı söz konusu olmamaktadır.
- Sosyal yardımlar, bireylerin mevcut koşullarını iyileştirerek onları yoksulluktan kurtarma amacına sahip olmaktadır.
- Sosyal yardımlar, sosyal güvenliğin tamamlayıcı bir unsuru olmaktadır. Ayrıca çoğu durumda sosyal hizmet uygulamaları ile birlikte kullanılmaktadır.

Sonuç itibariyle ilgili literatür incelendiğinde sosyal yardımların; çoğunlukla karşılıksız bir biçimde yoksul ve muhtaç olan bireylere yapıldığı, sosyal politikanın bir alanı olduğu ve tek taraflı bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bireylerin yardımlardan yararlanabilmeleri için herhangi bir katkı payı, prim veya benzeri bir ödenek vermelerine ihtiyaç duyulmamaktadır. Prim karşılığında sağlanan sosyal güvenlik sistemleriyle birlikte sosyal yardımlar toplumda yer alan bireylerin sosyal korumalarını sağlamak amacıyla işlev görmektedir. Kamu kaynakları yoluyla finanse edilen sosyal yardımlar devlet tarafından sağlanmaktadır. Bu sebeple toplumun farklı kesimlerinde yer alan bireyler arasındaki kaynak

transferi ve gelirin yeniden dağılımı dar gelirli bireylerin lehine gerçekleştirilmektedir (Bolat, 2016: 7-8).

Sosyal yardım kavramından sonra ele alınması gereken bir diğer husus sosyal yardım türleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluğun karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahip olması ve yoksul olan bireylerin farklı gereksinimlerinin bulunması nedeniyle sosyal yardım türlerinin farklılık gösterdiği bilinmektedir. Bu uygulamaların, ülkenin sosyal politika yapılarıyla uyumlu olması ve uygulanacak kesimin özelliklerinin dikkate alınarak hazırlanması büyük öneme sahip olmaktadır. Yoksullukla mücadele kapsamında uygulanan sosyal yardımların genel itibarıyla üç temel türü olduğu bilinmektedir. Bunlar genel yardımlar, kategorik yardımlar ve şartlı veya parasal yardımlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Tekindal, 2018: 343):

Genel yardımlar; herhangi bir statüye bakılmaksızın belirli bir gelir düzeyi altında bulunan her bireye verilen yardımlar olmaktadır.

Kategorik yardımlar; belirli bir gelirin altında bulunan özel gruplara verilen yardımlar olmaktadır.

Şartlı veya parasal yardımlar; ise konut, istihdam, eğitim gibi parasal olmayan veya koşullu olan yardımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Seyyar' a (2006) göre sosyal yardımlar, sosyal koruma sisteminin bir parçası olarak meydana gelmektedir. Tüm sosyal koruma programlarında olduğu gibi sosyal yardımlarında temel amacı “yoksullukla mücadele” etmektir. Ayrıca sosyal refah sistemi noktasında birey, aile, grup ve toplumların değişen koşullar sonucunda karşı karşıya kaldıkları sosyal sorunların ortadan kaldırılması da sosyal yardımların bir diğer amacı arasında yer almaktadır. İlgili literatür incelendiğinde Coşkun ve Güneş (2008) ise sosyal yardımların temelde iki amaca sahip olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birincisi olarak sosyal yardımlar herhangi bir gelir kaynağına sahip olmayan ve sosyo-ekonomik açıdan risk altında bulunan bireyleri korumak olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu amaç doğrultusunda bir sorun meydana gelmekte ve bu sorun da asgari gelir düzeyinin net olmaması olarak ifade edilmektedir. Bu sebeple yardımlar ülkelerin yoksulluk tanımlarına ve mali imkanlarına göre farklılık arz etmektedir. İkinci amaç ise sosyal marjinalleşme ve dışlanmaya engel olmak olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal dışlanma kavramı yoksulluk kavramına oranla daha karmaşık bir yapıya sahip olmakta ve bireylerin tüm yaşamlarını etkilemektedir. Bu sebeple

özellikle sosyal yardımların bu ikinci amacıyla ilişkili olan tüm unsurlar bireyler tarafından araştırılmaktadır (Akt: Etçi, 2012: 9-10).

Sosyal yardım anlayışıyla yapılan hizmetler yoksulluk ve yoksullukla alakalı bir bakış açısına ve uygulamasına sahip olmaktadır. Bu özelliğiyle ise sosyal güvenlik anlayışı ile ters düşmektedir. Sosyal yardım, yaşamlarını devam ettirmekte zorluk yaşayan bireylere ve onların bakmakla yükümlü oldukları kişilere yönelik olarak yapılmakta ve bireyler kendi kendilerine yeterli hale gelene kadar devam etmektedir. Bu yardımlar sosyal hizmet mesleki müdahalesi ile birlikte, kamu kurum ve kuruluşları tarafından karşılıksız olarak ayni veya nakdi şekilde gerçekleştirilmektedir. Bireylerin sosyal yardımlardan yararlanabilmeleri için “*yeterli geçim kaynaklarına sahip olmama durumu*” içerisinde olmaları gerekmektedir. Ancak sosyal hizmetler ile kıyaslandığında bu durum bir farklılık olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü bireylerin sosyal hizmetlerden yararlanabilmesi için (sosyal yardım alanı hariç) böyle bir koşula ihtiyaç duyulmamaktadır. Her ne kadar aralarında bir farklılık söz konusu olsa da hem sosyal yardımın hem de sosyal hizmetlerin iç içe olduğu durumlarda bulunmaktadır. Sonuç itibarıyla sosyal hizmetler, sosyal yardım alanını da içine alarak büyük bir hizmet alanını kapsamakta, sosyal yardımlar ise hem sosyal güvenliğin bir yöntemi hem de sosyal hizmetin bir uygulama alanı olarak karşımıza çıkmaktadır (DPT, 2001: 2).

Çalışma kapsamında yoksullukla mücadelede bir sosyal hizmet aracı olarak kullanılan sosyal yardım uygulamaları ele alınmaktadır. Bu mücadelede elbette birçok alanda olduğu hem olumlu hem de olumsuz birtakım süreçlerin var olduğu görülmektedir. Bazı araştırmacılar sosyal yardımların bireylerde bağımlılık yaratması, onları tembelliğe itmesi ve istismara açık olması yönüyle sosyal yardım sistemini eleştirmekte (Kesgin, 2013; Taşçı, 2010; Daşlı, 2015; Çengelci, 1985) bazı araştırmacılar ise boşlukları doldurması ve bireylere psiko-sosyal fayda sağlamasıyla nedeniyle sistemin devam ettirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Güven, 2001; Taşçı, 2010; İkizoğlu, 2000; Sözer, 2004). Çalışma kapsamında yoksulluk ve sosyal yardım kavramlarına değinildikten sonra sosyal yardım sistemine yönelik yapılan eleştirilere yer verilmektedir.

2.1. Sosyal Yardımların Olumsuz Yanları

Sosyal yardım sistemi, yardım sağlayıcılar ve yardım alıcılar tarafından çeşitli noktalarda eleştirilmektedir. Bu eleştiriler, yardımların kişileri tembelliğe ve bağımlılığa itmesine, kişileri iş gücü piyasasının dışında bırakmasına odaklandığı gibi yardımların kişiyi potansiyel bir oy aracı hâline getirdiğine ve insan onurunu zedeleyici bir yapıya sahip

olduğuna odaklanır. Ayrıca çeşitli siyaset biçimlerini benimseyenler teorik olarak eleştirirler sunarlar. Liberaller bireyci bir bakışla piyasa eksenli bir görüş ile sosyal yardımlara olumsuz anlam yüklerken, sosyal demokratlar ise sosyal yardımların siyasilerin ve idarecilerin tekeline bırakılmalarına, zamana ve mekâna göre değişiklik göstermesine olumsuz görüş bildirmektedir (Kesgin, 2013: 43).

2.1.1. Sosyal Yardım Almanın Bireyleri Tembelleğe İtmesi ve Bireylerde Yardıma Bağımlılık Yaratması

Sosyal yardım sisteminin olumsuz yönde değerlendirenlerin temel savlarından biri, bu yardıma ulaşan kişilerin tembellik eğilimi göstereceği ve kişilerin iş gücüne katılma girişimlerinin önünde set oluşturacağıdır. Örneğin; Adam Smith'e göre, "muhtaç durumda olanlara yönelik olarak yapılan yardımların hiçbir yararı yoktur, çünkü yardım alanlar tembelleğe alışmaktadırlar" (Taşçı, 2010: 53). Bunlara paralel olarak kişide yardıma bağımlılık oluşacağı iddiası da sosyal politika alanında çalışan uzmanlarca ileri sürülmektedir. İngiltere'de 1795 yılında Speenhamland Sistemi (Berkshire Bread Act) ve onu izleyen dönemde uygulamaya konulan 1834 Yoksullar Yasası Reformu (Polanyi, 2005, Akt: Daşlı, 2015) gibi asgari geçim yardımı sistemleri, yoksulları çalışma hayatının dışına ittiği gerekçesiyle uygulamadan kaldırılmıştır. Yoksulların yaşam standartlarını geliştirmeyi amaçlayan yasalar, Polanyi'nin "bir kere yardım alan hep yardım alır" şeklinde öne sürdüğü üzere "yoksul yasasının kötü uygulanışı ile yardımına koştuğu insanların felaketine yol açmakta"dır (Polanyi, 2005: 129-130, Akt: Daşlı, 2015).

Benzer bir örnek, Drucker (2000: 70-71, Akt: Daşlı, 2015) tarafından ABD'de Afro-Amerikan nüfusa yapılan sosyal yardımlar özelinde dile getirilmiştir. Sosyal yardımların güç kazandırmak yerine güç kaybettiği, kişileri daha yoksul ve çaresiz konumlara ittiği sıklıkla dile getirilmiştir. Bunların dışında çoğu liberal politikacı, sosyal yardımlara, yardım alan bireyin, yapılan yardımı sürekli bir gelir olarak göreceği sebebiyle karşı çıkar. Onlara göre bu yardımların işlevinin kişiyi iş gücü piyasası dışına itme, bireyin çalışmak istediğini azaltmaya dönüşme ihtimali vardır ve bu durum dolaylı olarak işçi ücretlerine ve emek piyasasına yansarak toplumun daha yüksek bir oranda yoksullaşma riskini oluşturabilir.

2.1.2. Sosyal Yardımların İstismar Edilmeye Açık Oluşu

Sosyal yardım sistemi eleştirilirken, bu yardımların istismara açık olduğu ve böylece işlevini yerine getiremeyeceği üzerine sıklıkla durulur. Muhtaç kişilerin "acil" ihtiyaçlarını gidermeyi amaçlayan sosyal yardımlar, yardımı haksız yere talep edenlerce ya da mükerrer

yardım alanlar tarafınca istismar edilebilmektedir. Bir kez sosyal yardım alan bireyin, artık ihtiyacı kalmasa ya da ihtiyaçlarını karşılayabilecek potansiyele erişmiş de olsa tekrardan yardım almak için girişimlerde bulunacağı düşünülmektedir (Kesgin, 2013: 79). Faruk Taşçı (2010: 54)' ya göre de ihtiyaç sahibi olmayan insanların yardım talep etmesi ya da farklı kurumlardan ayrı ayrı yardım alan bireylerin varlığı sosyal yardımlar açısından tereddüt uyandırmaktadır.

Küçük yerleşim birimlerinde nüfusun az olması ve tanıdıklık ilişkilerinin daha güçlü olması sebebiyle, istismar edilen sosyal yardımların fark edilmesi kolay da olsa; büyük yerleşim yerlerinde ve kentlerde istismar edilen yardımı tespit etmek güçleşmektedir (Çengelci, 1985: 58). Bu durum sosyal yardımların kime, nasıl yapılacağı ya da nasıl bir strateji izlenerek sağlanacağı konusunda tartışmalara yol açmaktadır.

Sonuç olarak; olumsuz yanları sebebiyle sosyal yardımların yapılmaması gerektiğini öne süren görüşler birbiriyle ilintili iki farklı noktaya odaklanmaktadır. Bu görüşler, kişilerin psikolojik ihtiyaçlarından ve eğilimlerinden beslenmekte ve sosyal yardımlara psiko-sosyal bir çerçeveden yaklaşmaktadır. Kişilerin sosyal yardıma bağımlı hâle gelmesi ya da sosyal yardımları tekrar tekrar talep ederek istismar etmesi, insanların tembelleşeceği, sosyal yardımlar sebebiyle çalışmak istemeyeceği ve ihtiyaçlarını kendi kendine karşılayacak bir kapasiteye sahip olmaktan çok dışarıdan yardım alarak temin etmek isteyeceği savları üzerine kuruludur.

2.2. Sosyal Yardımların Olumlu Yanları

Sosyal yardımların olumlu bulunan tarafları, bu yardımların sosyal sigorta içindeki boşlukları tamamlıyor oluşuna ve bu yardımların karşıladıkları maddi ihtiyaçların haricinde kişilerdeki psikolojik iyilik hâlinin sağlanmasındaki rolüne odaklanır.

2.2.1. Sosyal Yardımların Boşlukları Tamamlayıcı Olması

Sosyal yardımın olumlu yönlerine değinen çalışmalar, bu yardımların devreye girmesiyle sosyal güvenlik yöntemlerinin açıklarını kapatıcı bir işleve sahip olmasına değinir. Böylece, sosyal yardımın, “sosyal sigorta içinde oluşabilecek olan problemlerden kaynaklanan boşlukları tamamlaması ve doldurması” mümkün olmaktadır (Çengelci, 1985: 34-38). Sosyal yardımın bu niteliği, mevcut sosyal güvenlik sisteminin gelişmesine ve açıklarının kapatılmasına imkân sağlamaktadır (Güven, 2001: 148). Ayrıca, bu durum kişinin sosyal sigortadan başka bir koruyucu sisteme dâhil olmaması durumunda, devletin

devreye girerek kişinin ihtiyaçlarını doğrudan karşılaması anlamına gelmektedir. Örneğin; sosyal yardımın devreye girmesi için sırayla kişinin sosyal güvenlik sisteminde dâhil olup olmadığı; işsizlik sigortasından faydalanıp faydalanamayacağı ve sonunda kendisine işsizlik yardımı sağlanıp sağlanamayacağı incelenir. Böylece, sosyal yardım bu sayılanları tamamlayıcı niteliklere sahiptir (ASAGM, 2010: 47, Akt: Taşçı, 2010: 51).

2.2.2. Psiko-Sosyal Faydaları ve Diğer Olumlu Yönleri

Sosyal yardımların olumlu bulunan bir diğer yanı kişilerin psikososyal iyilik hâllerine sağladığı katkılardır. Sosyal yardıma erişebilen kişi, kısa süreli de olsa “muhtaçlık” ve “yoksulluk” durumundan kurtulma imkânına sahip olabilir (İkizoğlu, 2000: 29). Diğer bir yandan bu “kurtulma” hissi, muhtaç durumdaki kişilere iş buluncaya ve kendi kendilerine yeter hâle gelinceye kadar geçen süreçte onların kendilerine ya da çevreye zarar verici durumlara girmelerinin ya da suça sürüklenmelerinin önünde bir engel oluşturabilir. Sosyal yardımlar sayesinde suç işlemeye meyilli birçok insan suç işlemeyen hayatını devam ettirmeye çalışmaktadır. Sosyal yardımlar, zaman zaman “madde ve alkol bağımlılarına”, “hırsızlar” a yapıldığı için eleştiriliyor dâhi olsa, suça meyilli bu kesimlerin başkalarına zarar vermeleri ancak sosyal yardımlar vasıtasıyla önlenmektedir (İkizoğlu, 2000: 32).

Sosyal yardımlara olumlu yaklaşan görüşler, nedenlerini, sosyo-ekonomik gerekçelere dayanarak oluşturmaktadırlar. Sonuç olarak, sosyal yardımlara olumlu bakış açısıyla yaklaşanların temel argümanları, sosyal yardımların sosyal güvenlik sistemindeki boşlukları doldurucu işlevinden beslenmektedir. Sosyal yardımın bu “tamamlayıcı” nitelikteki rolü (sosyal hizmet ile) “ağ altında ağ” tabiri ile de ifade edilmektedir (Sözer, 2004: 476). Buna ek olarak, sosyal yardımların kişilerin psikolojik durumuna katkıları ve kişileri suça sürüklenmekten koruyacağı görüşleri de öne sürülmektedir (Taşçı, 2008).

Bu olumlu görüşlerin yanında sosyal yardım yapmanın insanlıkla, toplum üyesi olmakla ve devlet olmakla ilgili olduğu ve tüm bunların bir sonucu olarak yapılması gerektiğine dair görüşler de vardır.

3. Sosyal Yardımın Gerekliliğe Dair Yaklaşımlar

Bu bölümde sosyal yardımların neden gerekli olduğunu açıklayan yaklaşımlara yer verilecektir. Bu yaklaşımlar insani yaklaşım, toplum odaklı yaklaşım, devlet odaklı yaklaşım ve birlik yaklaşımı olarak sıralanabilir.

3.1. İnsani Yaklaşım

Sosyal yardımın yasal bir zemine oturmasının en önemli sebebi, bu yardımın insani yönüyle ilgilidir. Tarihsel açıdan bakıldığında “insana insan olduğu için” değer verilmesi görüşünün Sanayi Devrimi ile ağırlık kazandığı ve takip eden dönemde sosyal yardımların insani temelde ele alınmasının yoğunlaştığı görülmektedir (Altan, 2004: 99). Bununla birlikte bu yaklaşım, yardımın ancak “kişinin kendine yardım etmesine yardım etmek” esası ile gerçekleşeceğini benimsemekte ve bir bakıma kişinin potansiyelini ortaya çıkarmayı temel olarak görmektedir (Friedlander, 1965: 2).

3.2. Toplum Odaklı Yaklaşım

Toplum odaklı yaklaşım, sosyal yardıma muhtaç olanların mevcut durumlarının “kendilerinin mi yoksa toplumun mu ürünü” olduğu üzerine odaklanmaktadır. Bu anlayışta toplumsal sistem kaynaklı bir yoksulluğun olduğu düşünülür ve toplum buna çözüm bulmakla mükelleftir. Eğer toplumlar bu duruma bir çözüm bulamazsa, bunun sonuçları büyük olumsuzluklara dönüşebilmekte ve daha büyük yaptırımlar gerekebilmektedir. Suça yönelmek bu olumsuzluklardan biri olarak ele alınabilir. Örneğin; “İngiltere’de ekonomik durumu kötü olan maden işçilerinin yaşadığı 5 bölgede yapılan bir araştırmaya göre, yetişkin nüfusun %63’ü, genç nüfusun %70’inin suça yöneldiği saptanmıştır” (Türkcan, 2003: 18).

3.3. Devlet Endeksli Yaklaşım

Sosyal yardımın neden yapılması gerektiğini açıklayan yaklaşımlardan bir tanesi de devlet endeksli yaklaşımdır. Buna göre, kişinin kendisini ezen tüm koşullardan kurtulması, ancak sosyal yardımların devlet tarafından bir “görev” gibi benimsenmesiyle mümkün olmaktadır (Kocaoğlu, 1998: 1069). Sosyal yardıma muhtaç olan kişi, ezilen bir koşulda olmanın yanında, tam manasıyla da özgür değildir. Çünkü ekonomik anlamda bir bağımlılığı söz konusudur. Bu açıdan, devletin sosyal yardıma muhtaç olana karşı yaklaşımının, “koruyucu” ve “kurtarıcı” bir halde olması beklenmekte ve gerekmektedir. Hatta sosyal yardım sağlamada devlet, en iyi araç olarak değerlendirilmektedir (Midgley ve Tang, 2002: 59, Akt: Taşçı, 2008).

3.4. Birlik Yaklaşımı

Bu yaklaşımda insani, toplumsal ve devlet merkezli yaklaşımlar birleştirilmeye çalışılmış, sosyal yardımların bazı durumlarda bireylerin, bazı durumlarda toplumların, bazı durumlarda da devletin desteğiyle olabileceği görüşü öne sürülmüştür. Bazı durumlarda devletin sosyal yardım alanında pasif olması sonrasında dahi, toplumun bu boşluğu

doldurarak muhtaç durumda olanları elinden geldiği ölçüde koruması beklenmektedir (Yazgan, 1977: 73, Akt: Taşçı, 2008). Bu görüş, bir toplumda başarının hem sosyal yardım alanların hem de verenlerin bilgi, beceri ve davranış yönünden gelişmeleri ile mümkün olabileceğini de ileri sürmektedir (Altan, 2004: 278).

4. Değerlendirme

20. yüzyılın başlarında yoksulluğun tanımı kişilerin temel ihtiyaçlarını gideremeyecek düzeyde olmaları olarak ifade edilirken günümüze gelindiğinde ise yoksulluk kişilerin yalnızca fiziksel ihtiyaçlarını değil aynı zamanda sosyal ihtiyaçlarını da istenilen düzeyde karşılayamaması durumu olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal yapı ile birlikte insanın duygu ve düşüncelerinin değişmesi yukarıda da bahsedildiği gibi farklı yoksulluk tanımlamalarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Dünya Bankası'nın 1990 yılında yayınlanmış olduğu Kalkınma Raporu'nda yoksulluk kavramı incelenmiş ve böylece yoksulluk kavramı ilgili literatürler tarafından da sıklıkla ele alınmaya başlamıştır. Yoksulluğun kadın, yaşlı, çocuk, engelli gibi pek çok grubu etkilemesi sonucunda ise etkisinin en aza indirgenmesi amacıyla kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri, ulusal ve uluslararası kuruluşlar birtakım çalışmalar yürütmektedir. Bahsedilen bu çalışmaların yanı sıra pek çok meslek alanı da yoksulluğun tanımlanması, nedenlerinin ortaya konulması, çözümlerin üretilmesi gibi amaçlarla faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu meslek alanlarının başında da “sosyal hizmet” gelmektedir (Can, 2013: 7-8).

Sosyal hizmet uygulamalı bir meslektir ve mesleki uygulamalarında ise sosyal kaynakları kullanmaktadır. Mesleği icra eden sosyal hizmet uzmanları temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çeken bireyler için arabuluculuk rolü üstlenmekte ve kaynaklarla bireyler arasında bağlantı kurmaktadır. Bu bağlantının en iyi şekilde gerçekleşmesi için de sosyal hizmet uzmanlarının mevcut kaynakları çok iyi tanınması gerekmektedir (Friedlander 1965: 222; Pincus ve Minahan 1977: 9, Akt: Yıldırım, Baydur ve Uçan, 2018: 311). Var olan mevcut kaynaklardan birini ise sosyal yardımlar oluşturmaktadır. Sosyal yardımlar “geçinme güçlüğü içinde olan” ve “toplumdan dışlanma tehlikesiyle karşılaşan kişilerin”, güvence altına alınması amacıyla yapılan yardımlar olarak ifade edilmektedir (Kaya, 2009: 26).

Sosyal yardımların, yapısı gereği sosyal hizmet anlayışı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği aşikârdır. Amacı bireylerin problem çözme, başa çıkma

becerilerini geliştirme, dezavantajlı grupları güçlendirme, bireyleri kaynaklarla buluşturma, sosyal politikanın ve sosyal adaletin geliştirilmesine katkı sağlamak (Truel, 2019) olan sosyal hizmet sistemi, sosyal yardımlarla belli noktalarda buluşmaktadır. Bu bağlamda, sosyal hizmetin amaçlarından birinin sosyal politikayı geliştirmek olduğu iddia edilebilir. Sosyal politika araçlarından biri ise sosyal yardımları ihtiyaç durumunda olan kişilere ulaştırmaktır. Sosyal politika yaklaşımı kapsamında sosyal hizmetler Sargutan (2006: 60) tarafından:

“Sosyal güvenceyi sağlamak adına sosyal güvenlik dışında kalan bireylere toplumsal destek sağlamayı amaç edinen, sosyo-ekonomik yetersizliklerden olumsuz olarak etkilenmiş gruplar ile (yoksullar, işsizler vd.), yapısal ve risk grubunda bulunan bireylerin ve ailelerin (engelliler, yaşlılar, kadınlar, çocuklar, hasta ve güçsüzler, kimsesizler); birbirlerine, çevrelerine ve topluma uyum sağlayarak, insan onuruna yaraşır bir hayat seviyesinin altında yaşamalarını önlemek ve ülke şartlarında daha yüksek bir yaşam seviyesine ulaşmalarını sağlamak için, devlet tarafından sunulan, bakım, tedavi, barınma, beslenme, dinlenme, eğitim, destekleyici hizmetler (sosyal yardımlar) gibi sosyal barışın kaynağı olan, toplumsal dayanışmayı ve içermeyi sağlayacak kamu hizmetleri” olarak tanımlanmıştır.

Türkiye’de de sosyal güvenlik sistemi dışında kalan ve yoksul bireylere yönelik desteklerin en başında sosyal yardımlar gelmektedir. Sosyal yardımların, sosyal hizmetin odağını değiştirdiğini ve sosyal hizmetin tek gerçekleşme biçimi hâline geldiğine yönelik iddialar mevcuttur. Uzun vadedeki sonuçları gözetildiğinde sosyal yardımların elbette eleştirilebilecek yanları bulunmaktadır. Fakat iç ve dış göçlerin ortaya çıkardığı yüksek sayıda hassas grubun Türkiye’deki varlığına ek olarak; “gelişmekte olan” şeklinde tanımlanan, sigortasız çalıştırılmanın yaygın ve işsizlik oranlarının yüksek olduğu bir ülkede çok katmanlı bir yoksul kesim bulunmaktadır. Bu kesimlerin muhtaçlık ve incinebilirlik durumları, toplumsal cinsiyet; göçmenlik, yerinden edilme; engellilik gibi durumların *kesişimselliği*³ ile çok boyutlu hâle gelmektedir. Bu kesimlerin acil ihtiyaçlarının yok sayılması sosyal hizmet anlayışına terstir. Bu kesimin mevcut sistemde varlıklarını sürdürebilmeleri için bu yardımlar gereklidir.

³ Kesişimsellik [intersectionality] yaklaşımı baskı altında ya da ayrıcalıklı olma durumunu oluşturan iki ya da daha fazla sosyal yapının nasıl kesişerek kişinin sosyal durumunu ve deneyimlerini şekillendirdiğini ele alır” (Battle-Walters, 2004). Böylece, kesişimsellik yaklaşımı, mevcut eşitsizlikleri, dezavantajlı olma ya da ayrımcılığa uğrama durumlarını incelemek için faydalı bir teorik yaklaşımdır (Browne ve Misra 2003).

Sosyal yardım stratejilerine dair yeni bir model geliştirmek bu çalışmanın sınırlarını aşsa dahi, konu ile ilgili geçmiş çalışmalardan beslenen birkaç fikir öne sürülebilir. Örneğin; temel gelir desteği bu bağlamda değerlendirilebilir. Temel gelir kavramı bir toplumda yaşayan herkese çalışma hayatında olsun olmasın, sadece o toplumda yaşadığı için şartsız olarak sağlanan düzenli bir nakit gelir olarak tanımlanabilir (Buğra ve Keyder, 2016: 7). Temel gelir kavramı literatürde vatandaşlık geliri olarak da geçse de mülteciler, sığınmacılar ve diğer göçmenleri kapsamı yüksek derecede önemlidir. “Küresel rekabet, teknolojik gelişme, tarımın hızla çözülüşü, aile yapısındaki değişimler ve kadınların giderek daha yaygın bir şekilde çalışma hayatına katılmaları, yaşlanan nüfus gibi bir dizi yapısal nitelikli gelişme, her yerde sosyal politikanın yeni bir yaklaşımla ele alınmasını, yoksullukla mücadelede etkin ve insani yaklaşımlar geliştirmek için emek piyasasına değil sosyal haklara vurgu yapmayı gerektirmektedir.” (Buğra ve Keyder, 2016: 10). Ekonomik durumu itibarıyla Türkiye’ye benzer olan Portekiz’de uygulanan temel gelir desteği sosyal sigorta emeklilik ücretinin altında bir miktardadır ve bu desteğin en yoksul kesimin durumunu iyileştirmekte etkili olduğu ve yoksullukla mücadelede hiç küçümsemeyecek bir adım olduğu görülmüştür (Bruto da Costa, 2003 Akt: Buğra ve Sınmazdenir, 2006: 97). Temel amaç toplumda yer alan tüm bireyleri yoksulluk sınırının üstüne taşımak olsa da açlık tehlikesi gibi kabul edilemez durumları, düzensiz ve belirsiz geliri engellediği için de oldukça önemlidir. Temel gelir desteğinin tembelliğe teşvik edebileceği düşüncesi desteğin miktarıyla ilgilidir. Doğal olarak sosyal güvencesi olan bir işte çalışmayı reddetmeyi teşvik edebilecek kadar yüksek olmamalıdır (Buğra ve Sınmazdenir, 2006: 97). Nakit transferleri, sosyal koruma alanının önemli parçalarından biridir ve yoksul bireylerin kazanımlarının geliştirilmesi için düşük, orta hatta yüksek gelirli ülkelerde bile ilgi çekmektedir. Nakit transferlerinin, eğitim, sağlığa erişim, erken çocukluk gelişimi, yoksulluk, eşitsizlik, kadının güçlendirilmesi üzerine etkileri mevcuttur (Baird vd. 2018: 1).

Türkiye bağlamında, sosyal yardıma getirilen olumsuz eleştirilerin üzerinde durduğu “tembelliğe itme”, “iş gücü piyasası dışına çıkarma” gibi noktalar göz önünde bulundurulduğunda, bireysel ve toplumsal refah sağlanması, emek sömürsünün engellenmesi ve hakkaniyetli bir toplum oluşturulabilmesi adına kişinin adil bir çalışma hayatına katılmasını destekleyecek bir temel gelir desteği programı tasarlanabilir. Bu şekilde, kişinin temel ihtiyaçları giderilirken, uzun vadeli ihtiyaçlarının giderilmesine ve kişinin kendi kendine yetecek hâle gelmesine yönelik müdahaleler de gerçekleştirilmiş

olacak, yardımların amaçtan ziyade sadece bir araç olarak kullanılmasını kabul eden ideal sosyal hizmet düşüncesi gerçekleşmiş olacaktır.

Kaynakça

- Adaman, F.ve Keyder, Ç. (2005). Türkiye’de büyük kentlerin gecekondulu ve çöküntü mahallelerinde yaşanan yoksulluk ve sosyal dışlanma, Avrupa komisyonu, sosyal dışlanma ile mücadelede mahalli topluluk eylem programı 2002-2006 raporu, İnternet Adresi: http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf Erişim Tarihi: 12.08.2020.
- Akkaya, Z. (1966). Atatürk, sosyal hizmet ve toplum kalkınması. *Sosyal Hizmet Dergisi*, 1(3), 20-23.
- Aksu, Ö. A. (1993). *Gelir ve Servet Dağılımı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Aktan, C.C. ve Vural, İ.Y. (2002). *Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri, Yoksullukla Mücadele Stratejileri*. (Ed. Aktan, C.C) HAK-İş Konfederasyonu.
- Alcock, M.M. ve Rowlingson, K. (2011). *Sosyal Politika, Kuramlar ve Uygulamalar*. Siyasal Kitabevi, 399-540.
- Altan, Ö. Z. (2004). *Sosyal Politika Dersleri*. Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Altuğ, F. (2010). Arafta kalmışlık olarak yoksulluk: Latife Tekin’in Minor edebiyatı. *Lacivert Öykü ve Şiir Dergisi*, 6(33), 79-82.
- ASAGM – Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, (2010). *Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü: Türkiye’de Kamusal Sosyal Yardım Alanlarının Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü Araştırması*. Sadık Güneş (Yay. Haz.), ASAGM Yayınları.
- Aydın, M. ve Çakmak, E. (2017). Sosyal Devletin Temelleri. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 11-19.
- Baird, Mckenze ve Özler. (2018). The effects of cash transfers on adult labor market outcomes. *GLM/LIC Synthesis Paper*. No:9.
- Battle-Walters, K. (2004). Sheila’s shop: Working-class African American women talk about life, love, race, and hair. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Bolat, Ö. (2016). Sosyal yardım istihdam bağlantısı kapsamında ülke uygulamalarının incelenmesi ve İŞKUR için öneriler. *Uzmanlık Tezi*, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, 7-8.
- Browne, Irene ve Joya Misra. (2003). The intersection of gender and race in the labor market. *Annual Review of Sociology* Vol. 29, 487-513.
- Buğra, A. ve Keyder Ç. (2016). *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*. İstanbul, İletişim Yayınları, 7-17.
- Buğra, A.ve Sınmazdenir, N. T. (2016). *Yoksullukla Mücadelede İnsani ve Etkili Bir Yöntem: Nakit Gelir Desteği, İçinde: Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*. İstanbul, İletişim Yayınları, 85-115.
- Can, Y. (2013). Sosyal hizmetler ve yoksulluk. Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 21-22 Şubat 2013, Trakya.
- Cohen, D. (1997). *Dünyanın Zenginliği, Ulusların Fakirliği* (Çev. Dilek Hattatoğlu, 2000), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Çengelci, E. (1985). Türkiye’de sosyal yardımlar: bir model geliştirme denemesi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara.
- Çetinkaya, Ş. (2012). Türkiye’de sosyal yardımlaşma müessesesi: durum analizi, sorunlar ve çözüm önerileri. *Doktora Tezi*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Daşlı, Y. (2015). Sosyal yardımların sorun alanı: muhtaçlık tespiti. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(39), 135-154.

- Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayınları: Ankara.
- Drucker, F. P. (2000). *Yeni Gerçekler*. (Çev.: Birtane Karanakçı). Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Duyan, V., Sayar, Ö.Ö. ve Özbulut, M. (2008). *Sosyal Hizmeti Tanımak ve Anlamak*, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayınları, 29.
- Ersöz, H.Y. (2007). *Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışının Gelişiminde Meslek ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, İstanbul, İTO Yayınları.
- Etçi, H. (2012). Sosyal yardımların politik nitelik kazanması (2002-2011 Türkiye örneğinde). *Yüksek Lisans Tezi*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Friedlander, Walter A. (1965). *Sosyal Hizmetin Genel İlkeleri, Sosyal Hizmetlerin Kavram ve Metodları*, Ed. Walter A. Friedlander, Çev. Elkin Besin, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yay. 1-12.
- Günel, P. (2009). Avrupa Birliği’nin sosyal politikası çerçevesinde Güney Avrupa sosyal devlet modeli ve Türkiye. T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Güven, S. (2001). *Sosyal Politikanın Temelleri*, 3. Baskı. Bursa, Ezgi Kitabevi.
- Güzel, B. ve Buz, S. (2019). “Yeşil” yoksulluk, çevresel adalet ve sosyal hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(3), 1052-1069.
- İkizoğlu, M. (2000). Yoksulluk ve sosyal yardım ilişkisi: Ankara Mamak ilçesinde ampirik bir araştırma. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İncedal, S. (2013). Türkiye’de yoksulluğun boyutları: mücadele politikaları ve müdahale araçları. *Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanlık Tezi*, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 21.
- İncedal, S. (2018). Türk sosyal yardım sisteminin hukuki ve kurumsal bakımdan değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karabulut, A. (2011). Türkiye’de sosyal yardım ve sosyal yardımların tek merkezden yürütülebilirliği, *Yüksek Lisans Tezi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, E. (2009). Yoksullukla mücadelede Avrupa’nın ve Türkiye’nin sosyal yardım modeli. *Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi*, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 12-13.
- Kesgin, B. (2013). *Kamu Sosyal Politikalarında Sosyal Yardım*, İstanbul, Açılım Kitap.
- Kılıç, R. ve Çetinkaya Ş. (2012). Türkiye’de yoksullukla mücadelede sosyal yardım stratejileri ve bir model önerisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), İnternet sitesi: <http://dergipark.gov.tr/dpusbe/issue/4776/65797>, Erişim tarihi: 20.07.2020.
- Kocaoğlu, A. M. (1998). İnsan hakları çerçevesinde ekonomik ve sosyal hakların vazgeçilmez önemi. *Yeni Türkiye İnsan Hakları Özel Sayısı II*, S. 22, Temmuz-Ağustos, s. 1065-1074.
- Lundberg, Karl A. (t.y.). Sosyal yardım nedir? (Çev. Ülker Ergun), *Sosyal Hizmet Dergisi*, 1(2), 6-7.
- Midgley, J. ve Kwong-Leung, T. (2002). Individualism, collectivism and marketization of social security: chile and china compared, *The Review of Policy Research*, 19(3), 58-84
- Öğülmüş, S. (2011). Sosyal yardım algısı ve yoksulluk kültürü. *Aile ve Toplum Dergisi*, Temmuz- Ağustos – Eylül, 2011, 83-96.
- Özdemir, S. (2007), Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Polanyi, Karl. (2000). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri*. (Çev. Ayşe Buğra), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Sargutan, A.E. (2006). *Sosyal Politika Bilimi*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Sözer, A. N. (2004). Yerel yönetimlerce yürütülen sosyal hizmetler. *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi*, 1(2), 479-490.

- Şener, Ü. (2010). Yoksullukla mücadelede sosyal güvenlik, sosyal yardım mekanizmaları ve iş gücü politikaları. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), 2.
- Şenses, F. (2001). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk Kavramlar, Nedenler, Politikalar ve Genel Eğilimler*. İletişim Yayınları.
- Şentürk, M. (2014). Türkiye’de kamunun ve STK’ların sosyal yardım uygulamaları: Yeni eğilimler ve ihtiyaçlar. *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 28. Sayı, 285-307.
- T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010). *Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü*. Ankara.
- Taşçı, F. (2008). Sosyal yardım yapma(ma) üzerine yaklaşımlar. *Kamu-İş*, 9 (4).
- Taşçı, F. (2008). Türkiye’nin kamusal sosyal yardım anlayışı (1980-2007) üzerine bir analiz. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 55, 127-149.
- Taşçı, F. (2011). *Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım*. Ankara, Nobel.
- Tekindal, M. (2018). Türkiye’de sosyal yardımların yapısal işlevsel yaklaşıma göre analizi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(2), 335-362.
- Truel, R. (2019). Sosyal hizmet nedir. *International Federation of Social Workers*, 7.1.2019 İnternet Adresi: <https://www.ifsw.org/sosyal-hizmet-nedir/>, Erişim Tarihi: 05.07.2020.
- Tuncay, C. (1986). *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*. İstanbul, Beta.
- Tunç, A. (2013). Türk kamu yönetiminde sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarının etkinliği: TRB1 bölgesinde bir araştırma. *Doktora Tezi*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Türkcan, R. (2003). Yerel yönetimlerde sosyal yardım hizmetleri. *Yayınlanmamış Lisansüstü Uzmanlık Tezi*, TODAİE), Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2019-33820>, Erişim Tarihi: 04.11.2020.
- Yazgan, T. (1977). *Görüşler*. İstanbul, Kutsun Yay.
- Yıldırım, Ş., Baydur, H. ve Uçan, G. (2018). Yetişkinlerin sosyal hizmet mesleğini tanıma ve sosyal hizmetler ve sosyal yardımlardan yararlanma durumu: Manisa örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 309-324.
- Yılmaz, A., Aksanyar, Y. ve Güler, T. (2018). Sosyal yardım olgusu ve Türkiye’de şartlı sosyal yardım uygulamaları. *Ekev Akademi Dergisi*, 22(73), 595-612.